

Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Львівський національний літературно-меморіальний
музей Івана Франка

Л И С Т И
ІВАНА ФРАНКА
ДО АГАТАНГЕЛА
КРИМСЬКОГО

до 150-ти річчя від дня народження
Агатангела Кримського

Підготувала до друку
Соломія Вівчар

Львів
2020

УДК 821.161.2'06-6 І.Франко, А. Кримський
Л 63

*Друкується за ухвалою науково-методичної ради
Львівського національного літературно-меморіального музею
Івана Франка (протокол № 8 від 23.09.2020 р.)*

Л 63   **Листи Івана Франка до Агатангела Кримського до
150-ти річчя від дня народження Агатангела Кримського /
підготувала до друку Соломія Вівчар. – Львів, 2020. –
164 с.**

У виданні подаються листи Івана Франка до Агатангела Кримського, які академік А. Кримський і його помічник М. Левченко підготували до друку. Цей епістолярій мав вийти на сторінках журналу «Радянське літературознавство» у 1941 р. до 25-ліття смерті Івана Франка. Однак через початок радянсько-німецької війни цього не сталося. Оригінал документу (машинопис і рукопис), над яким працював А. Кримський, зберігається у фондах Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, а верстка, яка готувалася до видання – у фонді Івана Франка в Інституті літератури імені Тараса Шевченка НАН України.

Надзвичайно важливими є передмова і коментарі до Франкового листування, які підготував видатний сходознавець, адже вони досі не були в науковому обігу.

Листи Івана Франка до Агатангела Кримського містять багато цікавого матеріалу: вони є глибоко особистими і відвертими, дозволяють краще пізнати внутрішній світ двох геніїв українського народу.

Це видання для науковців, викладачів, учителів та студентів, а також для усіх, хто цікавиться українською культурою.

УДК 821.161.2'06-6 І.Франко, А. Кримський

- © Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020
- © Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка, 2020

ВЗАЄМИНИ ІВАНА ФРАНКА Й АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО КРИЗЬ ПРИЗМУ ЇХНЬОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ

У фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського у Києві в архіві Агатангела Кримського (№ 24383) зберігається конвюлот з машинописними копіями листів Івана Франка. Особливістю цього документа є ґрунтовний і детальний коментар, передмова до більшості листів і загальна вступна стаття, автором якої є особистий помічник і названий син академіка Кримського Микола Левченко. У папці є 244 аркуші, які з'єднані в окремі зшитки і скріплені чорними та білими нитками. Листи Івана Франка до Агатангела Кримського друковані на машинці, коментарі – писані від руки. Основні коментарі написав Микола Левченко, але також є додаткова інформація і уточнення почерком Агатангела Кримського. Коментарі розміщені або на окремих сторінках або приклеєні до машинописного тексту і загнуті. Папір часто з одного боку списаний – переважно це чернетки різних документів ВУАН (неодмінним вченим секретарем якої, як відомо, був А. Кримський). Із цих паперів, а також із використаних джерел можна зробити висновок, що А. Кримський і М. Левченко разом працювали над цими документами у 1928–1929 рр., а пізніше, у 30-х роках, або навіть 1940-му р. А. Кримський вже сам знову повертався до опрацювання Франкового епістолярію. Першовідкривачем цього документу є київська дослідниця літератури Лариса Каневська.

Водночас у фондах Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України у фондї Івана Франка (№ 3) зберігаються три версії цього рукопису:

1. ІЛ, ф. 3, № 97 – верстка видання і примітки рукою А. Кримського (правлена коректура);
2. ІЛ, ф. 3, № 98 – друковані гранки з примітками рукою А. Кримського (правлена коректура);

3. ІЛ, ф. 3, № 1297 – коректурний відбиток видання журналу «Радянське літературознавство». 10–14. 6. 1941 р. з авторськими правками А. Кримського.

Закінчення передмови в першій верстці (№ 97) і у гранках (№ 98) різняться (у № 97 – знятий останній абзац і поетичне закінчення «Нова весна! Нове життя – народу»).

У 1940 р. А. Кримський, готуючи до друку це листування, написав передмову та післямову, та зробив деякі доповнення до коментарів рукопису 1929 р. (які написав М. Левченко). У 1941-му р. до 25-ліття смерті Івана Франка в журналі «Радянське літературознавство» мали бути опубліковані листи Івана Франка до Агатангела Кримського, але у зв'язку з початком Радянсько-німецької війни цей випуск журналу так і не побачив світу. Пізніше, коли 1956 року готували вибране листування Івана Франка, яке вмістили у 20 т. «Зібрання творів Івана Франка у 20 томах», редактори видання користувалися оригіналами листів (автографами) Івана Франка, 1986 р., коли ж готувалося до друку «Видання творів Івана Франка у 50 томах», редколегія також використовувала оригінали листів.

Документ, який зберігається в Інституті рукопису, а також верстка і коректура з Інституту літератури допоки не були в науковому обігу, хоча містять багато цікавої інформації, що стосується як біографії самого А. Кримського, так і його взаємин з Іваном Франком.

Під час підготовки до друку листування Івана Франка і Агатангела Кримського було використано найбільш повну версію правленої коректури під № 98.

Отже, в пропонованому читачам документі є: передмова А. Кримського, написана в 1940 р., вступна стаття до листів М. Левченка, листи І. Франка з коментарями А. Кримського і М. Левченка, а також післямова А. Кримського.

Надзвичайно цікавою є вступна стаття до листів, написана Миколою Левченком. Тут варто зазначити, що М. Левченко працював під керівництвом і наглядом А. Кримського, та навіть і записував під його диктовку, про що він і сам зазначає. Тому довіряти його словам можна беззаперечно.

Коментарі до листів інформативні і глибокі та охоплюють деталі стосунків А. Кримського не лише з І. Франком, але й з М. Павликом, М. Драгомановим, О. Кониським та іншими менш відомими людьми. Усього в конволюті є 48 листів Івана Франка до Агатангела Кримського. Микола Левченко зробив коментарі майже до всіх, декілька останніх листів опрацював сам А. Кримський. Можливо, М. Левченко не встиг закінчити опрацювання епістолярію, адже в липні 1929 р. його було заарештовано й заслано на 10 років у ГУЛАГ. 1934 р. його не стало.

Подаючи передмову і детальні коментарі до кожного листа, Микола Левченко зазначив: *За доцільне вважаю опублікувати Франкові листи не просто в їх голому тексті, але з потрібними примітками та поясненнями, без яких не все в отих листах можна було б розуміти. Відомості для своїх коментарів черпаю я або з тодішньої преси («Народ», «Правда», «Зоря» та ін.), або одночасних листів до А. Кримського від інших галичан: М. Павлика, О. Барвінського, В. Лукича, Д. Гладилевича, В. Гнатюка та ін.) та й негаличан: Б. Грінченка, О. Кониського та Лесі Українки... Нарешті не в одному випадкові розпитувався я про деталі й у самого акад. А. Є. Кримського, що, віддавши мені для впорядкування весь свій архів, ніколи не відмовлявся давати й потрібні мені пояснення.*

Треба зазначити, що листи І. Франка до А. Кримського стали найвідвертішими з усіх його листів. І. Франко в них розповідає про свої найсокровенніші справи і проблеми. Через багато років після смерті І. Франка, коли постало питання про публікацію цих листів, А. Кримський не бажав їх віддавати до друку, але потім за наказом тодішнього керівництва Інституту літератури змушений таки був взятися за підготовку до видання.

Початки листування

Агатангел Кримський уперше побачив Івана Франка 1886 р. під час свого навчання в Колегії Павла Галагана в Києві. Це було в день одруження І. Франка з Ольгою Хоружинською: *«Хлопці-школярі обмінювалися своїми враженнями від того приїзжого австріяка і дуже дивувалися, що, хоч він ніби й «малороссь», а на*

наших «малороссовъ» ані трохи не скидається, швидче вже на якогось німчика чи чеха, ще й руденький нівроку. Прізвище того «австрійського малоросса» Франко нікому з колегіатів нічого не говорило й, здебільша, заразісінько вилетіло з пам'яті. Що він письменник, того ніхто з школярів не знав; цікавилися ним лиш через те, що він завіз із собою «тьотю Олю». Серед отих колегіатів, для яких тоді, 1886-го року, ім'я Франко було не більше як «медь звенящая», був і п'ятнадцятилітній «воспитанникъ» А. Кримський».

Отже, як стверджує М. Левченко, а значить і сам А. Кримський, у 1886 р. про творчість Івана Франка він не знав практично нічого. Однак вже через два роки, у 1888 р. він отримав від свого товариша Павла Тучапського і контрабандою приніс у Колегію Галагана повість Івана Франка – *«позичив для прочитання книжечку невеликого формату «На дні», що її легко було сховати в кишені, й ніяке начальство її не було б догляділося. Ім'я автора книжечки було «Іван Франко». Із щоденника видно, що на сімнадцятилітнього хлопця-школяра А. Кримського книжечка тая справила надзвичайно сильне вражіння».*

Після закінчення Колегії Павла Галагана А. Кримський поїхав до Москви, де продовжив навчання у Лазаревському інституті східних мов і вже там і прочитав з Франка «значно більше ніж одну повість «На дні». У 1890 р. розпочалося листування між Іваном Франком і Агатангелом Кримським. Сам А. Кримський першим написав листа до Івана Франка у справі надсилання йому журналу «Народ», передплатником якого він був. Іван Франко дуже швидко відповів і це здивувало молодого Кримського – «перш за все дозвольте мені виразити мій подив і мою навіть вдячність за те, що Ви мені відписали на мій лист. Бо я ще у Києві при звичаївся до гадки, що галицькі часописі ніколи не одвічають на ніякі листи... завше треба послати листів щонайменше три, аби дістати відповідь»¹. З цього моменту їх листування стає регулярним. Надсилання журналів «Народ» і «Товариш» було нелегальним, адже вони були заборонені у Росії і спочатку саме ця пересилка за твердженнями М. Левченка *«і була найпершою темою для*

---

¹ Кримський А. Твори у 5 томах. Київ, 1973. – Том 5. – Кн. 1. – С. 7–8.

листування, а зараз вона викликала обох кореспондентів ще й на інші теми. Регулярне кореспондування Ів. Франка з Аг. Кримським тяглося лиш з 1890 до 1898 року. За цей час од Франка надійшло 50-ть листів. Після того обидва письменники листувалися лиш спорадично».

М. Левченко також стверджує, що перші два-три листи Івана Франка до Агатангела Кримського не збереглися, зокрема він зазначає: *«На жаль, найперших Франкових листів (№ 1 та 2) ми в своїх руках не маємо. Можемо сконстатувати (через інші джерела), що їх було двоє, але мож було їх і більше. Листи і од Франка й від Павлика А. Кримський старанно був зберігав, але ж держати їх у себе в хаті було студентові небезпечно, бо політичні труси в Москві на приміщеннях для студентів були річ звичайна. Через те А. Кримський усе теє листування передавав на сховок до матері свого колеги, студента М. С. Щекіна, де напевне можна було не боятися ніякого політичного трусу. Тільки ж деяку частину листів переслав А. Кримський й до Звиногородки, на ім'я своєї старшої сестри Марії, щоб вона їх десь пильно переховувала. Саме оці листи й постраждали, бо коли потім виряджено було А. Кримського закордон на двохлітнє командировання (для підготовки до професорської діяльності), то сестра передала його листування на сховок батькові (в 1896 р.), а той, боючися, щоб політика не пошкодила професорській кар'єрі сина, взяв та й переставив те листування. Серед таких «небезпечних» листів, котрі старий Є. С. Кримський або понищив, або десь у себе сховав, опинилися принаймні всі листи Тучапського і не менше як двоє листів Франкових та й то саме тих, що з них і почалося листування Ів. Франка та А. Кримського. Зовсім ціла залишилася тільки тая кореспонденція, яка переховувалася в Москві у Н. С. Щекіної».*

Отже, перший збережений лист Івана Франка датований листопадом 1890 р. і йдеться у ньому про збірку «У поті чола», яку він частинами надсилав для прочитання А. Кримському. Про цю збірку молодий письменник пізніше написав досить велику і похвальну рецензію, яку було надруковано в журналі «Зоря», 1891, № 3–4. У ній він аналізує прозові твори Івана Франка «Малий Мирон», «Лесишина челядь», «Маніпулянтка», «На дні»

та ін., зазначаючи: «у Франка ми бачимо яку-небудь подію, свідомо освітлену з усіх потрібних боків, бачимо весь глиб душі людської, бачимо, немов на свої очі, всякі страшні сцени (о, Франко вдатний художник!) — але ж... все це загальнолюдське, що так скажу «космополітичне»: з малими виїмками, перед нами повстають не русини-галичани, а просто люди».²

Як видно з наступних листів А. Кримського, він звертається до І. Франка з проханням надрукувати його новелу «В обіймах старшого брата». І. Франко погоджується це зробити й видає її окремою книжечкою в серії «Літературно-наукова бібліотека». Але в листі до А. Кримського від 21 травня 1892 р. він пише: «Представте собі скандал! Вашу повістку сконфісовано, і майже всі екземпляри забрала прокураторія. Сконфісовано її за монолог Захарка о тім, що пани його обкрадають і що йому слід їх обкрадати, і ще за щось, не знаю, за що таке. От Вам і натішились!»³. Однак, Іван Франко не втрачав надії надрукувати цю оповідку. Кримський дозволив йому на власний розсуд виправити всі заборонені місця, як цього вимагав прокурор. Тому Франко змінив назву оповідання на «Сирота Захарко», під цим титулом твір і відомий нині. Опублікувати його в серії «Літературно-наукової бібліотеки» цензура так і не дозволила. Франко планував надрукувати оповідання в журналі «Жите і слово», але на його сторінках цей твір також не з'явився. «Сирота Захарко» побачив світ лише у 1895 р. у збірці оповідань А. Кримського «Повістки та ескізи з українського життя». Це була неповна, понівечена цензурою версія. Тільки у 1919 р. «Сироту Захарка» нарешті надрукували «вже не обскубаного ані російською цензурою, ані австрійською прокураторією».

Варто зазначити, що частково деякі листи І. Франка А. Кримський надрукував у своїй книзі «Розвідки, статті та замітки» (Київ, 1928). Зокрема тут повністю надрукований лист від 9 грудня 1890 р. Про цей лист А. Кримський написав: «Франко

---

² *Кримський А.* Твори у п'яти томах. – Т. 2. – Київ, 1972. – С. 319–320.

³ *Франко І.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 49. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 334.

був безперечний психолог і, м'яким тоном цього свого листу, не міг мене не зворушити»⁴.

Загалом у їхньому листуванні можна виділити таке коло тем:

- переклади А. Кримським орієнтальних поетів і друк цих перекладів;
- обмін книгами (переважно А. Кримський надсилав різні книги І. Франкові);
- друк творів А. Кримського, рецензії;
- особисті переживання;
- збирання марок.

На збиранні марок доречно зупинитися детальніше. А. Кримський був відомим філателістом, збирати марки він почав ще у студентські роки і в листуванні з Іваном Франком тема поштових марок з'являється не один раз. Із коментарів М. Левченка і самого А. Кримського довідуємося таке:

«Громадка московських українців, шукаючи всяких засобів для збирання грошей на українську мету, між іншим постановила збирати старі поштові марки. Зібрані марки передавалися до рук А. Кримському, а він, сам великий аматор марок і знавець філателістичних торгових фірм, продавав їх за найвигіднішу ціну. На зібрані таким чином гроші звичайно купувалася одна-друга книжка для потайної громадської бібліотечки у Москві, або для Львівської бібліотеки «Просвіти» або нарешті невеличкий зібраний гріш просто посилався в розпорядження когось з галичан».

Активне листування між А. Кримським та І. Франком почалося з 1893 р. На цей період припадає і початок їхньої співпраці у журналі «Житє і слово».

Праця А. Кримського для «Житя і слова» вийшла далеко за межі обов'язків простого співробітника, адже крім подання матеріалів для друку, він займався популяризацією часопису серед Наддніпрянських українців і московських знайомих, а також успішно знаходив джерела для фінансової підтримки виходу «Житя і слова». Він вишукував у Москві кліше портретів тих діячів, твори яких І. Франко планував помістити у своєму

---

⁴ Кримський А. Розвідки, статті та замітки. – Київ, 1928. – С. 340.

часописі, надсилав зразки шрифтів із московських словолитень, підбирав і надсилав різні книги й журнали, необхідні І. Франкові для написання статей для «Житя і слова».

Діяльна участь А. Кримського у підготовці журналу розпочалася ще при роботі над першим числом – у 1893 р., хоча його власних статей чи творів у першій книзі першого тому немає.

Уперше про намір І. Франка видавати журнал він згадує у листі до Бориса Грінченка: «Здобув я запросини до передплати на «Жите і слово»: коли в Вас ще немає, то я Вам вишлю один примірник... Я, з свого боку, робитиму все що можтиму на користь цієї часописі»⁵.

У листуванні А. Кримського та І. Франка знаходимо багато інформації про їхню спільну працю над журналом. Найчастіше – це різні прохання І. Франка до А. Кримського, а також робота безпосередньо над поданими до друку текстами і верстками. Із цих листів довідуємося, що А. Кримський зголошується рекламувати «Жите і слово»; у листі до І. Франка він пише «Лист із друкованими запросинами я одержав, – пришліть, коли є, ще декілька: я постараюсь розповсюдити»⁶.

Перша книга журналу вийшла на початку січня 1894 р. В газеті «Діло», за підписами Івана Франка і Ольги Франко було надруковано звернення до читачів із закликом допомагати у виданні журналу «передплатою, працями і матеріалами».

Про перші відгуки громади на журнал І. Франко відразу ж написав до А. Кримського: «Перша книжка «Житя і слова» зробила у нас добре враження, про неї заговорили і в пресі і в приватних гуртках, та передплата поки йде слабо»⁷.

Пізніше він відверто розповідав про всі проблеми і складнощі, які переживав, працюючи над журналом: «Я сам самісінкий, хіба при помочі хворої жінки, веду весь технічний бік видання, коректуру, перегляд рукописів, кореспонденцію і заграничну

⁵ *Кримський А.* Твори в п'яти томах – Том 5. – Книга 1 – Київ: Наукова думка, 1973. – С. 126.

⁶ Там само. – С. 127.

⁷ *Франко І.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 49. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 447.

розсилку, притім живу півтора кілометра від міста і мушу щодень бігати щонайменше 2 рази там і 2 рази назад, півдня сидіти в редакції «Кур'єра»..., а другого півдня бавити дітей, котрі не дають ні читати, ні писати, так що до своєї роботи сідаю тільки о 9 або 10 годині ночі і сиджу до 12, або й 2; а в додатку ще й очі мене болять, то будете мати образ тих обставин, серед яких виходить «Жите і слово»⁸.

Сам А. Кримський є автором двох рецензій на журнал «Жите і слово», надрукованих у московському часописі «Этнографическое обозрение». Написав він їх із метою популяризації журналу серед учених людей Росії. У рецензії на перший випуск «Житя і слова» (січень-лютий 1894 р.) він знайомить читачів із новим журналом. Пише, що Іван Франко, мабуть, єдиний русин, завдяки якому в Галичині щороку видають наукові книги. То ж він, заручившись підтримкою найкращих українських наукових сил, розпочав видавництво журналу «Жите і слово». І перший випуск цього журналу викликає якнайкраще враження. Це дуже тепла і щира рецензія, з глибоким аналізом матеріалів, розміщених у часописі. Наявна й доля критики, однак вона доброзичлива і спонукає читача самого взяти до рук «Жите і слово». Друга рецензія з'явилася після виходу другої і третьої книг (березень-квітень і травень-червень) журналу. А. Кримський пише: «Мы высказали надежду (у попередній рецензії – С. В.), что редактируемый Ив. Франком органъ будетъ в состояніи и впредь удержаться на той же высоте. Надежды наши оправдались; II и III кн. журнала, производятъ самое благоприятное впечатленіе»⁹. Як і в попередній рецензії роз'яснюється структура журналу й матеріали, розміщені в ньому.

Також А. Кримський просить про підтримку «Житя і слова», передруковуючи у своїй рецензії звернення редакції із закликом до публіки підтримати видання передплатою. Наприкінці він бажає журналові успіху у подоланні матеріальних проблем.

⁸ Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 49. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 481.

⁹ Кримський А. Твори в п'яти томах. – Т. 5. – Кн. 1 – Київ: Наукова думка, 1973. – С. 185.

Великою перешкодою на шляху поширення журналу стала російська цензура, яка спочатку нібито дозволила «Житє і слово» на Великій Україні, але незабаром (як і передбачав А. Кримський) заборонила цей часопис. Це завдало йому великого удару, адже багато передплатників втратили доступ до журналу й відповідно не могли його більше отримувати, що підірвало і так хистке фінансове становище «Житя і слова». А. Кримський добирав різних способів, щоб хоча б декілька примірників «Житя і слова» потрапило до Наддніпрянських українців. Одним з таких способів було розшивання книги й поділ її на декілька частин, які потім у різних конвертах надсилали за різними адресами (до А. Кримського у Москві, як відомо, можна було писати на чотири різні адреси). Також редакція московського журналу «Этнографическое обозрение» мала доступ до «Житя і слова» задля етнографічних потреб (як і до інших галицьких часописів таких як «Зоря», «Дзвінок», «Учитель», які з 1894 р. були заборонені у Росії). Тут ними могли користуватися московські українці й шанувальники української культури.

Дуже важливою в цій співпраці стала діяльність А. Кримського як дописувача. Він опублікував на сторінках часопису досить багато своїх перекладів із східних літератур. Можливо, й тут був знак долі, бо І. Франко ще з часів навчання у Дрогобицькій гімназії мріяв про публікацію перекладів класичних арабських і перських поетів українською мовою, яких тоді ще не було зроблено. Після знайомства з А. Кримським І. Франко охоче розпочав публікації літературних творів східних авторів у перекладі з мови оригіналу на українську. Він надзвичайно цінував ці переклади (хоча Гафіза, Сааді та інших авторів не дуже любив, у чому відверто зізнався: «чи знаєте, що Сквородині «Харьковские басни» десять раз глибші і краще розказані, ніж Саадієві?»¹⁰). Сам А. Кримський, звичайно ж, став на захист перських поетів, а їх несприйняття пояснив дуже невдалими, дослівними німецькими перекладами, які псують поезику цих авторів.

---

¹⁰ Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 49. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 480.

Отже, в першому томі, книзі третій журналу надруковано переклад А. Кримського окремих оповідань із книги «Голістан» («Рожевий квітник») перського поета Сааді. Продовження перекладу є в другому томі, книзі першій. Переклад цей супроводжується детальними поясненнями й коментарями А. Кримського. Ще однією перлиною східної поезії, що побачила світ на сторінках «Життя і слова», стала «Шаг-наме» («Книга царів») Фірдоусі, частини якої друкувалися в томі 3 (книги 2, 3) і томі 4 (книги 5, 6) за 1895 р.

Загальний обсяг публікацій А. Кримського в журналі «Життя і слово» перевищує 100 сторінок.

А. Кримський допомагав також здобувати гроші на видання «Життя і слова» (яке майже постійно перебувало у фінансовій скруті). В архіві Івана Франка зберігаються два короткі листи росіянина німецького походження Костянтина Фрейтага, який фінансово допомагав йому з видаванням журналу. К. Фрейтага і І. Франка листовно познайомив саме А. Кримський. Як відомо з листування А. Кримського, він півтора року готував К. Фрейтага до випускних іспитів. На іспитах у 1894 р. К. Фрейтаг зазнав поразки, і А. Кримський, дуже перейнявшись цим фактом, занедужав. Він вирішив відмовитися від грошей, заплачених йому за навчання (зрештою він передав їх М. Павликові на видавничу діяльність)¹¹. Однак учитель і учень потоваришували, бо того ж таки 1894 р. К. Фрейтаг починає надсилати гроші на видання українських книжок спочатку М. Павликові, а з 1895 р. – Іванові Франкові.

У листах К. Фрейтага до І. Франка йдеться передовсім про надіслані гроші на підтримку журналу «Життя і слово». У листі від 20 лютого 1895 р. автор пише про надсилання грошей для журналу. К. Фрейтаг цей часопис читав (без сумніву завдяки А. Кримському) і ставився до нього з великою симпатією (через його «безпристрасний напрямок»). Журнал «Життя і слово», як відомо, потерпав від нестачі коштів і 500 рублів, надіслані з

---

¹¹ *Кримський А.* Життя і слово. Вістник літератури, історії і фольклору. 1894. – Кн. 2-3 /Агатангел Кримський // Етнографіческое обозрение. – 1894. – Кн. 22. – № 3. – С. 185.

Москви, стали для нього доброю підтримкою (треба зазначити, що в ті часи такої суми вистачало на видання книжки).

У другому листі, написаному 1 березня 1895 р., К. Фрейтаг повідомляє про те, що вирішив надіслати ще 225 рублів на видання на цей раз «якоїсь корисної книжки (особливо перекладу якоїсь важливої іноземної праці)», прибуток від подажу якої також призначався на потреби «Життя і слова». Як помітно з листування К. Фрейтага та І. Франка, весь обмін інформацією відбувався через А. Кримського, який фігурує у листах під псевдонімом Хванько. Річ у тім, що К. Фрейтаг боявся переслідувань царської поліції й тому просив не слати листів на його адресу, а тільки через третю особу. Таким комунікатором був А. Кримський. Іноді К. Фрейтаг все-таки дозволяв надсилати на власну адресу українські часописи, бо вважав, що поліції буде важче довести що це саме він є передплатником цих видань: «До нього не можна слати листи: це він рішуче заборонив, а часопис можна, бо він, в разі халепи, може сказати: «Чим же я винен, що мені шлють?!» Про листи такого не скажеш»¹².

Навіть подякувати за надіслані К. Фрейтагом 500 крб. І. Франко міг тільки листом, текст якого йому запропонував сам А. Кримський:

«Милостивый государь! Ваш поступок делает Вам честь! Больше ничего написать не могу. За 500 рублей, присланные для поддержки органа, редактором которого я состою, приношу Вам живейшую благодарность. Радуюсь, что направление моего журнала, чуждое всякого шовинизма, обращает на себя внимание великоросса. Только посредством взаимной терпимости и взаимной помощи обе нации, малорусская и великорусская, могут успешно двигаться по пути науки и прогресса. С истинным почтением. И. Франко»¹³.

---

¹² Кримський А. Твори в п'яти томах. – Т. 5. – Кн. 1. – Київ: Наукова думка, 1973. – С. 175.

¹³ Там само. – С. 167.

І. Франко так і зробив, про що повідомив у листі від 10 березня 1895 р.: «На першу посилку (одержану) я відписав Фрейтагові так, як Ви радили»¹⁴.

За надіслані з другим листом гроші (225 крб.) просить взагалі не писати листа до К. Фрейтага: «доволі буде й того, що повідомите мене, а я покажу Ваш лист йому»¹⁵.

Наприкінці 1895 р. через скрутне фінансове становище І. Франко не знав, чи продовжувати видавництво «Життя і слова». А. Кримський намагався шукати джерела фінансування серед київської публіки: «Я ще раз писатиму в Київ: треба ж таки, щоб воно («Життя і слово» – С. В.) виходило! Був це перший руський журнал, що з ним сміло можна було показатися в люди...»¹⁶

Не знаємо, чи мали успіх його старання, але журнал успішно виходив ще два роки.

Протягом 1896–1897 рр. у «Житі і слові» ми не знайдемо матеріалів А. Кримського. Пояснити це можна його надзвичайною занятістю багатьма справами водночас, а також науковим відрядженням на Близький Схід. Однак, точно відомо, що він продовжував передплачувати «Життя і слово», яке йому надсилали в Бейрут, а також цікавився культурним життям Галичини і підтримував постійний листовний зв'язок із Іваном Франком.

Паралельно зі співпрацею в «Житі і слові» у 1894–1895 рр. відбувалася і спільна робота над виданням окремою книжкою перекладу праці Вільяма Клоустона «Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни»¹⁷. Вперше про роботу над цією книжкою Іван Франко згадує в листі до Михайла Драгоманова від 1 січня 1895 р.: «Друга річ, котру я почав уже перекладати, се Клоустонова Introduction до його книги “Popular tales”... Надто мене заманює перекладати Клоустона, щоб підучитися ліпше англійської

---

¹⁴ Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 50. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 28.

¹⁵ Кримський А. Твори в п'яти томах. – Т. 5. – Кн. 1. – Київ: Наукова думка, 1973. – С. 175.

¹⁶ ІЛ НАНУ. – Ф. 3 – № 1613. – Арк. 243–249.

¹⁷ Вільям Клоустон – англійський етнограф, автор двотомної праці «Popular tales and fictions, their migrations and transformations» (Лондон, 1887).

мови...»¹⁸. Спочатку І. Франко планував розмістити цей переклад у «Житі і слові», однак сталося так, що він вийшов окремою книжкою. У березні 1895 р. І. Франко поділився з А. Кримським власними планами щодо перекладу праці В. Клоустона, статті французького дослідника Е. Коскена про єгипетську «Казку про двох братів», статті Порфирія Успенського про богумілів, а також дечим із болгарських праць Драгоманова і книги Артура Графа «Історія чорта». Останню він планував подати як зразок одного з найстаріших казкових сюжетів.

К. Фрейтаг, на гроші якого мало бути здійснене видання, запропонував насамперед зробити переклад праці В. Клоустона. А. Кримський вирішив робити переклади сам, бо «треба, щоб наріччя було українське»¹⁹. Оригінал для перекладу надіслав Іван Франко і А. Кримський одразу взявся за переклад. Працював він дуже швидко й дуже якісно – уже менше ніж за місяць надіслав І. Франкові частину перекладу, яку він того ж дня віддав до друку. І. Франко, як зазвичай мав деякі зауваження до самого перекладу: «Перекладаючи Клоустона, Ви силкуєтесь зробити його таким популярним, немовби писали для дітей, і задля того посвячуєте часто стислість, докладність, віддання думки автора... Думаю, що се вже Ви пересолюєте і вводите белетристичні прийоми там, де їх не треба... просив би Вас перекладати англійські вірші на наші. Ті, що є в дотеперішнім Вашім рукописі, переклав я сам»²⁰. Далі справа просувалася швидко – А. Кримський прислав перекладений матеріал, І. Франко здавав його до друкарні, а потім готові аркуші відсилали А. Кримському для редагування і правок. Він, зі свого боку давав ці видрукувані аркуші на прочитання своєму найкращому другові Борису Грінченку, з яким радився практично з усіх питань. Водночас А. Кримський надіслав І. Франкові і матеріали для «Життя і слова». У той час кожен з них

---

¹⁸ *Франко І.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 50. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 9.

¹⁹ *Кримський А.* Твори в п'яти томах. – Т. 5. – Кн. 1. – Київ: Наукова думка, 1973. – С. 172.

²⁰ *Франко І.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 50. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 39–40.

займався своїми справами – І. Франко брав участь у виборах на посла до польського сейму, А. Кримський – взявся за написання статей для Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона, в якому він був автором більшості сходинкових матеріалів.

Наприкінці 1895 р. текст В. Клоутона був майже готовий, залишалось перекласти статтю Е. Коскена. А. Кримський попросив це зробити І. Франка – «Коскена, будьте ласкаві, перекладіть Ви самі, бо я ніяк тепер не можу – тепер я мусю працювати «на всіх парах» (А. Кримський готувався до випускних університетських екзаменів, які склав весною 1896 р. «з виблиском»²¹).

Робота над перекладом Клоутона була дуже важливою і для університетського життя А. Кримського – захоплено вивчаючи історію руської мови, він за пів року не представив в інститут жодної сходинкової праці, переклад праці Клоутона можна зарахувати до орієнталістики.

26 травня 1896 р. книгу В. Клоутона коштом К. Фрейтага було видано у Львові. Це лише частковий переклад праці англійського фольклориста, оригінал якої налічує рівно 1000 сторінок. А. Кримський готовий був повністю її перекласти, проте на таке велике видання не було грошей. Тому було видано значну за обсягом передмову до «Народних казок та вигадок» з додатком єгипетської казки про двох братів. Також А. Кримський написав передмову, подав значні бібліографічні додатки і прокоментував видання. Дослідниця спадщини А. Кримського О. Василюк зазначає:

«Загалом, за нашими підрахунками, до тексту Клоутонової праці Кримський підготував 79 підрядкових бібліографічних довідок. Чимало з них є доволі розгорнутими. Можна сміливо зазначити, що Кримський уже в молоді роки засвідчив, що він є українським орієнталістом, широко обізнаним як з арабськими (і загалом східними), так і з європейськими науковими дослідженнями»²².

²¹ *Кримський А.* Твори в п'яти томах. – Т. 5. – Кн. 1. – Київ: Наукова думка, 1973. – С. 239.

²² *Василюк О.* Листування Івана Франка й Агатангела Кримського стосовно перекладу Клоутона / Оксана Василюк // Східний світ, № 2, 2007. – С. 72–73.

«Казку про двох братів» і «Уваги до казки про двох братів» Е. Коскена переклав Іван Франко.

Отримавши верстку книги, А. Кримський написав до І. Франка:

«На обкладинці Ви не поставили свого ймення, а вже ж мали на те право, бо ж Ваша робота – трохи чи не половина книжки. Таким способом Ви собі заподіяли кривду, а коли хочете, то й мені; бо щиро признаюся, що мені принадніше було б фігурувати поруч Вас, ніж самому. Коли ще не пізно, себто коли цвітна обкладинка ще не готова, чи не схотіли б Ви видрукувати й своє ім'я на ній?»²³.

На цю книжку український учений Володимир Гнатюк написав рецензію, яку було надруковано у Записках Наукового товариства імені Шевченка, 1897 р., т. 16, с. 25–29. Російський вчений О. Пипін також відгукнувся на цю працю.

У 2009 р. Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України зробив перевидання цієї книжки, додавши до основного тексту ще і статтю А. Кримського – «По поводу сюжета сказки № 94, послужившего темою первого ученого труда В. Ф. Миллера». Переклад Клоустона і стаття А. Кримського присвячені дослідженню «міграційної теорії казок». Також у книжці є велика наукова передмова української дослідниці Оксани Василюк, у якій вона висвітлює історію виходу цієї книжки у світ.

Про перший український переклад поеми «Шаг-наме»

Наприкінці ХІХ ст. українська культура активно збагачувалася перекладами перлин світового художнього слова. Одним із ініціаторів цього був Іван Франко, який сам, знаючи майже два десятки іноземних мов не лише багато перекладав художніх і наукових текстів з різних літератур, а й заохочував до перекладацької роботи своїх друзів і однодумців. Так, за сприяння Івана Франка у Львові вийшли з друку переклади творів Г. Гейне, які зробила Леся Українка, драми В. Шекспіра у перекладі П. Куліша та ін. Щоправда тоді ще зовсім не було перекладів літератури

---

²³ *Кримський А.* Твори в п'яти томах – Т. 5. – Кн. 1. – Київ: Наукова думка, 1973. – С. 235–236.

перською і арабською мовами. Іван Франко прагнув, щоб були перекладені передовсім «монументальні», найвідоміші речі, як, наприклад «Шаг-наме»²⁴ Фірдоусі. Саме на цей безсмертний твір він звернув увагу свого молодшого товариша поліглота й молодого вченого-сходознавця Агатангела Кримського.

Ще на початку їхнього листування, 29 листопада 1890 р. Іван Франко писав: «А що Ви думаєте про Фірдоусі? Я думаю, що коли Ви персист, то варто хоч дещо перекласти з сього великого поета... В поемі Фірдоусі велика сила такого чисто людського елемента, котрий ніколи не устаріє... Антологія найкращих уступів із його Шаг-наме... була б дуже гарним здобутком для нашої перекладної літератури»²⁵. У відповідь на цю пропозицію А. Кримський зазначає, що хотів спочатку перекласти поезії Хафіза і Сааді, які теж містять багато загальнолюдських цінностей, а потім візьметься й за Фірдоусі²⁶.

І. Франко дуже тішився з таких планів товариша: «Я дуже рад, що Ви такі охочі до роботи над перекладами орієнтальних поетів, про котрих я ще в гімназії не раз з тугою думав, читаючи виривки з них в німецьких перекладах»²⁷.

Тут варто зазначити, що двадцятирічний А. Кримський на той час вже мав низку перекладів не лише з європейських (Г. Гейне, І. Нікітін), але й з арабської (Антара), перської (Омар Хайям) і турецької мов (народні пісні). Надруковані вони були в різних галицьких часописах («Дзвінок», «Зеркало», «Народ», «Зоря»), бо у зв'язку з дією Валуєвського циркуляра і Емського указу надрукувати переклади українською мовою на Великій Україні було неможливо, і охочі працювати на ниві рідної мови й літератури, публікувати свої твори могли лише на сторінках галицьких журналів (тобто на території Австро-Угорщини).

---

²⁴ Ця поема мала великий вплив на розвиток літератури не лише перською і арабською мовами, а й на кавказькі (грузинську) і навіть російську літератури. Також вона стала зразком для наслідувань – у майже всіх епосах Ірану помітний зв'язок з «Шаг-наме».

²⁵ Франко І. Твори у 50 томах. Київ: Наукова думка. – 1986. – Т. 49. – С. 263.

²⁶ Кримський А. Твори у 5 томах. Київ – 1973. – Т. 5. – С. 14.

²⁷ Франко І. Твори у 50 томах. Київ: Наукова думка. – 1986. – Т. 49. – С. 267.

Переклади А. Кримського з «Шаг-наме» спершу були надруковані в журналі «Житє і слово» (цей журнал видавав у Львові Іван Франко), а пізніше було вирішено видати їх окремою книжкою. Цікавим є факт, що в передмові до антології з «Шаг-наме» на сторінках «Житя і слова» А. Кримський зазначив: «Гадка, щоб видати в українському перекладі антологію з «Шаг-наме» йде не од мене, а од мого шановного приятеля Івана Франка. Сам я... не зміг би видати книжку своїм коштом, а друге, що я не вгадував, чи є в української громади потреба на такий переклад»²⁸. Отже, саме Іван Франко надихнув А. Кримського на працю над перекладом «Шаг-наме».

Звичайно, це не є повний переклад знаменитої поеми, яка містить понад тисячу сторінок, а лише окремі частини твору – антологія, але дуже важливим є факт, що українська громада отримала нагоду прочитати переклад «Шаг-наме» по-українськи, зроблений із мови оригіналу (а не з німецько- чи французькомовних видань). Це було здійснення мрії І. Франка про появу такого перекладу в Україні.

Упродовж 1896 р. І. Франко і А. Кримський разом працювали над підготовкою «Шаг-наме» до друку у форматі книжки. Основний матеріал було надіслано І. Франкові ще для його публікації у «Житі і слові». До окремого видання А. Кримський зробив деякі додаткові пояснення й доповнив переклад. У книзі він подав життєпис Фірдоусі, опрацював науковий коментар і склав бібліографію.

Працюючи над перекладом «Шаг-наме», А. Кримський звертався за порадою до І. Франка – питав, чи пасує перекладати поему гекзаметром. Франко відмовив його від цього: «Перекладати з перського розміру на грецький – українською мовою – якось ніяково. Коли вже не можна передати розмір первотвору, чи не ліпше бужити космополітичний розмір нового часу – п'ятистопний ямб, рифмований або й не рифмований? Гекзаметр для нас надто чужий і непривичний».²⁹ Поему «Шаг-наме» було перекладено, як і радив І. Франко, п'ятистопним ямбом.

---

²⁸ Житє і слово. Рік другий. Книга II. Львів, 1895. – С. 250.

²⁹ Франко І. Твори у 50 томах. Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 49. – С. 323.

До перекладу самої поеми А. Кримський підійшов з позиції науковця і просвітителя. Перед текстом поеми він написав досить велике вступне слово, в якому подав біографію Фірдоусі з детальним поясненням історичних обставин X століття.

Також А. Кримський надав читачам й інформацію про наявні на той час переклади «Шаг-наме» – французький, німецький і російський (частковий, зроблений з французької мови) і з гордістю зазначив, що український переклад «Шаг-наме» з'явився тоді, коли у «по російськи абсолютно нічого не було переложено з первопису. Таким чином українська література значно випередила російську в цьому пункті, аж на десятеро літ».³⁰

Хоча цей переклад є вибіркою окремих уривків «Шаг-наме», сюжет поеми А. Кримський подає повністю. Просто він окремі частини поеми не перекладає дослівно віршами, а подає з них «голий конспект прозою», вважаючи, що для пересічного європейського читача окремі сторінки твору можуть бути не достатньо цікавими.

На особливу увагу заслуговує також підрядковий науковий коментар А. Кримського, який став цінним джерелом інформації про Схід.

Поема Фірдоусі «Шаг-наме або Іранська книга царів» накладом редакції «Життя і слова» (у серії «Літературно-наукова бібліотека» (№ 7), започаткованій Іваном Франком), окремою книжкою вийшла у Львові у 1896 р.

Сам текст перекладу займає приблизно 100 сторінок і, як ми вже зазначали, він частково прозовий, а частково поетичний. Відповідно до стилю поеми, А. Кримський зробив римований переклад тих частин «Шаг-наме», які, на його думку, були найцікавішими і найкращими для сприйняття українським читачем. По тексту він розмістив багато коментарів і пояснень тих понять і слів, які могли би бути для читача незрозумілими, лексично він наблизив переклад до українських реалій, відображаючи різні побутові деталі словами суто українського походження, використовуючи українські фразеологізми й порівняння.

---

³⁰ Кримський А. Твори у 5 томах. – Київ. – 1972. – Т. 1. – С. 158.

Як і інші поетичні переклади, а також і власні поезії А. Кримського, переклад «Шаг-наме» вражає свіжими образами і метафорами, незвичними епітетами. За лексичним розмаїттям він може вважатися одним із найкращих зразків україномовного перекладного тексту.

Ілюстрацією можуть бути декілька рядків з «Шаг-наме»

Не вір, що доля може полюбити:
Не був би лук кривим, не був би луком.
Небесний круг над нами так вертиться,
Що ледве гляне, зараз же й ізникне.
Коли ти думаєш, що доля – ворог,
Вона тобі показує обличчя;
Коли ж ти кажеш, що вона твій друг,
То вже од неї ласки не побачиш.
Я щиро дам тобі таку пораду:
Покинь любити світ, ще й руки змий.³¹

Першовидання «Шаг-наме» було надруковане у Львові у 1896 р., пізніше текст книги перевидали – в першому томі видання творів А. Кримського у 5 томах, який вийшов у світ у Києві у 1971 році.

Крім «Шаг-наме» А. Кримський подарував нашій літературі ще багато інших перекладів з англійської, німецької, датської, французької, старогрецької, російської, перської, арабської і турецької мов, які було надруковано на сторінках «Життя і слова», «Народу», «Літературно-наукового вістника», а також окремими виданнями.

Варто також згадати про збірку поезій А. Кримського «Пальмове гілля», перше видання якої з'явилося у Львові у 1901 р. накладом «Українсько-руської видавничої спілки». Іван Франко схвально оцінив цю збірку у рецензії, надрукованій у «Літературно-науковому вістнику» під назвою «Наша поезія в 1901 році». Він пише не лише про збірку «Пальмове гілля», а й дає широку характеристику усього доробку А. Кримського: наукового, перекладацького і поетичного: «А. Кримський –

---

³¹ Кримський А. Твори у 5 томах. – Київ. – 1972. – Т.1. – С. 225.

високооригінальна поява в нашій літературі. Чи пише він чисто філологічні статті, чи літературні критики, чи прозові оповідання, чи поезії, всюди вносить своє власне я в такій мірі, як мало котрий наш письменник... в перекладах, особливо з орієнтальних поетів він виявив немале майстерство, і справедливо мусимо вважати його першим піонером нашого слова на сій просторій і досі майже не ораній українським лемешем ниві східної поезії. Переклади Кримського з Гафіза, Омара Хайяма, з арабських поезій... заслуговують на всяке признання.»³²

Про збірку «Пальмове гілля» І. Франко пише, що «справді, віє якийсь незвичайний, екзотичний подих від тих поезій, мов запах туберози, що упоює і дразнить одночасно... орієнтальні тони та пейзажі і рідні нам, близькі та знайомі відгуки новочасного, європейського, ще й українського серця. Сирійські та кавказькі краєвиди та сцени не лише мальовані українським словом, але бачені українським оком»³³. Далі І. Франко переходить до безпосереднього аналізу поезій збірки, обираючи, на свій погляд, найцікавіші з них. Пише, що бажає захопити читача до читання книжки А. Кримського, бо вона «поважне і тривке надбання нашої літератури, збірка, багата змістом, різномодна незвичайними, новими поетичними формами, викінчена з погляду мови ясною і прозорою, як скло»³⁴. Закінчує свою рецензію він побажаннями авторові нових епізодів «нечестивого кохання», яке плодить такі гарні поезії, пильнувати свої арабські фоліанти, твердо стояти на погляді про святість щирого чуття і святість творчої духовної сили»³⁵.

Творча співпраця А. Кримського і І. Франка поступово переросла у справжню дружбу.

У 1898 р., коли українська громада готувалася до відзначення 25-річного ювілею творчої діяльності І. Франка, А. Кримський був одним із найбільш активних учасників комітету з підготовки

---

³² Франко І. Наша поезія в 1901 році // Літературно-науковий вістник. Львів, 1902. – Кн. 2. – С. 116.

³³ Там само. – С. 116.

³⁴ Там само. – С. 125.

³⁵ Там само. – С. 125.

святкування. В ювілейному альманасу «Привіт доктору Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності», надруковано переклади А. Кримського з арабських поетів з присвятою «переклади присвячені шановному Іванові Франкові».

Цю присвяту й переклади А. Кримський зробив під час свого дворічного наукового відрядження у Сирію й Ліван:

«З тої далекої горячої Сирії, з тої землі високих, гордовитих пальм, широколистих бананів і ароматних миртів, лаврів та померанців, нехай до Тебе донесеться і мій голос на Твоє свято. Нехай він летить до Тебе на північ, за чотири синіх моря, і зіллється з голосами мільонів Твоїх прихильників, що кличуть до Тебе із щирого серця:

Слава Тобі, наш Іване Франку!

Слава Тобі, великий руський письменниче!

Слава Тобі, великий руський патріоте!

Слава Тобі, великий слов'янине!»³⁶

Переклади арабських поетів, уміщених у ювілейному альманасі, це вірші Джаафара ібн Ольби Харісійського, Абу-Аля Маарійського і твори сучасної арабської поезії (роману про Антара).

Біографічний нарис про Івана Франка, який А. Кримський мав написати на замовлення ювілейного комітету, залишився незакінченим. Як зазначає М. Левченко, перші дві частини біографії він написав ще в Сирії, а третю і четверту («Франко – політик. 1890–1892 рр.» і «Франко – учений») «склав Кримський у Бейруті не остаточно, а лиш у загальних рисах; швидше це були лише матеріали і тези, а не справжня оброблена розвідка». До того ж саме в третій і четвертій частинах залишалися лакуни біографічного і бібліографічного характеру, про які Кримському неодмінно треба було зробити точні довідки в галичан... На прохання В. Гнатюка А. Кримський надіслав йому першу частину своєї роботи про Франка, яку Гнатюк видрукував. Один примірник за часів М. Левченка зберігався в бібліотеці А. Кримського, а всі

---

³⁶ Привіт Івану Франку у 25-літній ювілей його літературної діяльності. Львів. – 1898. – С. 124–129.

інші друковані примірники залишилися на складі в палітурні при друкарні Наукового товариства ім. Шевченка. *«Більше нічого Кримський до Гнатюка не посилав, і серед його паперів ми бачимо незакінчений рукопис у тому самому вигляді, як він був написаний ще в Сирії.»* Книжка Кримського про Франка тоді так і не вийшла в світ не тільки до ювілею Франка; однак А. Кримський у Енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона (виходив у Петербурзі у 1890–1907 рр.), у 71-му томі розмістив велику статтю «Франко» (1902), яку він скпомпонував на матеріалі для книги.

Початок праці «Доктор Іван Франко. Огляд його двадцятип'ятилітньої письменницької діяльності» було надруковано у виданні вибраних творів А. Кримського у 1965 р.³⁷

У цій, щедро ілюстрованій поезіями Івана Франка статті, Агатангел Кримський подає його біографічні дані, а також аналізує і твори, починаючи з народження письменника і до 1884 р.

«Іван Вишенський і його твори» і поема «Іван Вишенський»

«У вересневій книжці «Кіевской старини» 1895 р. (с. 211–247) та в жовтневій книжці (ст. 1–47) з'явилася велика розвідка А. Кримського «Іоаннъ Вышенскій, его жизнь и сочинения», яка становила собою розгляд Франкової праці про Івана Вишенського, надрукованої того самого року в «Літературно-науковій бібліотеці». А. Кримський, не заперечуючи того, що праця Франкова дуже цінна, разом із тим захарактеризував заапроєктований від Франка життєпис Івана Вишенського як «історичний роман», бо життєпис той був збудований на низці гіпотез. Знов же й хронологічний порядок для писань Вишенського, що його запропонував Ів. Франко, теж, на думку А. Кримського вийшов дуже спірний. Окрім того А. Кримський доволі уже безпощадно виказав чимало історичних lapsus calami у Франка. Допоки друкувалася тая Кримського стаття, Франко не писав до Кримського ані слова, щось із чверть року» – пише М. Левченко в передмові до одного

---

³⁷ Кримський А. Вибрані твори. – Київ: Дніпро, 1965. – С. 437–471.

із листів Івана Франка до Агатангела Кримського, написаного 17 листопада 1895 року. З листа видно, що письменник не гнівався на свого друга, а натомість дякував йому за критичні зауваги. «Я, чесне Вам слово даю, і не думав гніватися, знаючи дуже добре, що праця моя, роблена прихалцем часто з пам'яті, без відповідного книжкового апарату, а головню, без потрібного спокою й концентрації... не може відповідати вимогам строгої критики. Коли об чім я жалкував, читаючи Ваші уваги... так се о тих похвалах, які Ви, наче пластири на рани, декуди поначіпляли на мою роботу»³⁸.

Отже, інцидент з «Іваном Вишенським» закінчився повним порозумінням.

У 1900 році Іван Франко написав поему Іван Вишенський і присвятив її своєму другу А. Кримському.

«Абу Касимові капці» і «Лис Микита»

Іван Франко крім великої кількості художніх творів (прозових і поетичних), а також публіцистичних, філософських і наукових праць є також автором багатьох казок. Більшість із них відомі українцям з дитинства. І. Франко спочатку писав казки для власних дітей, яких мав четверо. Але вже незабаром ці твори стали скарбом не лише для дітлахів його сучасників, але й для майбутніх поколінь українських малюків. Особливе місце у казковому доробку І. Франка займає арабська казка – «Абу Касимові капці», яка привертає увагу насамперед своєю екзотичністю, адже наприкінці ХІХ ст. Схід був для українського читача своєрідною terra incognita, а достовірної інформації і контактів з країнами Сходу практично не було. Літературні сюжети також були незвіданими.

Іван Франко першим в українському письменстві використав арабські сюжети, запозичивши їх із багатотомника «Тисяча і один день», німецькомовне видання, яке він надібав в одній із Віденських антикварних крамниць.

---

³⁸ Франко І. Зібрання творів у 50 томах. – Том 50. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 57.

«Абу-Касимові капці» – одна з найвідоміших віршованих казок Івана Франка, в її основі – східний сюжет. Мабуть, кожен з нас знає її початок:

*У Багдаді, славнім місті,
Тому літ не сто не двісті,
Як халіфи ще жили,
Був вдовець, стара катряга,
Та такий був скупиндряга,
Що шукать по всій землі.³⁹*

Перше видання цього твору з'явилося у Львові у 1895 р. під назвою «Абу Каземові капці» й одразу – величезний успіх! Казка звичайно ж привернула увагу Агатангела Кримського, який, як істинний науковець, написав на неї рецензію, де крім захоплення чудовим твором, висловив і деякі критичні зауваги:

«Високий несумнівний Франків талант, признаний уже й поза границями нашого краю, поклав свою блискучу печать і на тім ніби дитячій писанні може вважатися цілком самостійним. Автор позичив з арабської казки самісіньку фабулу. Він її прибрав у прекрасну поетичну форму, надав їй великого драматичного і психологічного інтересу, закрасив іще й гумором, і збудував на непретензійній чужій фабулі самостійний твір, високоестетичний, високої художницької вартості. Заправив свою картинку міцною сатиричною сіллю»⁴⁰.

Також у рецензії він трохи покритикував І. Франка за неправильне написання східних імен.

У відповідь на це, І. Франко у другому виданні казки (1902 р. Львів) розповів історію створення «Абу Касимових капців», яка виявилася насправді дуже незвичайною.

Як стверджує письменник, історія про Абу Касима і його взуття була відомою в Україні (в Галичині), а він лише її записав. Східні сюжети проникали на наші терени, мабуть, через європейські видання арабських казок, зазвичай зазнаючи різних змін, адже передавалися усно. Отже, Іван Франко вперше про Абу Касима

³⁹ Франко І. Абу-Касимові капці. Арабська казка. – Львів: Каменяр, 1977. – С. 5.

⁴⁰ Кримський А. Твори у 5 томах. – Київ, 1973. – Т. 2. – С. 462.

і його капці почув ще навчаючись у дрогобицькій гімназії з уст неписьменного місцевого мешканця. Ось як він про це згадує: «замість Абу Касима він називав героя Казоємом, а замість капців говорив «сапоги». «Послухайте тепер про Казоємові сапоги» – так розпочав він своє оповідання коли при святі у нього зібралось багато молоді, таких же неписьменних парубків і дівчат. Усі слухали і реготали. Я також»⁴¹. Наступного разу з Абу Касимом І. Франко зустрівся у Відні, коли купив в антикварному магазині стару німецьку збірку арабських казок під назвою «Тисяча і один день». Збірка ця була величенькою і мала 11 томів, складених із східних оповідань, поперероблених на французький лад ще у XVIII столітті. Отож у 4-му томі цього видання І. Франко і знайшов свого «старого знайомого Казоєма». Оригінальне прозове оповідання І. Франко переробив на поетичну казку.

«Абу Касимові капці» – не просто казка, це справжня поема, з цікавим сюжетом, яскравими характерами, і водночас, з дотепними жартами й гумором.

І. Франко, крім показу життя східного міста, також вплітає у текст твору й українські мотиви – вживає багато місцевих слів-діалектизмів, а натомість деякі арабські поняття українізує (як влучно зазначив А. Кримський «Франків Багдад не є для нас чуже місто, а є в певній мірі наше рідне»⁴²). У часи, коли Схід для українців (і європейців теж) був практично закритим, він зумів наблизити східну, арабську розповідь до українського читача, познайомити його зі знаменитими казками Сходу.

Також А. Кримський написав рецензію на ще одну казку Івана Франка – «Лис Микита», а точніше на її друге видання, яке побачило світ у Львові у 1896 році. Тут він дав таку характеристику творчості І. Франка: За що д[окто]р Франко не візьметься, все в нього виходить до ладу, на всьому лежить печать великого талану. От і на полі дитячої літератури: все найкраще, що надруковано нашою мовою, дав нам Франко... Вже сам той факт, що в протягу

---

⁴¹ Франко І. Абу-Касимові капці. Арабська казка / Франко І. Зібрання творів у 50 томах. – Том 4. – Київ: Наукова думка, 1976. – С. 295–296.

⁴² Там само. – С. 462.

якихсь там трьох літ довелося друкувати тую книжку вдруге — се, можна сказати, річ у нас нечувана! – той факт і без мене каже, що публіка вже давно дала Франковому писанню свою мовчазливу оцінку⁴³.

Видання творів Степана Руданського

Іван Франко, Агатангел Кримський і Михайло Комаров (Комар) зробили спільне видання «Творів Степана Руданського у 7 томах». Відбувалося це у 1895–1903 рр.⁴⁴. А. Кримський є упорядником II, III і V томів цього видання⁴⁵. Також він є автором «Переднього слова» і цінних «Уваг до перегляду», у яких він описує долю спадщини С. Руданського.

На сторінках журналу «Житє і слово» (т. 4, 1895, кн. 5, с. 266–271) А. Кримський надрукував статтю «Про рукописи Руданського, про їх відносини між собою та про поетові листи», що свідчить про значне зацікавлення вченого творчістю С. Руданського⁴⁶. Варто зазначити, цей інтерес відбився й на подальшій науковій діяльності А. Кримського – у 1926 р. він разом із М. Левченком видав у Києві працю «Знадоби до життєпису Степана Руданського (1833–1873)⁴⁷».

Іван Франко взявся за підготовку до друку, а потім і видання найскладнішого твору С. Руданського – його перекладу Гомерової «Іліади» (в С. Руданського Омирової «Ільїонянки»). Також І. Франко є автором передмови до цього перекладу, у якій написав

---

⁴³ Кримський А. Твори у 5 томах. – Том 1. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 493.

⁴⁴ А. Кримський впродовж усього життя досліджував біографію і творчість С. Руданського, зібравши рідкісні і цікаві документи, серед яких листування С. Руданського з братом.

⁴⁵ Якимович Б. Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти / Богдан Якимович. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – С. 238.

⁴⁶ Там само. – С. 238.

⁴⁷ Кримський А., Левченко М. Знадоби до життєпису Степана Руданського (1833 – 1873). – Київ, 1926. – 244 с.

таке: «Се не популяризований, але справді націоналізований наш український Гомер, і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка могла б похвалитися подібною працею».⁴⁸

«Франко» і «Южнорусская литература» у Словнику Брокгауза і Ефрона

У 1902 р. вийшов з друку 71-й том знаменитого «Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона», понад 200 статей на орієнтальну тематику в якому написав А. Кримський, У цьому томі є стаття «Франко» (про І. Франка), автором якої є А. Кримський. У ній він називає І. Франка «головним із сучасних представників української літератури», а також детально розповідає біографію і описує творчість І. Франка.

У 1904 р. А. Кримський рекомендував І. Франка професорові О. Шахматову для написання статті «Южнорусская литература» для 81-го тому Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона.

Останній із відомих листів І. Франка до А. Кримського написаний у 1904 р., однак, як стверджує сам А. Кримський, листування і дружні стосунки тривали й далі. Проте ці листи не збереглися

У бібліотеці І. Франка зберігається декілька книг А. Кримського серед яких дві з його дарчим написом. Перша з них – монографія «Мусульманство і його будучність»⁴⁹, на якій написано «Дорогому товаришеві д-ру Іванові Франкові щиро прихильний автор», а друга – «Історія Персії, її літератури і дервішівської теософії»⁵⁰ – з присвятою «Др. І. Франкові»

---

⁴⁸ Франко І. Передмова // Руданський С. Твори: У 7 т. – Львів, 1903. – Т. 6. – С. XVII.

⁴⁹ Крымский Агатангел. Мусульманство и его будущность. – Москва: Издание магазина «Книжное дело», 1899. – 120 с.

⁵⁰ Крымский Агатангел. История Персии, ее литературы и дервишеской теософии. Издание предварительное. – Москва. – С. 3–196.

Приїзд до Львова

Незважаючи на інтенсивне листовне спілкування й довершення багатьох спільних справ І. Франко і А. Кримський так ніколи особисто й не зустрілися.

Ще зі студентських часів А. Кримський мріяв приїхати до Львова, однак, його бажання тоді не здійснилося.

До Львова він потрапив лише в 1940 р., через багато років після смерті Івана Франка.

Про цей візит писали тодішні радянські газети «Вільна Україна» і «Зоря». Радянський режим, що прийшов у Львів у 1939 р. сприяв подорожам ученого, представляючи його як «корифея української радянської науки, живий доказ її високого рівня»⁵¹ (хоча заслуги радянських чиновників тут не було зовсім). Ці поїздки були святом і для А. Кримського (стараннями радянської влади позбавленого сім'ї та улюбленої роботи). У травні 1940 р. він, крім доповіді у Львівському університеті, відвідав могилу Івана Франка, де говорив про свого дорогого друга: «Франко до серця брав мої душевні болі, він не боявся довірятися зі мною своїми інтимними переживаннями і тепер оті розумні очі, які дивились так глибоко – де вони? Ті уста, що я рад би обцілувати – де вони? Лежать тут у землі недвиженні, нечутенні? Ні, не можу так думати! Мені здається, що Іван Франко живий... Колиб ти, дорогий друже, був живий, ти був би тепер у нашій Академії, і був би її найпершою окрасою. Та через передвчасну смерть не довелося тобі приїхати до Києва і зробитися членом своєї Української Академії наук і її гордощами. Зате тепер уся Академія наук сама прийшла до тебе і вітає тебе, як свого дійсного члена, як найкращу зірку нашого письменства, не тільки літератури, але й науки. Академія прийшла до тебе привітати тебе і як борця за визволення народу нашого»⁵².

Із газетних статей і спогадів відвідувачів того часу відомо, що Агатангел Юхимович Кримський також відвідав і дім

⁵¹ Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості. – Київ. – 2006. – С. 33.

⁵² А. Ю. Кримський. Твори в п'яти томах. – Київ. – 1973. – Т. 2 – С. 681.

Івана Франка. Тоді до офіційного відкриття музею в будинку письменника залишалося ще декілька місяців.

Постанову про створення Львівського музею Івана Франка Народний комісаріат освіти УРСР за пропозицією Спілки письменників видав 26 січня 1940 р., а офіційним днем відкриття музею є 10 жовтня 1940 р. Першим директором його став син Івана Франка Петро. Наприкінці травня 1940 р. музей вже працював і приймав своїх перших відвідувачів. Це був меморіальний (тоді казали історичний) музей, основою фондів якого були особисті речі письменника.

У газеті «Вільна Україна» від 21 серпня 1940 р. є стаття за підписами наукових працівників музею Марії Струтинської, Ірени Радловської і Федора Кулечка. У цій статті вони розповідають про візит А. Кримського: «Дорогим гостем недавно був у нашому музею товариш і друг Івана Яковлевича академік А. Кримський, який вписав у пам'ятну книгу музею те, що виявляло його якість стурбовано-радісне обличчя: «З великою радістю і з великою тугою одвідав Музей Івана Франка».⁵³

Ще одна коротенька згадка про відвідини А. Кримським музею є у газеті «Зоря», яка виходила у містечку Городку Львівської області. В номері від 18 жовтня 1940 р. надруковано статтю-спогад Д. С. Медяника, який із друзями-студентами нещодавно відвідав Музей. Він згадує, що на порозі Музею їх зустріла дружина Івана Франка Ольга Федорівна і провела кімнатами. Вона, зокрема, розповіла: «Нещодавно був у музеї академік Кримський і другі молоді письменники»⁵⁴. Тут варто зазначити, що Ольга Федорівна продовжувала мешкати на другому поверсі будинку (на першому був Музей) до своєї смерті у липні 1941 р.

У фондах Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка зберігається пам'ятна книга музею, запис Агатангела Кримського у ній є на самому початку другої сторінки. Як відомо, Агатангел Кримський був знищений радянським режимом.

---

⁵³ «Вільна Україна», 21. 08. 1940 р.

⁵⁴ «Зоря», 18. 10. 1940 р.

У середині липня 1941 р. за сфальсифікованим звинуваченням його було затримано, а згодом заслано в Казахстан у в'язницю НКВД № 7, сумновідому своїм жорстоким режимом. Про А. Кримського заборонено було згадувати аж до часу його реабілітації у 1957 р., а про його смерть від виснаження у Кустанайській в'язниці НКВС українська громадськість довідалася лише після розвалу СРСР.

Шанс на реабілітацію з'явився тільки після смерті Сталіна. Сама ж реабілітаційна справа започаткована 12 листопада 1956 р. з листа академіка Леоніда Булаховського до прокурора УРСР Д. Х. Панасюка, в якому він зазначає: «Інститут мовознавства ім. О. Потебні Академії наук УРСР звертається до Вас з проханням перевірити правильність засудження перед Великою Вітчизняною війною українських вчених-мовознавців Агатангела Юхимовича Кримського і Олексія Наумовича Синявського».

Між листом академіка Л. Булаховського, який ознаменував початок реабілітаційного процесу А. Кримського, і до самої реабілітації минуло сім місяців. Упродовж цього часу спеціальна слідча група збирала свідчення про діяльність А. Кримського, і нарешті 20 травня 1957 рр. видатного лінгвіста і сходознавця було реабілітовано, а справу проти нього офіційно закрито.

Після офіційної реабілітації Л. Булаховський згадує про наукові праці А. Кримського у книжці «Розвиток науки в Українській РСР за 40 років»⁵⁵, мовознавчі розділи з якої він редагував. Тобто мовознавчі концепції і праці Кримського саме Л. Булаховський повернув до наукового обігу, і завдяки йому читачі отримали доступ не лише до наукового доробку А. Кримського, а й змогу насолоджуватися його чудовими перекладами з арабської, перської, турецької і інших мов, власними поезіями і прозовими творами (оповіданнями й романом «Андрій Лаговський»).

---

⁵⁵ «Розвиток науки в Українській РСР за 40 років [ред. кол.: О. В. Палладін (відп. ред.), М. П. Семененко, О. Н. Щербань та ін.]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 261 с.»

Іван Франко дуже високо поцінював талант і феноменальний розум Агатангела Кримського, не раз просив його консультацій під час написання різних наукових праць, радився і щодо художніх творів. Взаємини двох титанів української культури можуть бути темою ще багатьох літературознавчих і історичних досліджень.

Соломія Вівчар

ФРАНКО І. Я.

**ЛИСТИ ДО А. Ю. КРИМСЬКОГО
ПЕРІОДУ 1890–1904 Р.
ПЕРЕДМОВА А. Ю. КРИМСЬКОГО**

ЛИСТУВАННЯ ІВ. ФРАНКА З АГ. КРИМСЬКИМ (1890–1906)

Не сам я впорядкував оце Франкове листування. Як усі інші листи, писані поважними діячами до мене, так і ті, котрі писав до мене Ів. Франко, я ніколи не одкладав в окремі пачки, не перев'язував мотузочком чи що. Переховувалося все здавна начебто в хронологічному порядку, але геть без ладу, в моєму чималому, тільки ж доволі хаотичному архіві – по верхніх полицях моєї бібліотеки, вгорі на книжкових шафах серед порошу та павутиння або в позабиваних скринях. Видобути Франкові листи звідти, споміж безлічі всякого іншого писаного надіб'я (старих історичних документів, усяких давніх манускриптів, фольклорно-етнографічних записів, неопрацьованих чи недокінчених літературно-наукових матеріалів або й попросту всякої хаотичної писанини) – то вже була сама по собі чимала робота. Та не моя. І ще більший виходив труд – впорядкувати оті всі видобуті на світ Франкові та інших галичан писання, порівняти Франкові листи з листами Павликовими та ще багато з чийми, пояснити неясності, долучити до Франкових листів історично-літературні коментарі на підставі опублікованих літературних даних, словом, зробити те, що зветься «зредагувати». Це все пильно проробив знов не я. Над усім попрацював мій покійний небіж М. Кримський⁵⁶, я ж тільки пособляв йому своїми споминами, знаттями, порадами. Він помер, довівши свою копітку працю, можна сказати, геть до краю, так що рукопис уже й до друку придатний був би. Аж для остаточної редакції (було це року 1931) вирішив і сам я уважно

---

⁵⁶ Йдеться про Миколу Левченка (1903–1934) – українського вченого, історика і фольклориста. Названого сина А. Кримського. М. Левченко був жертвою радянського сталінського терору (репресований у 1929 р. і засланий на Колиму) і у той час його прізвище не можна було згадувати – С. В.

перевірити все написане, повиправляти неточності, коли вони будуть, а тоді десь далеко сховати перевірений рукопис, нехай би він побачив світ аж по моїй смерті. Перечитавши тоді написане аж надто пильно, я переконався, що фактичних помилок у коментарях нема ані же. Все ж деякі бібліографічні вказівки я подавав – таки од себе. І навпаки, я одкинув чималий коментар до Франкового листа № 4 (про мою недавню полеміку з Драгомановим). Через що одкинув? – тільки через те, що в моїх розвідках, статтях, замітках (Київ, 1928) відносини мої до Драгоманова, а тим самим і до Франка, освітлені з якнайбільшою докладністю і безсторонністю. Все інше в племінниковій роботі я позакинув так, як воно було зредаговане, дарма що іноді я мав би дріб'язкове право почувати себе трохи скривдженим.

Бо племінник, хоч писав з натуральною симпатією й пошаною супроти свого старого дядька-академіка, та заразом він на правах аж надто близької людини не завсіди сушив собі мозок тим, щоб додержати тонкої дипломатичності в своєму тоні. Так, у моїй дискусії з Франком (лист № 5), де мої й Франкові погляди на обов'язкову норму літературної української мови різко розбіглися, коментатор безоглядно обстав за Франком і навіть пустив проти мене та Грінченка і інших «вісімдесятників» явну іронію. В коментарях до листів № 38 і № 39 (чому я, обминувши можливу для мене кафедру української філології, вибрав для офіційної служби готову кафедру любої для мене арабістики) висловлено суд, який не збігається з думкою Франка. Бо, за фамільярною коментаторовою оцінкою: «нема де правди діти, загальне враження од листування – навряд щоб було зовсім вигідне для характеристики А. Кримського». Гадаю, що оці слова проти мене несправедливі. Та їх я не зважився викинути: чи цю тираду, чи все таке інше, позакинув я неторканим, та й, раз уже згодився пустити листування в друк ще перед своєю смертю, нічогосінько вже не змінюю. Навіщо б я мав у чужих коментарях щось змінювати, змодифікувати?

Адже ціле півстоліття відділяє мене од того моменту, коли в Галичині з'явилася перша моя друкована річ і розпочалося листування з Франком. Та й неабияке півстоліття! Завершила

його Велика Соціалістична революція, в могутньому, напористому ході якої один місяць дорівнює десятиєм рокам звичайного часу. Навіть, здавалося б чималі деталі попереднього життя видаються тепер такими давніми-давніми дрібницями! Все, що тоді чинилося, обернулося в давноминулу плюсквамперфектну історію, tempi passati, і все, що з тих часів ще не затерлося в людській пам'яті, – то наче фрагменти з середньовіччя. Тепер мені вже не спроможний завдати болю навіть найсуворіший привселюдний суд про моє тодішнє «я», і з його помилками, і з його добрими пориваннями, які забезпечили мені щирю інтимну приязнь незабутнього Франка. Нехай же листування йде в світ без мого прихорошування!

Та й хіба пора прихорошуватися, причепурювати свою давню давнину старому, недужому, втомленому дідусеві, коли вже й саме життя, навіть наше казкове життя, про яке давніші і мріяти було не можна, стає для хилого діда вже ярмом? З кожною новою весною чує похилий дідок коло свого вуха прихильне і принадне шепотіння невидимої прастарої гості, яка ані його, ані кого в світі не обміне, кожного раніш чи пізніш одвідає...

Нова весна!.. Нове життя – народу,

Та не мені.

Минув мій вік. Не я складу вже оду

Новій весні.

Бабуся-смерть мені шепоче втішно

Про іншу путь:

– Ходи до мене! в мене так затишно!

Тебе всі ждуть.

Всі ждуть тебе – і батько, й мати, й друзі,

Кого любив.

Хіба не чуєш? Мов вітрець у лузі

Їх тихий спів:

«До нас пора!.. Покинь життя недуже!

«Покинь ярмо!

«Ждемо тебе, наш сине, брате, друже!

«Ждемо!.. ждемо! –

І ти, друже Йване, ждеш мене? – Я прийду. – Іду.

30/ VI. 1940 рік А. Кримський

***

В 1880-их та на початку 1890-их років у пансіоні Київської Колегії Павла Галагана був «воспитателем» і навчителем історик Є. К. Трегубов. Він жив у будинкові самої колегії, вкупі з своєю родиною та двома молоденькими дружининими сестрами Хоружинськими, що всі колегіяти знали їх під іменнями «тьотя Оля» та «тьотя Саня». Колегіяти здалека могли милуватися на них, дехто навіть романтично зітхав за ними, надто ті кому доводилося жити влітку в колегіятському маєткові Покорщині (Остерського повіту), де літувала і родина Трегубових. І от, пізньою весною 1886 року, серед колегіятів рознеслася сенсаційна чутка: «тьотя Оля» виходить заміж за якогось приїзжого галичанина – австрійського підданця, і він її завезе з собою до Австрії. Та й справді, того самого дня усі побачили, що в домовій інтернатській церкві Колегії Павла Галагана відбулося вінчання «тьоті Олі» з отим галичанином; а після вінчання підїхав візник та й забрав молодих на вокзал. Хлопці-школярі обмінювалися своїми вражіннями від того приїзжого австріяка і дуже дивувалися, що, хоч він ніби й «малороссь», а на «наших малороссовъ» ані трохи не скидається, швидче вже на якогось німчика чи чеха, ще й руденький нівроку. Прізвище Франко того «австрійскаго малоросса» нікому з колегіятів нічого не говорило й, здебільша, заразсінько вилетіло з пам'яти. Що він письменник, того ніхто з школярів не знав; цікавилися ним лиш через те, що він завіз із собою «тьотю Олю».

Примітка рукою А. Кримського: Та ще й старий колегіятський служник, білорус Антін, переказував «воспитанникам» цікаву для нього «гісторію», що отой «тьоті Олін» жених не привіз із собою з Австрії парадного фрака та й хотів був іти під вінець у подорожньому піджаку. Тільки ж нові його свояки заявили, що в піджакові вінчатися аж ніяк не личить. Його повели у магазин готового одягу, там він узяв елегантного фрака на прокат за скількись карбованців, та й ото вінчавсь у колегіятській церквиці в чужому фракові; а по вінчанні зайшов просто з церквиці до сусідньої кімнати (там містилася фундаментальна бібліотека Колегії Павла Галагана), переодягся з чужого парадного фрака в свій старий піджак, та й аж тоді поїхав із молодого на вокзал. А

Антонові-служникові Є. К. Трегубов сказав однести того фрака назад до магазина, де його на прокат брали.

Серед отих колегіятів, для яких тоді, 1886-го року, ім'я Франко було не більше як «медь звенящая», був і п'ятнадцятилітній «воспитанникъ» А. Кримський. Допіро двома роками пізніш, уже у вересні 1888-го р., ми знаходимо в його щоденнику запис про те, що вийшовши з колегії на дозволену прогулку, він одвідав свого старшого товариша Павла Тучапського, який уже був студент київського університету. Тучапський багацько дечого прочитав юнакові Кримському із галицького часопису «Зоря», але не дав йому цього журналу понести до колегії, а натомість позичив для прочитання книжечку невеликого формату «На дні», що її легко було сховати в кишені, й ніяке начальство її не було б догляділося. Ім'я автора книжечки було «Іван Франко». Із щоденника видно, що на сімнадцятилітнього хлопця-школяра А. Кримського книжечка тая справила надзвичайно сильне вражіння. Правда, довелося йому прочитати її двічі, бо перший раз, через драгоманівський правопис (з тим j), він її дуже нелегко розібрав. Але як прочитав він її вдруге, уже не перебиваючи свого вражіння тим тяжким правописом, то записав у щоденнику, що цей Іван Франко – то безперечно великий письменник, і українська література – то не остання в світі література, коли може похвалитися отаким письменником. Оцей пієтет супроти Ів. Франка ще зріс у А. Кримського, відколи він зробився студентом у Москві (1889 р.) і зміг прочитати з Франка значно більше, ніж одну повість «На дні». Характерна річ, що, пишучи своє оповідання «В народ!», А. Кримський вклав у голову своєму повістковому героєві мрійливу думку про те, що ім'я його заблещить в українському письменстві «понад усякими Мирними, Франками та Левицькими Нечуями». Теє оповідання послав він на руки львівського вчителя Дам'яна Гладилевича, але той не захтів був допустити Франкового імення в цім оповіданні. В листі до А. Кримського він написав, що ані Франко, ані Нечуй-Левицький не належать своїм таланом та славою до таких письменників, котрі надаються для чіїхось амбітних мрій, а через те він вважає за потрібне викинути отее речення. Тільки ж А. Кримський рішуче не згодився викинути

згадане речення з іменням «Франка» і його ми бачимо й у першому виданні повістки «В народ» (Львів, 1892, с. 19–20) і у всіх виданнях збірки «Повістки та ескізи» (прим. Київ, 1919, с. 15). Здається нам, що цей епізод характеристично свідчить про ту велику пошану, з якою одразу поставився А. Кримський до Франка, як до письменника.

Тоді ж таки 1890-го року він почав і листуватися з Франком, нелегально передплативши радикальну газету «Народ», що почала виходити у Львові. Окремі числа тієї газети, надруковані на цигарковому папері, або Павлик, або Франко надсилали А. Кримському в закритих конвертах⁵⁷. Не на цигарковому папері, а на звичайному вислав йому Франко теж у конверті свій журнал «Товариш», ч. 1 і надслав аркуш за аркушем свою збірку «В поті чола», що саме 1890-го р. друкувалася. Ця нелегальна пересилка і була найпершою темою для листування, а разом вона викликала обох кореспондентів ще й на інші теми. Регулярне кореспондування Ів. Франка з Аг. Кримським тяглося лиш з 1890 до 1898 року. За цей час од Франка надійшло 50 листів. Після того обидва письменники листувалися лиш спорадично.

За доцільне вважаємо опублікувати Франкові листи не просто в їх голому тексті, але з потрібними примітками та поясненнями, без яких не все в отих листах можна було б розуміти. Відомості для своїх коментарів черпаємо або з тодішньої преси («Народ», «Правда», «Зоря» та ін.), або одночасних листів до А. Кримського він інших галичан: М. Павлика, О. Барвінського, В. Лукича, Д. Гладилевича, В. Гнатюка та ін.) та й негаличан: Б. Грінченка, О. Кониського та Лесі Українки⁵⁸. Часом покликаємося й на опубліковане друком листування І. Франка і М. Драгоманова К. 1925 / Збірник істр.-Філол. Відд. Академії Наук № 52.

Чимало світла проливає стаття акад. А. Є. Кримського про Драгоманова, вміщена в його збірці «Розвідки, статті,

---

⁵⁷ Про це диви А. Кримський. «Розвідки, статті, замітки» (Київ, 1928, ст. 321).

⁵⁸ Сподіваємося, що побачать світ і всі оті листи, надзвичайно характеристичні для розуміння 1890-их років, а як листи Лесі Українки – то й для зрозуміння процесу її творчости.

замітки». Нарешті не в одному випадкові розпитувались ми про деталі й у самого акад. А. Є. Кримського, що віддавши нам для впорядкування весь свій архів, ніколи не відмовлявся давати й потрібні пояснення.

Про №№ 1 та 2

На жаль, найперших Франкових листів (№ 1 та 2) ми в своїх руках не маємо. Можемо сконстатувати (через інші джерела), що їх було двоє, але мож було їх і більше. Листи і од Франка й від Павлика А. Кримський старанно був зберігав, алеж держати їх у себе в хаті було студентові небезпечно, бо політичні труси в Москві на приміщеннях для студентів були річ звичайна⁵⁹. Через те А. Кримський усе теє листування передавав на сховок до матері свого колеги, студента М. С. Щекина, де напевне можна було не боятися ніякого політичного трусу. Тільки ж деяку частину листів пересилав А. Кримський й до Звиногородки, на ім'я своєї старшої сестри Марії, щоб вона їх десь пильно переховувала. Саме оці листи й постраждали, бо коли потім виряджено було А. Кримського за кордон на двохлітнє командировання (для підготовки до професорської діяльності), то сестра передала його листування на сховок батькові (в 1896 р.), а той, боючися, щоб політика не пошкодила професорській кар'єрі сина, взяв та й перечистив оте листування. Серед таких «небезпечних» листів, котрі старий Є. С. Кримський або понищив, або десь у

---

⁵⁹ Із опублікованих записок колишнього московського охранника Л. П. Меньщикова (Охрана и революция М. 1925, ст. 81) ми бачимо, що особа молодого А. Кримського, який приїхав учитися до Москви в кінці серпня 1889 р. негайно ж таки привернула до себе увагу охранки, бо в грудні того самого 1889 р. розпочалося листування між моск. охранкою і петерб. уп. Поліції про діяльність Кримського, і було вияснено, що «Крим. явля-ся главарем украинофильского кружка в Москве, пишет в Галицийских газетах, имеет нелегальную библиотеку, ведет сношения с Коломыйчуком (=Павликом) і т. д. – примітка почерком А. Кримського.

себе сховав, опинилися принаймні всі листи Тучапського і не менше як двоє листів Франкових та й то саме тих, що з них і почалося листування Ів. Франка та А. Кримського. Зовсім ціла залишилася тільки тая кореспонденція, яка переховувалася в Москві у Н. Н. Щекиної.

Тому що звиногородські папери покійного Є. С. Кримського належать не акад А. Є. Кримському (до того ж перебувають у хаотичному стані), не можемо напевне сказати, чи зовсім загинули оті перші Франкові листи, чи може ще колись знайдуться. В кожному разі про всякий випадок, опубліковуючи зацілілеє, незагублене Франкове листування нумеруємо найдавніший із незагублених листів уже як число 3-тє.

№ 3 (Листопад 1890)

Не всі аркуші «В поті чола» акуратно доходили в закритих конвертах із Львова до Москви. В листопаді 1890-го року А. Кримський нагадав Франкові, що він має збірку «В поті чола» лиш до ст. 288-ої, а обіцяної, в проспекті, Драгоманівської передмови зовсім не має: так само не дійшли до нього й останні числа «Народу». На це Франко відписав:

Вельми шановний Добродію!

Даруйте, що так опізнився з присилкою Вам решти «В поті чола». Та вина тут не моя, а автора передмови, котрий опізнився з її написанням і ледве перед тижнем прислав її, так що вона й досі ще не готова. Текст новел від стор. 289 посилаю Вам удруге. Передмову, титулову картку і обложку надіюсь вислати на другий тиждень. Чому не доходить до Вас «Народ» я не знаю, – він Вам без сумніву висилається на кожне Ваше жадання. І теперішнє передам Павлику, бо він має се діло в руках. Ваш Хейям видрукуваний, хоч вірші не всі пішли⁶⁰. Замічу, що всі його вірші

---

⁶⁰ Мова про статтю А. Кримського «Один із перських протестантів Хейям», – в «Народі», 1890, № 22.

вийшли в німецькій переведі Боденштета, а кількадесят чотиростишій є також в перській антології, що видав Гарт в переводах ріжних німців. Стоїло б із сего поета вибрати більше. А що Ви думаєте про Фірдузі?⁶¹ Я думаю, що коли Ви персист, то варто б хоч дещо перекласти з сего великого поета, от на разі хоч би його вірш на шаха Махмуда⁶². А то арабські моаллаки, їй-Богу, не стоять друку⁶³; може вони мають історичну та язикову вартість, але в нас вони не будять нічогосінько – думка в них наскрізь дитиняча, фантазія похожа на фантазію божевільного – михкоче, а не світить. А в поемі Фірдузі велика сила такого чисто людського елементу, котрий ніколи не устаріє. Антологія найкращих уступів із його Шаг-наме, от так на том в 15–20 листів друку, була б дуже гарним здобутком для нашої переводної літератури, і я думаю, що тут у Галичині найшовся б наклад на таку книжку.

Хотів я Вас запитати про дві речі: чи виходить або чи вийшла вже решта Історії всемирной літературы Корша і Кирпичникова? У мене є 22 випуски, та се не все. Як би вийшла решта, то я б попросив Вас виписати її для мене. Розуміється, прислав би гроші. Те саме діло і з біографическим словарем Венгерова. Перший том (букву А) маю, більш нічого⁶⁴. Третє діло, про котре я хотів би просити Вас, се вишукати мені у антикварів чи букіністів Тихонравова «Лѣтописи русской литературы»; хоч що можна коли не все і книжку «Содержаніе Чтеній въ Московскомъ

---

⁶¹ Тобто про Фірдовсія, автора «Шаг-наме» (іранська «Книга царів»). Франкова ортографія «Фірдузі» (із з) показує, що Франко цього корифея перської поезії знав безперечно з перекладу німецького, мабуть із відомої віршованої обробки «Heldensagen von Firdusi» фон Шака (перше видання Берлін 1851). Пор. далі лист № 8.

⁶² У Шака це ст. 48–50.

⁶³ Натяк на віршований переклад А. Кримського «Моаллака Антара» в «Правді» 1890 р. Рівночасно (десь у травні) московський галичанин Н. Яворовський, студент Лазарівського інституту східних мов, надіслав був до Франка свій прозаїчний український переклад «Моаллака Имрулькайса», зроблений, правда, не з арабського первопису, а з російського перекладу Муркоса. Яворовський пропонував Франкові переробити його прозаїчний переклад на вірш.

⁶⁴ Як відомо біографічний словник Венгерова виходив дуже поволі і неакуратно, з великими перервами.

Обществѣ Исторіи и Древностей». Як би Ви нашли ті книжки, то звістїть мене, кїлько коштують, а я постараюсь вислати гроші.

Щиро стискаю Вашу руку і кланяюсь Вам.

Іван Франко

Львів, 29 н. с. ноября 1890

№ 4

Аж надто докладний коментар до цього Франкового листа ми маємо в «Розвідках, статтях та замітках» акад. А. Кримського, ст. 322–330. Наводити той коментар наново нема тут потреби.

Вельми шановний добродію!

Тільки що одержав Ваш лист і спішу одповідати Вам. Я дуже рад, що Ви такі охочі до роботи над перекладами орієнтальних поетів, про котрих я ще в гімназії не раз з тугою думав, читаючи виривки з них в німецьких переводах. Чи статтю про Гафеза надрукує «Народ», я не знаю, але сумніваюся, бо він тепер в дуже тяжких матеріальних условинах, а надто завалений політикою. Та проте Ви робіть і присилайте. Я надрукую Вашу роботу хоч би своїм коштом у «Літературно-науковій бібліотеці»⁶⁵. Що до Хейяма, то Ви несправедливо закидаєте (в своїй статті, котру я передав «Правді»), що «Народ» викинув якісь речі нерелігійні⁶⁶. Задля браку місця пропущено власне такі вірші (не тямлю, чи два, чи три), котрі були зовсім невинні і не тикали питання релігійного, значить, і не характеризували Хейяма як вільнодумця. Що до книжок,⁶⁷ конечно я буду чекати, тим більше, що у мене тепер грошей дасть Біг. Коли розживусь, то пришлю на Ваші руки і проситиму, щоби

---

⁶⁵ Переклади А. Кримського з Хафиза надрукував Франко вже аж у «Житі і Слові» 1895.

⁶⁶ Ця А. Кримського стаття намагається оборонити «Правду» проти нападів М. Драгоманова. Вона передрукована в А. Кримського «Розвідках», с. 332–338.

⁶⁷ Про згадані в листі № 3 «Лѣтописи русской литературы» Тихонравова А. Кримський писав, що дешевше їх можна покупити в букіністів, але він не може шукати їх, бо відбуває семестрові іспити.

Ви купили мені. Поки що я рад би знати ціни. Ну, та про се побалакаємо, а коли у Вас буде по екзаменах, а поки що щире спасибі за добру волю.

Хотілось би мені поспорити з Вами про Ваш лист до «Правди»⁶⁸, та дуже жаль, що часу у мене так мало, а притім і жалко Вас. Ви, очевидно, як я міг переконатися, чоловік щирий, горячий, віруючий у те, що пише. Тим сумніше, що Ви своєю щирістю задумали піддержувати людей, котрі – скажу Вам по совісті – їй не варті. Добре то говорити in abstracto про «народні святощі», про націоналізм і т. і., але завсігди треба дивитися хто, як і в якій цілі орудує тими святощами. От нпр. по Вашому «Правда» – носительниця «святої і народної корогви», а по моєму вона, винявши те, що пишуть недогадливі кореспонденти – збірка брехень, крутіїства та пустої фразеології, і мені хіба те дивно, як такий чоловік розумний, як Ви, сего відразу не розкусить. Треба Вам знати, що та «носительниця» видається на польські, магнатські гроші, видається зовсім не в інтересі мужика українського (котрий в ній систематично замінюється «мовою, землею, ідеєю»), а в інтересах – ну та думаю, що поки дойде до Ваших рук отсей мій лист, Ви будете мати в руках «Народа» і дізнаєтесь про угоду, заключену Вашими «носителями народних святощів» з австрійським урядом і ультрамонтанством єзуїтсько-уніатським, угоду «постыдную во всѣхъ отношеніяхъ»⁶⁹. А знайте, що перші товчки до тої угоди вийшли з Києва, від основателя «Правди»⁷⁰, і що не маловажну роль в її уклепанню грав Ол. Барвінський. Я думаю, що угода та повинна на Україні отворити людям очі більше і швидше, ніж дотеперішні статті «Народу», котрі по стороннім людям могли справді нераз видаватися заострими або й зовсім несправедливими. Конечно, я далекий від того, щоб уважати «Народ» за часопись редаговану зовсім добре, – багато де в чому не годжуся з деякими редакційними статтями щодо тону і тактики (хоч годжуся в принципах), але одне тільки кажу: можемо помилятися та з розмислом ніколи не брешемо, і коли щось кажемо так, то будьте пересвідчені, що маємо на се докази, хоч не все їх і виставляємо на показ. Се відноситься нпр. до Вашої уваги про згідність молодіжі української з

---

⁶⁸ Передруковано в «Розвідках», с. 332–338.

⁶⁹ Це т. зв. «Нова ера».

⁷⁰ Кониського.

нашою програмою⁷¹, – згідність таку заявило нам кілька гуртів молодіжі в Києві і Одесі (по 50 або й більше людей), і заявили устами нашого делегата, що був у них особисто⁷². Правда, практичної ваги ці заяви для нас поки що (крім невеличкого співробітництва) не мають, але се ще один резон, для чого ані ми, ані наші кореспонденти не потребували компонувати сеї відомості. Не знаю, може мова моя видасться Вам гіркою і прикрою, але по совісті кажу Вам, що пишу ці слова зовсім спокійно, а тільки задля поспіху лишаю їх в такій необтесаній формі. Не знаю, чи не покажесь Вам невмістним і те, що я скажу далі, але я скажу се тільки для того, що щиро поважаю Ваш письменський талант⁷³. І для того кличу до Вас: залишіть на якийсь час політику, поки докладніше не пізнаєте людей і обставин, поки не розчовпаєте того, що твориться поза кулісами, на котрих намальовані всякі «народні святощі». Пишу Вам се як чоловік, котрий на своїм віку багато наробив дурниць і помилок власне через те, що не спитавши броду кидався в воду і тільки пізніше переконувався, що се не вода, а проста калюжа. Для того смію радити Вам: пишiть вірші, новели, перекладайте Гафіза, Сааді і кого хочете, – сим Ви здобудете собі ім'я і пошану в літературі. Але такі статті, як та котру Ви (в щирім намірі) вислали «Правді» нічогосінько Вам не здобуде, і коли «Правда» видрукує її (об чім я сумніваюся⁷⁴), то боюсь, що Ви

---

⁷¹ А. Кримський у своїй статті, надісланій до «Правди», висловлював сумніви, чи багато людей з української полохливої молоді справді пристають на програму «Народа».

⁷² Мабуть Франко має на думці Романа Яросевича.

⁷³ В руках у Ів. Франка були тоді найперші проби прозаїчної белетристики А. Кримського, до речі сказати мабуть чи не найслабіші: «Історія однієї подорожжя» про пана та візника, довша повістка «На чужім ґрунті» і ще щось. Із них повістку «На чужім ґрунті» А. Кримський не зважився навіть потім надрукувати (рукопис її одначе зацілів; він був у руках і Івана Франка і Дем'яна Гладилевича). Дивно, що оцей елаборат іздався Франкові талановитим. Коли (диви далі лист № 5) він значно суворіш поставився до безперечно художніших «Батьківське право» і «Сирота Захарко».

⁷⁴ Але «Правда» її видрукувала, не вважаючи на розсипані там компліменти радикальній партії.

швидко так само будете каятися її, як і автор давнішої московської кореспонденції⁷⁵.

Надіюсь, шановний добродію, що сі мої слова не зроблять ущербу в наших дружніх відносинах; з мого боку вони йдуть із щирого серця і бажання розвою нашого рідного письменства, в котрому, як мені здається, Ви можете зайняти видне місце.

Стискаю Вашу руку

Ваш Ів. Франко

Львів, 9/ XII 1890, ул. Зиблікевича, № 10

№ 5 (Листопад 1891)

Ми не знаходимо ніяких Франкових до Кримського листів із першої половини 1891-го року, а що вони писалися – це видно з листів Павликових та Грінченкових. Ясно, що їх «skonфіскував» старий Є. С. Кримський. В одному з Павликових листів є згадка про рецензію А. Кримського на «В поті чола», друковану в 3-му й 4-му числах «Зорі» 1891 р.: хоч рецензія була дуже похвальна, але з декторими рецензентовими увагами Франко не погодився.

Тимчасом у «Правді» з'явилася сувора стаття Б. Грінченка під заголовком Галицькі вірші». Грінченко висміював галицьку мову та не пожалів і Франка. З цього приводу у «Зорі» з'явилося скількись статей. Франко теж дав Грінченкові відповідь у «Зорі» (1891, № 18) і саме ж тоді умістив у ній високохудожні найперші поезії з свого ліричного циклу «Зів'яле листе» (№№ 17, 19). При тій пошані, яку А. Кримський мав для Франкової творчості (а цикл «Зів'яле листе» захопив його якнайсильніш), він вирішив виступити проти Грінченка, доводячи що ідейний зміст і художня талановитість Франкових поезій дозволяє читачеві простити

---

⁷⁵ А. Кримський, друкуючи свою вищезгадану статтю в «Правді», попросив у ній вибачення в Драгоманова за свою попередню кореспонденцію, де були необдумані вислови проти Драгоманова. Тільки ж з юнацького сорому він не признався, що автор тієї московської кореспонденції був він таки сам (докладніш про це диви «Розвідки», с. 332–334).

деякі формальні недолатності в них. Разом з тим він висловлював думку, що унормувати літературну українську мову міг би великий російсько-український словник, але для цього треба, щоб за його укладання взявся дуже великий гурт українців: один українець лексично використав би одного письменника, або навіть одну його річ, другий – другого, і т. д. Це була б з національного боку гарна спільна праця, яка з'єднала б коло себе широку громаду української інтелігенції, а разом з тим усунула б усякі мовні непорозуміння, бо науково б унормувала українську літературну мову. Свою статтю під заголовком «Наша мовна скрута і спосіб як запобігти лихові» А. Кримський призначив для друку в «Зорі» (і вона справді там з'явилася в останньому числі 1891 р.), але про свої думки він наперед написав до Франка, при чому експансивно розхвалив його вірші, що їх згудив Грінченко, а до того – попросив Франка, автора «Зів'ялого листя» прислати свою фотографічну картку. Після того А. Кримський послав до Франка ще один лист, вже про свої особисті літературні заміри, додаючи заразом два свої нові оповідання «Батьківське право» (уже друковане в «Зорі») та рукопис «В обіймах старшого брата». Заголовок оцієї повістки був позичений із Шевченкових слів «Обніміте, брати мої, найменшого брата», а оповідання трактувало про те, як наймичук Захарко постраждав на службі у панів, у своїх ніби «старших братів». На ті два листи Франко відписав разом. Характеристично, що обидва нові оповідання А. Кримського, безперечно набагато художніші від попередніх, Франко за цим разом порядно-таки скритикував. Авжеж, як ми бачили в листі № 4, технічно слабші повістки «На чужім ґрунті» та «Історію однієї подорожі» він уважав був за путящі. Очевидячки, попередні повістки більше сподобалися Франкові через те, що там у Кримського різкіш було підкреслено панський гніт над залежними від них бідаками. За цю тенденцію Франко готовий був простити явну белетристичну нехудожність.

Шановний земляче!

Листи Ваші застали мене недужим, і для того я тільки тепер збираюся відписати Вам. Даруйте, що поперед усього попрошу Вас об одній формальності: пишть мені без компліментів, просто як товариш

до товариша. Я ані не панночка, ані не жаден великий списатель, а в додатку ще чоловік не без злоби, так щоби часом у мене не зародилася думка, що пише чоловік до мене так для того, щоб і я йому платив такою ж монетою. Я знаю, що Ви орієнталіст і людина щира, та все таки орієнтальна парфумерія не для мужицького носа. А найліпше говорімо по просту.

Зачну від Вашого першого листа, від справи словника. Я дуже добре розумію, що тут ходить більш о зав'язок якої небудь гуртової роботи серед української громади, ніж о сам словар, та не знаю, чи іменно словар є щасливий зав'язок до такої роботи. О кілько знаю, над таким словарем від кількох літ роблять в Одесі⁷⁶ і доробилися до того, що не тільки словаря нема, а й до всякої ширшої роботи і думки антипатії набрали. Взагалі робота над словарем по моему може і повинна бути тільки ділом одного-двох спеціалістів; запрягати до такої роботи гурт молодіжі, палкої, котра бажає живого діла, а щонайменше живих думок, се значило би по короткім часі розігнати її і від того діла і від цілого українофільства, котре, мовляв, у таку важку пору не вміло для молодіжі придумати нічого живійшого та зворушнійшого. Певна річ, що як би Ви спитали мене, що ж його робити в українській громаді, а особливо молодшій, то я не зумів би на се відповісти одним словом. Та мені здається, що одним словом на се питання одповісти зовсім не можна, і що всі проби найти якусь одну роботу на всіх, без огляду на те, чи вони хочуть і вміють се робити – будуть шаблоном, знаком духової безсильності української громади. Житє громадське – діло зложене і вимагає праці ріжностайної, в усіх напрямх: чим ріжностайніша буде ся праця, тим ліпше. Нехай одні роблять словники, другі збирають матеріал етнографічний, треті придивляються до економічного побиту селян та міщан, інші – іншим дечим займаються, а всі нехай рівночасно здобувають широку книжкову науку – і загальну, і спеціальну, бо тільки тоді їм стане ясний смисл і шлях їх власної роботи. По моїй думці, найменше надії треба покладати на загальні рецепти, на формули хоч би й які ясні та логічні, а противно завсіди треба дивитися на них скептично: чим вони ширші, тим менше в них реального змісту; чим більш блискучі, тим небезпечніші. Життя йде відразу тисячами шляхів, усіх їх у одну

---

⁷⁶ Михайло Комар та його громада, що потім таки й випустили свій словник, відомий під іменем словника Уманця.

формулу не вбгаєш. От тому-то я думаю, що з словарем нічого робити. Коли вважаєте, що його тепер конче потрібно, то питаєте в Одесі, що там з ним чувати, і пристібніть туди свою роботу. Ми в Галичині не відчуваємо потреби такого словаря; звісно, коли у нас його зроблять і зажадають від нас помочі при виданні, ми радо зробимо, що буде наша спромога.

Оба Ваші оповідання я перечитав і скажу Вам про них свою думку зовсім щиро. «Батьківське право» мені видалося доволі слабеньке, якесь шаблонне і дуже нагадує великоруську школу, котра на продукувала таких речей багато. Психологія неглибока, особливо психологія батьків по моему зовсім не вірна. Та все таки в оповіданні є проблiski таланту (сценка з служницею і її дівчиною, хоч також трохи утрирована). Мова троха штучна, підроблена⁷⁷, та здається велику часть вини несе глупий коректор (він же і редактор)⁷⁸. Взагалі оповідання на мене зробило таке враження: се не образок вихоплений з дійсного життя,

---

⁷⁷ У А. Кримського з-замолоду була тенденція, якої він не покинув і на старості літ – не тільки белетристичні речі, ба навіть наукові писати таким стилем, щоб вони зовсім нагадували простонародню мову з її своєрідною фразеологією (напр. з анаколутами та епаналепсами), з її часом вульгарною аж діалектичною лексикою, і т. ин. Велику підтримку оцій своїй тенденції А. Кримський знаходив у Грінченка, як це видно з їхнього листування. А Франко вважав такі намагання за штучну і неприродну підробку, він гадав що така «простонародність» іде на шкоду літературній і науковій точності. Нижче в листі № 30 ми побачимо, як він поборював таку стилістику А. Кримського в його перекладі фольклористичного підручника Клоустона. Напр. англійський Клоустонів заголовок «Popular tales and fictions, their migrations and transformations» Кримський був переклав «Народні казки та вигадки, як вони блукають та перевертаються», а Франко рішуче перекреслив це і надрукував заголовок инший «Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни».

⁷⁸ Мова йде про Василя Лукича (Володмира Левицького), редактора «Зорі». Але Василь Лукич «підробляв» на простонародний лад мову письменникам тільки галицьким, а письменникам наддніпрянцям він навпаки переробляв мову потрохи на лад галицький, точніш на Львівський, бажаючи таким чином давати в «Зорі» більше-менше одностайну літературну мову.

а формула абстрактна, розіграна драматично кількома особами⁷⁹. Не знаю, може я несправедливий, але більша часть «новел» молодих українських писателів (Чайченка, Катренка, Обачного і др.)⁸⁰ робить на мене іменно таке вражіння. Формули, доктрина драматизовано, а при тім елементарна невмілість схопити і передати найпростіший факт, найзвичайнішу фізіономію з окружаючого житя. Далеко краще вражіння зробило на мене друге Ваше оповідання (чому Ви дали йому такий абстрактний титул?⁸¹). Правда, і тут розмова в кухні трохи розтягнена і ненатуральна, так що здалось би її ще раз переробити⁸², але дальша характеристика Захарка дуже гарна. Характеристика панича троха нескладна: якось одні риси не в'яжуться з другими; та все таки в цілости се фігурка інтересна. Нескладним мені видалося українофільство панича, його 7 кляса і побожність. Певно, все це може міститися вкупі в одній душі, та треба б зазирнути в неї глибше, показати як воно там виростало і на якім ґрунті, як спліталося і т. ін⁸³. Та й загалом треба було б зважитися Вам на одно: чи центром оповідання має бути Захарко – і тоді все перевести з його тону, на все дивитися його очима, – чи має ним бути панич, і тоді всю композицію достроїти до нього⁸⁴.

⁷⁹ Зовсім точно відомо, що «Батьківське право» є не тільки автобіографічним, ба трохи чи не фотографічне.

⁸⁰ Як відомо, Чайченко – це псевдонім Бориса Грінченка; Катренко – Катрухин; Обачний – Михайло Косач, син Олени Пчілки. Підозріваю, одначе, що прізвиче «Катренко» написав тут Франко замість прізвища «Коцюбинський», бо такий самий *larsus calami*, або *metogie*, можна знайти у Франка і в його літературних оглядах, роблених пізніш.

⁸¹ «В обіймах старшого брата».

⁸² Розмова в кухні це була фотографія з натури.

⁸³ З 5-го видання «Повісток та ескізів» А. Кримського (Київ, 1919), друкованого коли ніяких цензурних заборон не було, видно, що «В обіймах старшого брата», або «Сирота Захарко» це лиш один із розділів серії «З літопису панів Присташів». *Примітка рукою А. Кримського*: Ів. Миронець у своїй дисертації «Прозаїки 1890–1900-х рр. (К. 1930, с. 43–48), розглядає всенюк серію як одну цілість, показує, що плутана психіка цього панича Олеся є специфічний але ж натуральний наслідок класово-економічного зламу 1880-их рр.)

⁸⁴ Як видно навіть із останнього видання «Повісток та ескізів», А. Кримський не захтів абсолютно нічого в своєму оповіданні міняти.

Може се принцип застарілий, але я в своїх композиціях все так роблю, і вибравши собі одну фігуру чи одну подію групу до довкола неї все те, що вважаю потрібним до найрельєфнішої обрисовки і характеристики. В романі певно треба б робити інакше, та й те й лихо, що мені (помимо кількох спроб) не вдалося досі написати романа, коли не числити сюди «Захара Беркута»⁸⁵, котрий властиво також новела, не роман.

Про все те я вважаю Захарка пригожим до друку, навіть коли б Ви не хотіли його перероблювати. З друком його ось яке діло. В «Народі» годі. Лишалась би або моя «Літературно-наукова бібліотека», або «Зоря», або «Буковина». У мене на видавання нема ніякого фонду крім тих грошей, які я можу заробити своєю працею в польській газеті і відняти від рота собі і дітям. А що заробляю я небагато (90 гульд. місячно), то розумієте самі, що видання йде у мене нешвидко. Тепер назбиралося кілька більших праць «Нові досліді про Пятикнижжя», дальша частина інтересних споминів Драгоманова про австрійську Русь і його ж праця популярна про 500-ліття Швейцарії⁸⁶. Поки сі праці не будуть видані, я не можу братися до чого небудь іншого. Далі хотілось би к роковинам Шевченка видати щось для пошанування його пам'яті. Значить, бібліотека моя на довший час занята, навіть коли б у мене найшлися гроші на те, щоб поперти видання швидше, ніж ішло досі. Коли б Вам задовго було ждати, то не знаю чому б Вам не обернутися з сим оповіданням до «Зорі» або до «Буковини». В таких разі тільки звістить мене, куди маю послати Ваше оповідання, і я зроблю се. Певно, по моему, найліпше було б узяти його ще раз на верстат, та, може у Вас час дуже занятий. Та й притім я не знаю, чи Ви привикли перероблювати свої речі, чи ні, – так міркуйте як знаєте, і пишть мені свій рішинець⁸⁷.

Про переклади з Гафеза і Сааді скажу те саме, що про новелу: я готов надрукувати в своїй бібліотеці книжечку або й дві – вибір кращих речей з одного й другого списателя, тільки не напирайте на мене, щоб се було зроблено зараз. Лагодьте переклади і передмови і присилайте, а вже в сьому будьте певні, що я їх напечатаю хоч за пів року, хоч за рік.

---

⁸⁵ «Захар Беркут» друкувався в «Зорі» 1883 р., починаючи з ч. 7 до ч. 15-го.

⁸⁶ Це все незабаром надрукував Франко в «Народі» і робив звідти відбитки для своєї «Літературно-наукової бібліотеки».

⁸⁷ Кримський після того написав, що частину грошей на видання він може й сам прислати (диви лист № 6).

Се діло не видаєся мені поспішне, хоч певно, що й йому буде своя ціна, а ніяке інше видання його не помістить. Розпочалося тут у нас і ще одне видання – ювілейне видання «Академічного братства», в котрому тепер має йти мій переклад Гейне «Германії»⁸⁸. Коли б се пішло добре, то я не сумніваюся, що можна би туди вперти й антологію орієнтальних поетів; з західних лагодиться сюди переклад «Пісні про Роланда» із старофранцузького⁸⁹ і ще деякі другі речі. Радо я прислав би Вам свою фотографію, та не маю на разі ані одної карточки. Але скоро тільки знімуся, то вишлю Вам.

Позволю собі обернутися до Вас з одною просьбою, а властиво з повторенням давньої просьби: чи не могли б Ви винайти мені в якій московській книгарні або антикварні книжку «Содержаніе Чтеній въ Московсокомъ Обществѣ Исторіи и Древностей»? Книгу сю я бачив колись у Києві у Оглобіна⁹⁰, та не купив, а тепер годі дістати. Розпитайте також чи і по чому можна б роздобувати поодинокі книжки «Чтеній», як би мені було їх потрібно. Коли б нашли «Содержаніе», то будьте ласкаві купіть і вишліть, а я Вам гроші зараз зверну. Посилаючи, приложіть також як мога більш каталогів книгарських (нових книг) і антикварських, – може мені що небудь пожадобиться купити.

На сьому кінчу і стискаю Вашу руку

Ваш Іван Франко

Львів, ул. Зіблікевича, 10
Д. 4 н. с. ноября 1891

P. S. Отсе в останній хвилі найшов одну карточку хоч і дрантивеньку, то й посилаю Вам⁹¹. Вибачайте, що не маю кращої. Як буде, то пришло.

І. Ф.

---

⁸⁸ Франків «Вибір поезій Генріха Гейне» куди окрім «Німеччини» увійшли ще й деякі політичні поезії Гейне, надрукований був у Львові 1892 р. Це вийшла друга книжка видавництва «Академічне братство», в пам'ять двадцятих роковин того студентського (по галицьки – «академічного» товариства).

⁸⁹ Василя Щурата; – але цей переклад «Пісні про Роланда» вийшов уже як відбитка з «Життя й Слова» 1894 р. укупі з розвідкою Гастона Парі.

⁹⁰ Н. Я. Оглоблін держав у Києві велику книгарню.

⁹¹ Фотографію цю репродукуємо

№ 6
(Листопад 1891)

У 23-ому числі «Народа» 1891 р. М. Драгоманів, друкуючи V розділ своїх «Чудацьких думок про національну справу», кинув між иншим фразу, в якій містивсь очевидний натяк на недавню полеміку А. Кримського проти нього: Драгоманову здавалися полемічні запити А. Кримського за щирі, він послав на них відповідь до «Правди», а «Правда» не захотіла друкувати та й повернула йому його відповідь з лайками. Прочитавши в «Народі» ці Драгоманова слова, А. Кримський негайно прислав для надрукування в «Народі» заяву, що він цілком сприймає Драгоманова програму і що про це він ще у березні повідомив редакцію «Правди»⁹². Але цікаво, що попереду (правда, не багато попереду) він поспішивсь дуже палко написати про це до Франка і в своєму листі оповідав про внутрішню боротьбу, що відбувалася в його душі протягом 1890 – поч. 1891-го року.

На те Франко написав відповідь, у якій радив молодому А. Кримському ні на кого не покладатися як на ідола, а критично зважувати кожен свій крок власним твердим розумом.

Шановний земляче!

Даруйте, що так опізнився з відповіддю на Ваш лист. Дуже він для мене інтересний як документ, що посвідчує як розвиваються і виростають тепер в Росії люде молодого покоління. Як жаль, що Ви не могли приїхати на кілька часу в Галичину та придивитися до наших людей і обставин; думаю, що се було би для Вас певно з користю. Для Вашого сангвінічного темпераменту конче треба як найширшої знайомости світа, особливо того тіснішого світа, що звесь русько-українською землею, на котрій Ви хочете працювати. Тільки така знайомість охоронить Вас від помилок і надто сангвінічних надій на одну якусь партію, одного якогось чоловіка, навчить Вас відріжнювати фразу від діла. Я в тім пункті наробив также багато сумних і важких досвідів, і дай Боже, щоб нікому не прийшлося їх робити. У мене кілька

---

⁹² Про це диви акад. А. Кримський «Розвідки, статті, замітки» (К. 1928), ст. 343–344.

разів доходило до того, щоб або з ума зійти або втопитися: так я був сам собі обрид через хитання «между чахи і ляхи»⁹³, і для того для таких помилок і мене багато співчуття і толеранції.

З словником робіть, як знаєте⁹⁴. Тільки вже як починати, то доводьте конче до кінця, бо проспекти, відозви і т. і., за котрими нема діла, підкопують кредит цілого пишучого ґрунту. А на мою думку ліпше би було Вам особисто не виступати з сим планом тепер, а лишити його троха на пізніше, коли покінчите свої екзамени⁹⁵, а то словник може Вас затягнути в роботу, котра Вам тепер не по дорозі і могла б забрати багато часу.

Що до друку Ваших оповідань, то я радо згоджуюся допомогти Вам не тільки своєю радою, але й кредитом у друкарні. Коли б Ви хотіли взяти на себе часть видатку, то я готов видрукувати Ваші оповідання в «Літературно-науковій бібліотеці», де воно вийде найдешевше. В тім виданню аркуш друку (32 маленькі сторони) коштує 16 гульденів. Ваше оповіданнячко «В обіймах старшого брата» винесло б, я думаю, не більше двох аркушів. Половину кошту я візьму на себе, так що Вам прийшлося би заплатити не більше 15-ти рублів (числю вже обложку і брошуровку). Я радив би Вам, в разі Вашої охоти друкувати й другі оповідання, держатись і далі сего способу і випускати малими книжечками, котрі все таки у нас швидше йдуть і котрі легше й Вам переслати. По видрукуванню, звісно, Вам приходится половина екземплярів. Правда, переслати Вам їх буде трудно, але можна продавати тут, а половину виручки слати Вам. Буде се, звісно, капанина: наклад в 600 екземплярів розходить ся у нас не швидше як в 3 – 4 роки, та все таки капати по трохи буде, а Вам не прийдеться запозичуватися. На Вашу орієнталістику надіюся також знайти місце. У нас розпочало товариство «Академічне братство» видавати осібними книжечками всякі праці на пам'ятку свого 20-літнього існування.⁹⁶ Перша книжечка

---

⁹³ Відомий вираз із літопису, про Святополка Окаянного.

⁹⁴ А. Кримський уже послав статтю до «Зорі», – тую статтю, про яку ми вже згадували у вступі до листа № 5.

⁹⁵ До скінчення студентського курсу Лазаревського Інституту Східних Мов (тобто до травня 1892 року) залишались тоді А. Кримському ще яких місяців шість.

⁹⁶ Диви примітку № 13 до листа 5

«Жіноча неволя в історичнім розвою» М. Ганкевича була конфіскована. Друкується друга книжечка, політичні поезії Гейне («Deutschland» і ще деякі) мого перекладання. Ся книжечка (вона буде обнімати 6 або більше аркушів друку) має бути початком «Антології заграничної поезії» в перекладах на нашу мову. Така антологія була віддавна моєю мрією, і я старався три роки тому назад підбити до співробітництва над нею Сивенького⁹⁷ та з сею полтавською галушкою годі було домовитися до діла. На другий томик антології у нас приладжено є дещо Віктора Гюго, і я надіюся на співробітництво при сьому томику Лесі Українки.⁹⁸ Чому б наприклад на третій томик не можна дати Вашу антологію з перських поетів, з коротеньким нарисом історії перського письменства і біографійками видніших поетів? У мене є така перська антологія по-німецьки (впорядкував Гарт)⁹⁹, і вона мені дуже сподобалася. Чи Ви й санскритист? Чи могли б Ви перекладувати дещо й з індійського? І на яку Ви службу думаєте поступати?¹⁰⁰

За «Указатель Чтеній» велике Вам спасибі, а так само й за каталоги. З них мені пригодився тільки каталог Шибанова¹⁰¹, з котрого я просив би Вас закупити мені ось які книги:

---

⁹⁷ Володимира Самійленка. Він ще на студентській лаві поробив переклади декотрих поезій Беранже («Вельможний пан», «Пташки»), а потім, як відомо, поволі працював над перекладами Мольєра («Тартюф») та з Данте.

⁹⁸ Леся Українка перекладала дещо з віршованої збірки В. Гюго «Les Orientales».

⁹⁹ Чисто популярна річ, що в орієнталістиці сліду не залишила.

¹⁰⁰ А. Кримський, кінчаючи курс Лазарівського інституту, мав на думці перейти ще й повний курс Історично-філологічного факультету Московського університету. *Дописка рукою А. Кримського*: щоб попрацювати на семінарах найкращих тодішніх російських філологів та істориків, учених світової ваги.

¹⁰¹ Шибанів – це найкращий тодішній московський антиквар, але ціни його, порівнюючи з цінами простих московських букіністів, були страшенно високі.

Каталогъ ХLI.

№ 32. Буслаевъ, Историческіе очерки русской народной словесности¹⁰² (8 руб.)

№ 131. Кирпичниковъ, Опытъ... Поэмы ломбардского цикла (50 коп.)

№ 224. Никитскій, Очеркъ внутренней истории церкви в Великом Новгороде (1 р. 50 коп.)

№ 293. А. Поповъ. Изборникъ славянскихъ и русскихъ сочиненій і т. д.¹⁰³

Дуже і дуже потрібні були б мені також речі № 150 Кушелевъ-Безбородко, Памятники старинной русской литературы, вып. 1, 3, і 4 (вип. 2 у мене є), та цілість дуже дорога, 20 руб., а поодиноких випусків, мабуть, годі буде дістати. Та як би можна було дістати за дешевшу ціну (я за 2 випуски у Львові заплатив 1 гульден!), то, будьте ласкаві, купіть.

Вище написані книжки по каталогу коштували би 13 руб. На се я посылаю Вам тепер 4 руб., бо більше не маю під руками. Та я прошу Вас ось о що: коли у Вас також нема під руками лишніх грошей, то не спішіть ся купувати книжок, а напишіть мені зараз, і я по першим вишлю Вам решту. Коли ж маєте зайві гроші, котрі призначені на друк Вашої повістки, то зробімо так: доложіть своїх грошей до тих, що Вам посылаю, купіть книжки і вишліть мені, а гроші видані Вами підуть на рахунок друку Вашого твору. Звісно, як би можна у Шибанова дещо виторгувати, то було б добре. Крім Кушелева-Безбородко мені дуже потрібні би були ще Тихонравова «Лѣтописи русской литературы». Я мабуть уже колись писав Вам про них. Будьте ласкаві і пошукайте за ними по книгарнях та «ларях»: коли б можна було дешево купити (10–15 руб.), а у Вас були би гроші, то купіть, а коли видане (його мабуть щось 4 томи)¹⁰⁴ стоїть дорожче, то напишіть мені, а я поміркую, чи і в яким часі міг би стягнутися на гроші.

---

¹⁰² ... и искусства.

¹⁰³ Кінець заголовка: «сочиненій і статей, внесенныхъ в хронографы русской редакціи».

¹⁰⁴ Тихонравівських «Лѣтописей русской литературы и древностей» (Москва 1859 – 1863) вийшло тоді 5 томів.

Не прогнівайтесь, що навалюю на Вас так багато роботи. Може, доведеться колись чим-небудь відслужитися. Бувайте здорові!

Ваш Ів. Франко

29/ 11. 1891 Львів

Р. С. Що Ви Агафангел, се Ви самі колись писали, значить не секрет¹⁰⁵

№ 7 (Лютий 1892 року)

У своїй статті «Наша язикова скрута й спосіб як запобігти лихові») Зоря, 1891, № 24), писаній проти антигалицьких статей Б. Грінченка (= Чайченка): «Галицькі вірші», А. Кримський висловлював свій жаль про спірку саме між Франком і Грінченком. Бо коли, – писав А. Кримський, – Франко є найвидатніший сучасний письменник в Галичині, то безперечно Грінченко найвидатніший сучасний письменник Наддніпрянщини. У зв'язку з тим Франко й написав оцього свого листа.

Шановний земляче!

Даруйте, що так довго не писав Вам; зразу не знав, де Ви обертаєтесь, чи в Москві, чи де¹⁰⁶, а опісля часу не було. Поперед усього мушу Вам подякувати за присилку книжок. Особливо «Памятники» Костомарова-Кушелева мені дуже пригодились. І «Очерки» Буслаєва дуже цікава книжка, хоч більш по матеріали, ніж по методу роботи і по выводам. Жаль, що Ви не прислали мені рахунку, так що я й доси не знаю, кільки Ви заплатили за закуплення і висилку тих книжок. 4 руб. я послав Вам, щоб покрити частку Ваших видатків, і нехай вони лежать у Вас, поки не буде видрукувана Ваша новела¹⁰⁷ і я буду міг зовсім обрахуватися з Вами. А рахунок за книжки будьте ласкаві пришліть конче!

---

¹⁰⁵ Кримський підписувався тоді: «Хванько Кримський», але мабуть десь на своїй адресі зазначив і своє повне ім'я.

¹⁰⁶ На різдвяні вакації Кримський їздив із Москви до своєї рідної Звиногородки.

¹⁰⁷ «В обіймах старшого брата».

Друк Вашої новели опізнився через те, що досі не друкувався Гейне¹⁰⁸, а друкарня не дає мені ніколи більш одного наборщика. Вчора Гейне вийшов, і я сими днями даю до друку Вашу річ. Пробні аркуші буду Вам присилати в міру як будуть видрукувані.

Щиро мушу Вам погратулювати за статтю о наших язиковім безголів'ї¹⁰⁹. Се, признаюсь Вам, перша Ваша стаття, котра мені вповні подобалася і під котрої виводами і аргументацією я готов майже всюди підписатися¹¹⁰. Не міг би я тільки згодитися на Ваш суд про Чайченка – не для того, що Ви порівняли його зо мною: «я о своїм таланті дуже невисокої думки – але для того, що Ви зачисляєте його до якогось прогресивного табору і бачите в нім якісь свіжі тони чи ноти. По моему він обсерватор життя дуже мізерний, по думкам не йде далі пересічного російського ліберала, так що навіть консервативний М. Комар¹¹¹ не раз іде дальше його, а його белетристика, а особливо поезія, доволі чисте пустомельство. Пробував я читати його «Сонячний промінь», і хоч я читець досить терпеливий, і як німець каже, ерпіcht (ласий) на всякі проблiski таланту та за один такий проблиск готов дарувати дуже багато – та все таки не міг дочитати до кінця сеї вкучно однотонної папки, повторюючої зади російської послі-тургеневської школи.

Думаєте Ви можете сего року бути в Галичині? Здоровлю Вас щиро і стискаю Вашу руку.

Ваш Іван Франко

Львів, 18 /2. 92

№ 8 (Березень 1892 р.)

Лист цей не датований, але на конверті є поштова печатка 11/III 1893 р. Не позбавлена тут певного побутового інтересу згадка про поштові марки. Громадка московських українців, шукаючи

---

¹⁰⁸ Франків «Вибір поезій Генріха Гейне» (Львів, 1892).

¹⁰⁹ Тобто «Язикова скрута» («Зоря», 1892).

¹¹⁰ Цю думку про «Язикову скруту» висловив згодом Франко і печатно («Зоря», 1893, ч. 1, ст. 17).

¹¹¹ Франко безперечно мав на увазі критичні статті М. Комара, що рясно друкувалися в кожному річнику «Зорі».

всяких засобів для збирання грошей на українську мету, між іншим постановила збирати старі поштові марки. Зібрані марки передавалися до рук А. Кримському, а він, сам великий аматор марок і знавець філателістичних торгових фірм, продавав їх за найвигіднішу ціну. На зібрані таким чином гроші звичайно купувалася одна друга книжка для потайної громадської бібліотечки у Москві, або для львівської бібліотеки «Просвіти», або нарешті невеличкий зібраний гріш просто посилався в розпорядження когось із галичан. Оця «марочна» справа фігурує в усім листуванні А. Кримського з Франком, Павликом, Грінченком та іншими.

Шановний земляче!

Посилаю Вам окладку¹¹² з підписом і марки. Вашого обширного листа, про котрий Ви згадуєте, я рішуче не дістав – дуже жаль¹¹³. Ваш суд¹¹⁴ про мій переклад Гейне дуже для мене прихильний. Що «Німеччина» троха не рівна по мові, сему не подивуєтесь, коли Вам скажу, що зачав я її перекладати десь у 1876 році, докінчив переклад 1880, відтак перероблював разів зо два частки, а тепер перед друком усю роботу зробив майже на ново. Іменно перші голови найбільше заховали давньої роботи. Байки ж усі нової роботи; навіть ті, що були вже давніше друковані («Вандруючі щурі» 1876 в «Друзъ», «Цар Довгоух»), тепер перероблені зовсім на ново. У мене лишилося ще декілька тих «байок», в тім числі «Spanische Atriden», де розказано дальшу часть історії Дон Педра Жорстокого. Дуже рад був умістити їх в сю ж книжку, та боявся, щоб вона не вийшла надто товста і надто коштовна.

---

¹¹² Окладку для Франкової книжки «Вибір поезій Генріха Гейне», *примітка руюю А. Кримського*: а підпис – *авторів автограф на знак приязні*. Книжку цю, як і всякі інші львівські видання, надсилати можна було до Росії лиш частками в закритих конвертах, і попередні аркуші вже прийшли, не ставало самої окладки.

¹¹³ Це була тоді звичайна річ, що кожен порекомендований лист, посланий до Галичини, пропадав, або як дотепно писав в одному листі Павлик «діставався в руки нечистій силі».

¹¹⁴ Висловлений у листі А. Кримського.

Спасибі Вам за рахунок. Три крб. надіслані Вами з Звенигородки¹¹⁵ я повернув на рахунок нашого фонду партійного, так що на друк Вашого оповідання є у мене Ваших 17 руб. 55 коп. Сего, я думаю, вповні досить на Ваш пай. По видрукуванню я пришлю Вам рахунок. Друк почнеться на днях, і скоро буде готовий перший аркуш, я зашлю Вам його в листі. Сьогодні посилаю Вам 8 руб. і прошу доложити їх до тих 4, що у Вас є і купити «Лѣтописи» Тіхонравова. Гроші, які Ви дасте на пересилку, я Вам при нагоді зверну. Про Чайченка я з Вами не спорю¹¹⁶ – ніяково якось. Ми ж з ним колись-то кореспондували, я навіть через його писання, за котрими встоював, коли був редактором «Зорі», потерпів одно з моїх кораблекрушеній серед народовців¹¹⁷, а його вірші друковані в «Світі» під псевдонімом Перекотиполя мені дуже сподобались¹¹⁸. Та оце мені й досадно, що замість поступати далі, поглиблюватися і міцніти, він почав продукувати, як у нас кажуть, «хоть рідкого але много». В «Сонячному промені», як і в других його оповіданнях, які я читав, я не чіпляюсь до думок, а в першому ряді мене вдаряє брак живих фактів і живих людей, обсервованих самим автором; читавши досить російської белетристики столичних журналів, я зараз бачу у Чайченка перемелювання того ж самого – ліберальні ідеї і шаблонно мальована, хоч ніби то й реальна, дійсність. І одно й друге роззброює критика: що ж, мовляв: проти ідей нічого не скажеш, а дійсність, хто його зна, може вона й така. Але ні одно ні друге не вдоволяє душі і чуття – читаєш, чуєш, що тут не все сказано, що все це не є жива правда, що переболіла у автора в душі, а так собі, не поганий шкільний вироб. А вже такі речі, як «Одна, зовсім одна» – навіть доволі дрантивий шкільний вироб, котрого б автор не повинен був

---

¹¹⁵ Оце ж і є «марочні» здобутки.

¹¹⁶ А. Кримський у своєму листі до Франка писав, що він дуже добре знає прогресивність Грінченка-Чайченка, бо з ним чимало листується і що у Чайченка було настільки об'єктивності, щоб не покридивитися за виступ проти його статті «Галицькі вірші».

¹¹⁷ В передмові до «В поті чола» Франко пише: «Восени 1886-го року народовці відставили мене від «Зорі» за поміщення деяких українських речей (вірш Руданського і рецензія Вільхівського), котрі їм видались неморальними (ст. XV). Вільхівський, як і Чайченко, – це псевдоніми Бориса Грінченка.

¹¹⁸ Журнал «Світ» Франко та Белей видавали 1881–1882-го року.

пустити зі своєї теки. Що Чайченко не образився на Вас за Вашу статтю, се мене не дивує, бо й за що ж було ображуватися. А кореспонденції його з Вами я дуже рад. Не знаю, з ким він кореспондує по Україні, але міркую тільки, що його кореспонденція з нашими галичанами¹¹⁹ не може нічогосінько причинитися до зросту і розвитку його таланту і його критичної думки. А Ви може трохи загриєте його своїм огнем.

Що до лубочників, то я даю Вам повну волю розпоряджатися моїми творами як схочете¹²⁰. Я думаю, що цензура не повинна мати нічого против тих новел, що у «В поті чола», бо ж майже всі вони були друковані в Росії по-польськи, перейшли цензуру коли не петербурзьку, то варшавську¹²¹. А торгуватися з лубочниками, звісно, Ваше діло – я на все пристану¹²².

Дуже мене тішить, що Ви хочете взятися перекладувати дещо з орієнтальної поезії на нашу мову. Шаг-Наме¹²³ я не читав цілого, а читав тільки деякі епізоди (Рустем і Сограб, Бішен і Меніше і др.)¹²⁴. Я не маю виображення о розмірі оригіналу і для того не можу сказати, чи підходить він для гекзаметра¹²⁵. Та все-таки мені здається, що перекладати з розміру перського на грецький – українською мовою –

---

¹¹⁹ Тобто переважно з редактором «Зорі» Василем Лукичем та редактором «Дзвінка» Володимиром Шухевичем.

¹²⁰ Московська громадка українців пускала в світ декотрі українські речі через московських «лубочників», як от через Губанова (диви акад. А. Кримський. «Розвідки, статті, замітки», ст. 171 і далі). З його доручення А. Кримський вдавсь не тільки до Франка, але й до Грінченка. Грінченкові повісти («Украла» й інші) московська цензура дозволяла, а Франкових не пускала.

¹²¹ Але, як виявилось, те, що було «цензурне» в мові польській, робилося «нецензурним» в мові українській.

¹²² Губанів платив крб. 10–15 за брошуру, а примірниками готовий був розплатитися і на більшу суму.

¹²³ Тобто «Іранську книгу царів» Фірдовсія X–XI в.

¹²⁴ Сумнівів не може бути, що Франко читав найвідоміший німецький віршований переклад фон Шака «Helendensagen von Firdousi» (перше видання – Берлін, 1851). Романтичний епізод про героя Біжена та красуню Меніже має у фон Шака заголовок «Bischen und Menische» (ст. 427), і згідно з цією неточною німецькою транскрипцією Франко і по-українських транскрибує: Бішен і Меніше.

¹²⁵ А. Кримський хотів був перекладати «Шаг-наме» метром «Іліади» та «Одісеї».

якось ніяково. Коли вже не можна передати розмір первотвору, то чи не ліпше б ужити космополітичний розмір нового часу п'ятистопний ямб, рифмований або й не рифмований? Гекзаметер для нас надто чужий і не привичний. От се і все, про що хотілося з Вами побалакати. А тепер прощайте!

Ваш Ів. Франко

Р. S. Писатель, звісний Вам з «Зорі» по підпису «Панько», а з «Народу» по підпису «Харько Воля»¹²⁶, прислав мені кілька зшитків віршів своїх і перекладених, в тім числі переклад віршів Рамшева і першу главу Пушкінового «Євгенія Онєгіна». Переклади ті мені досить сподобались, та що з ними робити? Де їх друкувати? Відколи «Зоря» заперла свої листки для перекладів¹²⁷ – у нас нема для них місця, а друкувати своїм коштом осібною книжкою – не швидко спроможешся.

Ів. Франко.

Р. P. S. Марок за 8 і 17 крейцерів у нас нема і дістати не можна.

№ 9 (Квітень 1894 р.)

На статтю А. Кримського про яzikову скруту звернув увагу і О. Я. Кониський у Києві. Він написав лист до Звиногородки, куди А. Кримський поїхав був з Москви на різдвяні вакації, і прохав, щоб А. Кримський, вертаючи до Москви через Київ, зазирнув до нього: варто поговорити про декотрі справи української мови. Кримський це охоче вчинив: заїхав (це було в другій половині

---

¹²⁶ Тобто Павло (Панько) Граб (точніш Грабовський), що перебував тоді на засланні в Сибіру, де й помер. Як харківець – Грабовський мав для себе між іншим псевдонім «Харко Воля». А Кримський у своїй статті «Наша яzikова скрута» не без іронії зачепив його вірш про красуню, що має «трохи вчуння, трохи вдатку» і сумнівався, щоб оці «щиро українські» вірші були набагато зрозуміліші, ніж осміяні Грінченком вірші галицькі.

¹²⁷ Василь Лукич, щоб дати більше місця для оригінальних українських писань, постановив не друкувати в «Зорі» ніяких перекладів. Тільки ж незабаром він почав пускати переклади – віршовані.

січня) до Кониського в його пам'ятний усім українцям будинок на Бібіковському бульварі (тепер Бульвар Шевченка, ч. 36), і їхня розмова з питань філологічних дуже швидко перейшла на теми політичні. Ол. Кониський дуже ганив редакторів «Народа» (тобто Франка й Павлика, а заодно й Драгоманова), що вони привластили собі монополію на народолюбство, а всіх, хто не з їхньої парафії, звать ворогами селянина, прихильниками польських панів і т. ін. «Хто ж ті вороги простого народа?» питався Кониський: «чи не Антонович, що зрікся свого польського панства і пішов за українським селянством? Чи не Левицький? Нечуй, що якраз намалював промовисті картини селянського бідкування та панської експлуатації? Чи не я, що й заслання одбув за своє народолюбство?.. Замість кликати всіх українців до об'єднання, до спільної праці на користь нашого бідного українського селянина, «Народ» сіє розтіч і розбрат поміж тими, хто міг би іти до однієї спільної мети».

Безоглядно вірити в нездатність Кониського до подвійної політичної гри А. Кримський, звичайно, не міг. Як видно навіть із «Народа» (1891, 7 грудня, № 24, ст. 334). А. Кримський чув од московського професора О. М. Веселовського, що Кониський перед ліберальними росіянами дуже спритно вміє приховувати свої ворожі настрої проти «кацапів» і має з ними спільну мову для боротьби проти гнітючого царського деспотизму.

Але гіркі слова Кониського про штучну розтіч поміж українцями, очевидячки, не могли не справити певного вражіння.

Пишучи потім із Москви лист до Франка, А. Кримський торкнувся в ньому і своїх вражінь од Кониського. Тільки от Франко ніяких добрих сумнівів не хотів мати: він залишився холодно-непохитний, як це і видно з його відповіді.

Шановний земляче!

Отсе я цілісінький місяць опізнився з відповіддю на Ваш лист: не хотілося посилати Вам листа без екземпляра Вашої книжечки. Та хоч вона готова була ще перед святами, та переплетчик забарив аж до сьогодні. Рахунку ще не посилаю, та думаю він не буде більший 35 гульденів, так що я буду Вашим довжником ще на кілька гульденів.

Що робити з Вашою половиною екземплярів? Як би Ви хотіли мати їх у Росії, то нам хоч не тепер то колись пізніше найшлась би спроможність перевезти їх¹²⁸.

Щире спасибі Вам за «Лѣтописи русской литературы». Видання се настільки цінне, що не жаль заплатити за нього й 15 руб. Буде се мабуть одинокий екземпляр на всю Галичину.

Марки, які маю інтересніші посилаю Вам. Сею комісією Ви не турбуйтеся, бо мені се клопоту не робить.

Факти, котрі Ви розказуєте з С. Жуком – зовсім натуральні¹²⁹. Я ж колись був у великій приязні з сим патріотом і сварився з Драгомановим, боронячи його. Я бачив в нім спосібного і невтомного списателя, та з часом переконався, що він чоловік безпринципний, а зірвав з ним тоді, коли переконався, що він, засновуючи «Правду» у Львові, надто почав лашитися до нашої поліції і навіть радився поліцейського комісара про особу одвічального редактора.

Кінчу сей лист, бо не маю вільної хвили, треба йти до суду, де я отсе од тижня нотую прескучний процес горілчаний¹³⁰.

Стискаю Вашу руку і здоровлю Вас щиро.

Ваш Ів. Франко.

№ 10 (Травень 1892 р.)

Коментар до цього листа можна знайти в «Розвідках, статтях, замітках» А. Кримського (К., 1928, с. 344 – 346), де переказано про велику симпатію для Драгоманова й «Народа», яку зумів викликати А. Кримський в московському професорові (пізніш академікові) Олексі Веселовському.

---

¹²⁸ Контрабандою – як це часто тоді робилося.

¹²⁹ В листуванні українців того часу була звичка не згадувати справжніх прізвищ українських діячів, а оперувати їх псевдонімами. Кониський найчастіше фігурував у листах як «Семен Жук» та «Перебендя». А от Михайло Комар – той ще далі йшов: він у листах навіть журнал «Правду» звав по латині «Veritas», а «Народ» – «Populus».

¹³⁰ Очевидячки для «Kurjera Lwowskiego».

Шановний земляче!

Представте собі скандал! Вашу повістку¹³¹ skonфіковано, і майже всі екземпляри забрала прокуратурія. Skonфіковано її за монолог Захарка о тім, що пани його обкрадають і що йому слід їх обкрадати, і ще за щось, не знаю, за що таке. Ось Вам і потішилися! Я попросив в суду, щоби вказав мені ті місця, що стягли на себе заборону, і позволив би з забраних готових екземплярів повиривати ті картки та замінити їх новими, в котрих би ті місця були відповідно перероблені. Прокуратор особисто заявив мені, що не буде сему противний, а тільки казав змінити й титул – в інтересі самої брошури, щоб опісля, коли де найдуть книжечку з тим самим титулом не чіпались її як забороненої¹³². Не маю рішення судового, то й не знаю, як буде. Але коли би суд на таке згодився, то як думаєте, чи послати Вам самим ті місця для переробки, чи зробити се мені самому? Я, звісно, волів би, щоб Ви се зробили, і на всякий випадок скоро одержу судовий рішенець, вишлю Вам позачеркувані ті місця, що сподобилися честі бути нелегальними.

Щире спасибі Вам за те, що Ви дали мої новели до прочитання такому чоловікові як Веселовський, котрого праці про Рабле і Мольєра, а особливо прекрасну роботу про західний вплив в російській літературі я читав давно і добре затямив. Суд його про мої новели видався мені троха занадто підхлібний; може бути, що він прикладав до мене занадто поблажливу мірку. Я чую добре, аж надто добре, границі свого таланту, і ніяка похвала, навіть з уст таких компетентних знавців як Веселовський або Дашкевич, не заставить мене забути ті границі. Колись у «Правді» котрийся український критик, не тямлю котрий, дуже вірно замітив в моїх писаннях певну сухість – я б назвав її вбожеством свіжих, пластичних вражень і образів, на котрі такий багатий наприклад Мирний або Короленко. Нема в мене дару (хоч є зусилля) викликати в читателю те, що називається Stimmung (нім. настрої – А. К.), вирисувати фігуру «во весь рост» з її оточенням, підхопити і передати наглядно процес її розвою, як се вміють такі великі майстри

---

¹³¹ «В обіймах старшого брата».

¹³² Сам таки Франко й змінив її титул на «Сирота Захарко», але вона вже не пішла у Франковій серії «Літ. – Наук. Бібліотека», а побачила світ у чималій збірці А. Кримського «Повістки й ескізи», що незабаром, страшенно поволі, почала друкуватися в Коломиї, під Павликовим доглядом.

як Золя чи Діккенс (чи Ви помітили, що й Гоголь сего не вмів?). Я собі скромний міньятурист і ледви чи зможу коли вибитися з тої тісної рамки. Широка повість, роман, мабуть так і не дасться мені. У мене в теці є кілька романів, покінчених і непокінчених, з котрих я друкував деякі уступи, а цілість так і прийшлося кинути геть.

Безмірно врадувала мене передана Вами думка Веселовського – написати про мене статтю для Росіян. Звісно, се була би для мене не тільки велика честь, про яку мені, привиклому до галицьких лайок, підозрівань або промовчування, і в сні не снилося, але я певний, що була б і наука. Бо вже ж такий чоловік, як Веселовський, пустомельної і голослівної статті не напише, а розбере річ глибоко, не нагородить глупостів як Огоновський, не буде ані глупо придиратися, як наш професор¹³³ (хоч, звісно, дещо в деталях він помітив вірно і, хоч несвідомо, підійшов-таки до моєї фатальної границі, про котру я вище згадував), ані не буде без глузду хвалити так як Цеглінський в рецензії на «Панські жарти»¹³⁴. Та, признаюсь Вам, мені якось не віриться, що ся річ могла сповнитися; не під такою мабуть зіздуою я родився, щоб аж Веселовські мали знайомити Росію з моїми скромними писаннями; а ентузіасти такі як Ви по слов'янським полю рідко посіяні.

Може Вам інтересно буде знати, що моя жінка є тепер у Росії, а іменно в Харкові, де вона певно пробуде ще з тиждень. Вона повезла для Вас пару екземплярів Вашого видання, врятованих від конфіскації, і я сьогодні ж передам їй адрес, куди їх треба вислати. Мабуть бачитися з нею Вам не доведеться.

Моє оповідання «*Voia constrictor*» у Росії не заборонене, але й не дозволене спеціально в оригінальним тексті; по польськи воно друкувалося в Варшаві в місячнім додатку до «*Przeglądu Tygodniowego*» – в котрім році – не знаю. Я передав через Вашого галичанина, актора Підвисоцького, що є при трупі Кропивницького, свою драму «Украдене щастя». Може б під час вакацій Вам як небудь трафілося довідатись, що з нею дієся, а головню

---

¹³³ В «Історії літератури руської».

¹³⁴ Певне Франко має на увазі рецензію Г. Цеглінського в «Зорі» на перше видання Франкової збірки «З вершин і низин» (Львів, 1887), де в кінці вміщено й новелу «Панські жарти». Ширше Франко пояснив свою думку про критику Цеглінського в листі до Драгоманова 13/ III 1895 р. (№ 345 друкованого видання 1928 р.).

чи пустила її цензура на сцену. У нас сього, мабуть, не швидко можна буде дождатися.

«Народ» Вам вислано вже в Звенигородку. Марки минушого разу забув вложити, то вкладаю тепер. Щиро стискаю Вашу руку і кланяюсь.

Ваш Ів. Франко

Львів, д. 21 мая 92

№ 11 (Серпень 1892 р.)

Дорогий друже!¹³⁵

Даруйте, що так довго не давав про себе ніякої чутки! Стільки в мене клопотів і гризот, що трохи не вдурію. Тільки тепер зачну Вам висилати брошури в конвертах¹³⁶. Вашої брошури суд не звернув мені і вона пропала, прийдеться хіба робити друге видання. Книжки Метлинського я ще не передав у «Просвіту»¹³⁷, бо хочу зробити собі з неї деякі виписки, а з бібліотеки «Просвіти» певно не доведеться більше її побачити¹³⁸.

---

¹³⁵ Починаючи з цього листа Франко титулує А. Кримського «Дорогий друже», а не «Шановний земляче» як було досі. (далі текст не відчитується. – С. В.)

¹³⁶ А саме книжечки з серії «Літературно-наукова бібліотека».

¹³⁷ А. Кримський, придбавши у одного московського букініста рідке видання Метлинського «Думки и писни и ще дещо» (Харків, 1839), переслав її на руки Франка, щоб той передав її як дар в бібліотеку «Просвіти».

¹³⁸ Вийшло трохи краще ніж гадав був Франко. Метлинського перевидав К. Студинський і зробив його доступним для всіх.

Рукою А. Кримського: Незабаром після цього листа Франко поїхав на студії до Відня і повинен був обмежити своє листування до мінімуму. Однаковісньо й Кримський, що уже закінчив свою вищу освіту як орієнталіст, знов сам од'їхав до Москви (в вересні 1892 р.), щоб попрацювати під орудою найкращих світил московської філологічної й історичної науки в московському університеті. В цім бажанні підтримувала його й професорська рада Лазарівського інституту східних мов, вказуючи йому, що років за чотири – п'ять звільниться в Інституті кафедра арабської словесності, так само як і друга кафедра іранської словесності, і що профільні інтереси майбутнього

Напишіть, що Ви поробляєте, як живете. Здоровлю Вас щиро.

Ваш Ів. Франко

4. VIII. 1892

№ 12 (Вересень 1893)

Дорогий Друже!

Лист Ваш від 20. VIII. прийшов до моїх рук аж щось коло 15. IX.; блукав тим часом для того, що ми не тільки змінили помешкання, а ще й не були довгий час у Львові. От тим то й відповідь моя цілісний місяць спізнюється.

Просьбу Вашу я сповню і перероблю Ваше оповідання¹³⁹ та вишлю його Павлику¹⁴⁰. Думаю, що в книжці воно піде, особливо коли вона обійматиме більше як 5 аркушів друку.

професора однієї з тих кафедр (а Кримський, казали йому, є бажаний кандидат на таку професуру) диктують йому не тільки далі збагачувати свої спеціальні орієнталістичні знаття, протягом тих чотирьох-п'ятьох років, бо й як продуктивніше використати за той час ще й загально-університетську філологічну науку. Таким чином академічний 1892 – 1893 рік стався й для Кримського роком сильно напруженої праці, тим більше, що довелося, ще окрім студій на університетських семінарах, виступати ще й з публічними доповідями орієнталістичного та етнографічного характеру в московських наукових товариствах.

Тільки ж зовсім перервати, хоч би на якийсь однісний рік, свої зносини з Галичиною Кримський показався не здатний: замість Франка головним його галицьким кореспондентом зробився Михайло Павлик, редактор «Народу», органу радикальної партії. Восени 1893 року Павлик повідомив Кримського, що Франко вже має повернути до Львова. Перерване листування цих двох «другів», як вони себе вже титулували, поновилося.

¹³⁹ Тобто « В обіймах старшого брата», або під новим заголовком «Сирота Захарко».

¹⁴⁰ Під доглядом Павлика почала друкуватися 1893 р. в Коломиї збірка Кримського «Повістки та ескізи».

У мене за сей рік, що ми не листувалися з собою було всілякого. Сидів 6 місяців у Відні¹⁴¹ і зробив докторський екзамен, грошей масу потратив, получив премію за драму¹⁴², написав роман, з котрим ось уже рік воююся, та ніде його друкувати не хочуть¹⁴³. Літо пробув на селі, та на лихо жінка моя занедужала: у неї лучився вибух крові, і хоч лікарі впевняють, що се нічого, катар легких, та я все таки боюся, щоб не було що гірше. У Відні пізнав декого з учених, між іншими Ваших москвичів професора Сперанського¹⁴⁴ і ще одного добродія від Румянцівського музею, забув моментально його фамілію¹⁴⁵.

Я тепер зайнятий друкуванням збірки мої віршів¹⁴⁶. Книжка вийде величенька, листів з 28¹⁴⁷. Як би Ви хотіли написати на неї критику, то я готов би був Вам вислати ті листи, що досі видрукувані (24) і в міру друку дослати решту.

У нас в партії радикалів зайшли непорозуміння: групка молодших (Охримович, Ганкевич, Бачинський, Левицький і Будзиновський) хочуть зовсім відірватися і засновувати якийсь новий орган¹⁴⁸. Ми¹⁴⁹ не могли тому запобігти, бо вони не дали нам матеріалу до дискусії, а в своїх ультиматумах наставили точки формальні, редакційні (що до видання

---

¹⁴¹ Працюючи у професора В. Ягіча.

¹⁴² Франкова драма «Украдене щастє» здобула премію на конкурсі галицького «Виділу краєвого» 1893 р. Надруковано її у Львові 1894 р.

¹⁴³ Свій роман «Основи суспільності» зміг Франко пустити в друк допіро у своїм власнім журналі «Жите і слово» 1894 – 1895 рр.

¹⁴⁴ М. Н. Сперанський – безперечно найталановитіший з поміж усіх учнів Тихонравова. Пізніше його обрано на академіка Російської Академії Наук.

¹⁴⁵ Це був Сергій Север'янов – славіст, що потім критично видав «Супрасльську рукопись» (СПб, 1904). Що Франко має на думці саме-імменно Север'янова видно із листа Франкового до Драгоманова (диви в друкованому виданні 1928 лист з 13/ VI. 1893 р.).

¹⁴⁶ Мова йде про друге видання «З вершин і низин».

¹⁴⁷ Вийшло понад 29 аркушів (468 ст.).

¹⁴⁸ Про це ширше диви лист М. Драгоманова і до І. Франка з 2/ II. 1893 р., далі відповідь Франкову, далі знову лист Драгоманова з 6/VIII 1893 р.

¹⁴⁹ Тобто Франко і Павлик.

«Народу»), з котрих деякі полягали прямо на нерозумінню редакційної техніки. Ну, побачимо, як то воно буде¹⁵⁰.

Поки що будьте здорові. Стискаю Вашу руку.

Ваш Іван Франко

Львів, ул. Глибока, ч. 7
20/ IX. 93.

№ 13 (Жовтень 1893 р.)

Дорогий Друже!

Вірші мої зачну пересилати Вам сими днями по частях у конвертах. Кошти пересилки винесуть 5–6 гульденів. Коли Ваша воля взяти на себе той кошт, то може б Ви були такі добрі добути мені через професора Сперанського в «Обществе истории и древностей» безсоновські «Калики перехожие», котрих там лежить купа нерозпроданих. Сеї книги, як також Пипіна «Очеркъ истории древнерусскихъ повѣстей, сказокъ» і т. д. Ученыя Записки II отделения Академии 1854, кн. IV), мені дуже потрібно¹⁵¹. Як би се друге можна було зробити де у антикварія, то купіть навіть швидше ніж Безсонова, котрого я тепер маю позиченого від Драгоманова.

Заким піду далі, ділюся з Вами ось якою звісткою: мені удалось найти тут чоловіка, котрий готов дати наклад на видання літературно-наукового журналу¹⁵². Я предложив йому такий план: видати річно 6

---

¹⁵⁰ Потім дехто з «опозиціонерів» ізнов привернувся до «Народу», принаймні Будзиновський, «старший молодий», як його назвав Драгоманов у своїм листі до Франка з 13/X 1894 р.

¹⁵¹ Пипіна праця вийшла в світ не 1854, а 1857 – 58 р. Заголовок її трохи інакший «Очеркъ литературной истории старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ».

¹⁵² Боюся помилитися, але мені все ж здається, що тим «чоловіком» в якійсь мірі була Франкова жінка. Зазначка з її іменням «видає Ольга Франко», або як на збірці «В поті чола» (Львів. 1890): «накладом Ольги Франкової», мабуть не зовсім же дурно фігурувала на Франкових виданнях, мабуть не була чисто-фіктивною фірмою «про людські очі». Звичайно, що й Мик. Ковалевський з Косова, або Байдренко з Харкова могли дещо пообіцяти. Якихсь своїх грошей у Львові Ольга Франко безперечно не

книжок, одну що 2 місяці, кожна в 10 листів об'єму, посвячену через половину белетристиці, критиці та історії літератури, а в другій половині фольклору (статті оригінальні або переклади, а далі матеріали наші), хроніка і бібліографія. Звісно з українців я Вас першого запрошуюю до співробітництва як в відділі белетристики, так і в відділі наукової роботи. З белетристики мені пожадані, розуміється, оригінальні новели і повісті, та трохи чи не ще більше переклади знаменитих авторів світової літератури. Ваша орієнталістика може нам тут стати у пригоді, і коли Ви думали про мій колишній проект – познайомити нашу публіку з вибраними епізодами із Шаг-наме, то се була б найкраща пора до його пущення. Спішитися надто не потребує, бо для перших книжок ми маємо готовий уже переклад старофранцузької *Chanson de Roland*. Бажалось би мені також подати нашій публіці вибір найкращих великоруських билін і легенд народних, то й тут, думаю, можна буде числити на Вашу поміч.

Для наукового відділу мені було б пожадане ось що:

1) Коротші або довші статті про наукове життя і інституції в Росії, головню ж в Москві (опис Румянцівського музею), діяльності «Общества истории и древностей», «Общества любителей древнерусской письменности», враз з характеристикою їх видань і вчисленням того, що в них є спеціально інтересне і важне для українського вченого, характеристики вчених людей таких як Тіхонравов, Буслаєв (з вчисленням і оцінкою їх праць), а врешті хроніка і бібліографія нових наукових видань (по історії літератури, критиці і фольклору), причім треба би звернути увагу на журнали і подавати все, що в них

мала з собою (інакше не бідувала б так Франкова сім'я, як бідувала), але, наскільки я міг вияснити, розпитуючи старих киян, їй належала в Києві від родичів (Хоружинських-Трегубових) якась пайка невеличкої спадщини, і допоминатися її вона мала право. Та мабуть нічого, або й так що й нічого вона не дістала (або той «чоловік» не дістав), бо ми бачимо у Франковому листі до Драгоманова з 23 лютого 1894 р. фразку, що втрати на видавання «Життя і слова» хіба лиш в частині покрийються з передплати: «А решту прийдеться покривати все таки мені. Я не хочу й говорити про те, яку з тої причини маю гризоту з жінкою, тим більше що мій теперішній заробіток з Kurjera Lwowskiego (85 гульденів місячно) далеко не вистачає нам на життя».

попадається інтересного в тих відділах, по змозі з поданням змісту статті. Я думаю, що таку роботу Ви будете могли робити і що вона і для Вас і для публіки буде далеко корисніша ніж шпортання по смітниках літератури вроді того, до якого Вас заставляв Лукич у «Зорі» з лубочними образками і т. і.¹⁵³

Мені бажалось би, щоб мій журнал, з котрого виключена буде всяка політика, дістав вільний вхід у Росію; се, я думаю, обезпечило би його існування і на далі, бо при невеликих коштах друку і невеликім накладі (все стоїти буде в рік не більш 2000 гульденів), треба би 400 підписчиків, щоб кошти верталися. Я думаю, що Галичина в першім році дасть 200 – 250 (ціна підписки за рік 5 гульд., за поодинокую книжку 1 гульд.), і міркую, що Україна певно дала б друге тільки, коли б видання було дозволене. Для сего стоїть понести деякі жертви в відділі літератури і критики, хоч і як се неприємно для авторів і видавця¹⁵⁴.

Будьте ж ласкаві написати мені свою думку про мій план видання, як також про те, чи і що Ви схочете робити в новому журналі і що могли б Ви доставити мені для першої книжки, котра повинна вийти к латинському 1 января 1894 р. Коли план Вам сподобався, то будьте ласкаві вказати мені ще декого з Ваших знайомих і приятелів, до котрих я міг би обернутися чи то в справі вербування підписчиків, чи в справі дописування. Мені важко було б найти декого в Петербурзі, Києві, Харкові і Одесі, щоб вели аналогічну хроніку і подавали характеристики тамтошніх наукових інституцій та видань. У Харкові я думаю обернутися до Сумцова, та в других університетських городах не маю тепер нікого знайомого, здатного на таке діло.

Куди Вам обернутися з рецензією на мої вірші, я й сам не знаю. Певна річ, що найліпше було б, якби її надрукувала «Зоря», та з другого боку, не менш певне й те, що без урізок тут не обійдеться. Так чи не лучше буде Вам відразу розділити Вашу роботу – коли будете вважати, що мої вірші того стоять – на дві часті: оцінку форми, мови, річей побутових і т. і. дати до «Зорі», а оцінку політичних та соціальних віршів

---

¹⁵³ Натяк на статті А. Кримського «Українські видання московських лубочників» в «Зорі» 1890 № 17 та 1893 № 17–18. Ширше про це диви в «Розвідки...» А. Кримського, ст. 167–181.

¹⁵⁴ Надія на цензурний дозвіл була марна. Журнал одразу викликав цензурну заборону.

і загалом усе те, що не підійде під рамці «Зорі», вперти в «Народ». Троха се кумедно, та що діяти! В оцінюванню мови і форми будьте строгі – тут я із найгострішого суду, навіть з несправедливих закидів в роді декотрих Чайченкових¹⁵⁵, ніколи не залишаю користати: порівняння першого видання «З вершин і низин» з отсим другим і поправок, які я в ньому всюди поробив, вкаже Вам, що не брешу. Впрочім я настільки вірю Вашій щирості і прямодушності та любові до нашої рідної мови і її розвою, що вважаю лишнім давати Вам які-небудь інструкції або замітки. Робіть, як узнаєте відповідним, а я певний, що і я і публіка скористаємо з Вашого суду, тим більше, що се буде перший суд Українця про галицькі вірші, що не зупиниться (надіюсь) на самій формі, як се вчинив Чайченко.

Про Ваші оповідання я маю намір написати критику в «Народі», де я зачну вести літературну хроніку.

Ваш намір – покинути белетристику і віддатися праці над українською філологією не дуже мене тішить, хоч Ваша стаття в спорі Чайченко contra галичани показує Вашу здатність до філології. Та все-таки мені здається, що Ви вменшуєте себе, думаючи, що белетриста з Вас не буде, а з другого боку, я боюсь, що пішовши слідом за Житецьким, Ви влізете в яку-небудь спеціальну нору філологічну, як той щедринський премудрий Ковбель¹⁵⁶ і то в пору, коли українське діло потребує не мудрих ковблів, але смілих і рухливих шук і кленів, котрі б усюди плавали, усюди виявляли жите і будили других до життя. А на Україні крім Чайченка і Вас таких людей поки що нема, та й хто знає чи швидко будуть: помре Чайченко¹⁵⁷, заховається Ви в філологічну нору – і запанує знов мертва тиша. Я не маю нічого против того, щоб Ви з часом зробилися спеціалістом чи філологом чи чим хочете, та все-таки мені здається, що спеціаліст це не цілий чоловік. Се вже машина приспособлена до одної тільки роботи. Значить, не обрізуйте себе завчасно! Жийте повним духовним житєм, доки живеться, давайте волю своїм поривам, доки вони у Вас молоді, сильні та здорові, доки рвуть Вас вони на загальне, добре діло. Прийде час, жите поб'є і поморочить Вас – виспеціалізує так, що й раді не будете, то тоді лізьте в філологію

---

¹⁵⁵ Натяк на статтю Б. Грінченка «Галицькі вірші» («Правда», 1891 р.).

¹⁵⁶ «Карась-идеалистъ» в Щедринських «Сказкахъ».

¹⁵⁷ У Грінченка легені були дуже в непорядку.

по слідам Житецького чи хоч би й Михальчука!¹⁵⁸ Се моя немиродайна думка, виведена з мого власного досвіду. На тім і кінчу і поздоровляю Вас щиро

Ваш Іван Франко

Львів ул. Глибока ч. 7

7. X. 93

№ 14 (Листопад 1893 р.)

Дорогий Друже!

Щире спасибі Вам за лист і вказівки, з котрих скористаю. Шлю Вам пару проспектів. Напишіть, чи дістали комплект моїх віршів?

З Вашою новелою «Сирота Захарко» поки що треба здержатися – се мені сказали в прокуратурі. Коли буде можна, то якось єї вирвемо. Впрочім у нас єї кількадесять (ок. 50) екземплярів розійшлося. Для 1 книжки «Житя і Слова» просив би я Вас написати коротко про Румянцівський музей, його історію, його колекції, бібліотеку, рукописи і їх каталоги і т.і. Взагалі про все, що може інтересувати публіку. Думаю, що роздобути відомості про се Вам не буде трудно на місці. Особливо звертайте увагу на все, що доторкається до історії України. Для другої книжки я буду Вас просив (крім NB перекладів і белетристики, що завсігди можете слати) о біографію Тихонравова, його портрет і підпис, бо хтів би дати його портрет на чолі 2 книжки (по нагоді його ювілею). В першій книжці піде портрет Драгоманова. Так Ви, будьте ласка, постарайтесь о сю біографію з докладним списком біліографічним (опять з піднесенням, чим цінні праці Тихонравова для історії літератури Южної Руси).

Щодо перекладів билин, котрі можуть піти аж у 2 книзі, я ще з Вами порозуміюся.

Цілюю Вас сердечно.

Ваш Ів. Франко

Львів, ул. Глибока, № 7

22/XI 93.

---

¹⁵⁸ Михальчук спеціалізувався на діалектології, тобто був філолог спеціаліст ще вужчий ніж Житецький.

№ 15
(Грудень 1893 р.)

Дорогий Друже!

Даруйте, що так рідко пишу Вам¹⁵⁹. Занятий дуже, ще й очі болять. З переддруком Вашого «Захарка» треба трошки подождати. Коли хочете, то я візьму його до одної з дальших книжок «Житя і Слова». Ви забули про мене для першої книжки, а дуже жаль! Нічого українського в ній нема, так що я боюсь, що для українців вона покажеться зовсім неінтересною. Сими днями вона вийде.

Чи зможете для другої книжки дати мені портрет і факсиміле підпису Тихонравова і його біографію? Я дуже Вас о се прошу.

Коли б через Сперанського могли дістати «Калік перехожих», то вжійте на їх закупно тих 6 руб., що Вам лишилося до передплати «Житя і Слова», а я тут внесу за Вас (бо наклад журналу не мій, значить передплатні гроші треба складати по рахунку).

І ще одно! Чи не могли б Ви роздобути в Моск. Общ. Любителей росс. письменности¹⁶⁰ статтю Максимовича «Воспоминаніе о пребываніи въ Москвѣ Мицкевича»¹⁶¹ і переписати або перекласти її дословно для «Житя і Слова». Велике б Вам за се було спасибі.

Жінка моя просить Вас купити і прислати їй фунт чаю на 3 руб. То в такім разі здержтеся з «Каліками»!

Що ж з рецензією на мої вірші? Чи знаєте, що в галицьких газетах досі ані словечка про них? Добре ще, що «Зоря» хоч бібліографічну звістку дала, а «Діло» й того не дало. Я цікавий хоч приватно почути Вашу думку про них, коли вже з критикою якомсь не маю щастя.

Стискаю Вашу руку.

Ваш Ів. Франко

Львів, 24/ XII 93.

---

¹⁵⁹ Попереднього листа вислав Франко якийсь місяць перед тим.

¹⁶⁰ В Москві було «Общество любителей российской словесности» (при московському університеті).

¹⁶¹ 1829 року.

№ 16
(Січень 1894)

Дорогий Друже!

Спасибі за Ваш лист, котрого давно ждав. Відповідаю по порядку справ у ньому порушених.

За рецензію на мої вірші наперед Вам дякую. На статтю про Румянцівський музей наперед тішуся. Як бачите в 1 книжці хроніки зовсім нема, та й відділ критики і бібліографії вийшов дуже вбогий. Тішить мене стаття Василевського про Wisły¹⁶². В такий спосіб я рад би оглянути комплекти всіх важніших словянських журналів, а далі й позасловянських. Жаль тільки, що на таку роботу, пожиточну хоч і не дуже головоломну, мало находжу охочих робітників.

Кліше Тихонравова дістав і щиро Вам дякую¹⁶³. Звісно, я буду потребувати далі кліше Буслаєва, Бодянського і др. Та чи не краще б було, коли Ви вже такі добрі занятися сею справою, зробити там у Москві в якій добрій друкарні відбитки на гарнім папері, 600–800 екз. і вислати сюди – кошти я радо зверну. Се хоча може й не так дешево, та за те о стільки вигідніше, що друкарні у нас звичайно плохі і не мають машин спеціально приспособлених до відбивання портретів.

Життєпис Тихонравова присилайте якнайшвидше, щоб я мав час обчислитися з місцем в книжці.

Як побачите з 1 книжки в друкарні, де друкується «Жите і Слово»¹⁶⁴, та й загалом у всіх львівських друкарнях кирилиця препогана. Чи не можна б було там у Москві замовити де небудь гарного фасону кирилиці (з тих, якими друкувались Тихонравовські апокрифи або якої вживають для друкування старих текстів у «Чтеніях»¹⁶⁵?

---

¹⁶² Ця стаття Василевського про варшавський етнографічний журнал “Wisła” з’явилася саме в першій книзі «Житя і Слова»

¹⁶³ А. Кримський надіслав до Франка замість фотографії Н. С. Тихонравова вже готове кліше.

¹⁶⁴ Ставропігійській.

¹⁶⁵ І Н. С. Тихонравова «Памятники отреченной русской литературы» (2 т. т. М., 1863) і московські «Чтенія въ Обществѣ Истории и Древностей» дають нам не один тип, а зразки багатьох типів кирилиці, починаючи з архаїчного устава, що наслідуює собою Остромирову Євангелію, і кінчаючи т. зв. Синодальним типом.

Ставропігія радо замовила б по кілька сотнарів гармонду, петіту і цицero, та за для звісної неточності москалів не хоче до них обертатися прямо¹⁶⁶, а просить Вас через мене розпитатись про се діло і розшукати цінники та взірці і прислати на мої руки. В такім разі через Ваші руки вислано б замовлене і гроші. Екземпляри книжки¹⁶⁷ до «Русской мысли» і в Политехнический музей вишлю сими днями¹⁶⁸. Про кошти напишу Вам опісля. На днях також вишлю Вам екземпляр «Сироти Захарка». Аркуш друку в такім форматі як «Жите і Слово» в 600 екз. коштує около 22 гульд. Прилагаю декілька марок.

Здоровлю Вас

Ваш Ів. Франко

Н. В. Перша книжка «Житя і Слова» зробила у нас добре вражіння, про неї заговорили і в пресі, і в приватних кружках, та пренумерата поки що йде слабо. З українців, крім Вас, досі ледво 4¹⁶⁹. Правда, ціна для Росії безстидно висока, та проте ми тільки при теперішнім високім курсі рубля можемо вийти на своє, а при низшім курсі рубля будемо тратити¹⁷⁰.

---

¹⁶⁶ Добрих словолитень було тоді в Москві двоє: одна – Лемани, друга Отто Гербека, отже були це не «москалі», а німці. Отто Гербек, з яким колись Ставропігійський інститут справді мав діло, це був вихрест з Німеччини.

¹⁶⁷ Тобто першої книжки «Житя і Слова» 1894 р.

¹⁶⁸ Примірник «Житя і Слова», що мав вислатися до редакції московського місячника «Русская мысль», призначавсь для В. В. Каллаша, родом чернігівця, що працював у «Русской мысли», а часом писав й у «Кіевской старинѣ». На адресу «Политехнического музея», де містилася бібліотека «Этнографического Отдѣла» та склад «Этнографического Обзоренія», книжки «Житя і Слова» посилалися відомому українському етнографові М. А. Янчукові, який теж передплатив «Жите і Слово». На обидві ці адреси закордонна література надходила без цензури.

¹⁶⁹ Російська цензура заборонила «Жите і Слово», російським передплатникам журнал вислався в поштових конвертах.

¹⁷⁰ В листі до Драгоманова з 31/ 12 1893 р. Франко пише про те саме: «З України по троха зголошуються передплатники, дехто присилає й матеріали. Та передплатникам я не дуже й рад, бо гроші всі йдуть на висилку, а екземпляр задарма. А знов ставити ще більшу ціну встидно було. 100 передплатників з України, то була б руїна для письма».

№ 17 (Лютий 1894)

Дорогий Друже!

Лист Ваш, проби друків¹⁷¹ і каталоги Карбаснікова¹⁷², а також карточку кореспонденційну одержав. Обіцяної статті¹⁷³ досі не маю. За прислане велике спасибі, і я й не знаю, як Вам відплатитися за Вашу доброту і за масу видатків, котрі Ви, мабуть, із-за мене поносите. Відповідаючи попереду на картку, заявляю «Калік» поки що не купуйте, хай їм біс! У мене є ще екземпляр Драгоманова¹⁷⁴, а там побачимо. А от лучше купіть мені у Карабаснікова:

1. Афанасьєва «Дѣтскія сказки»¹⁷⁵
2. Тихонравова «Драматическія сочиненія»¹⁷⁶.

Обі ці книжки разом стоїти будуть мб. 3 рублі чи що.

Біографію Тихонравова мабуть уклеплю сам, а на статтю про Румянцівський музей дуже цікавий. Чи Вам не звісно, де є рукописі, що колись були власністю Царського і ті, що були власністю гр. Толстого (обох каталога зладив Строев)¹⁷⁷. По тим каталогам я найшов дещо цікаве для себе і бажав би мати виписки, та не знаю, куди за ними вдаватися. Також інтересно б мені було побачити «Описаніє рукописей

---

¹⁷¹ Тобто «образцы шрифтовъ» словолитень Лемана й Гербека.

¹⁷² Карбасніков – відома московська книгарня, проти університету.

¹⁷³ Про Румянцівський музей, тісніш про українські його рукописи.

¹⁷⁴ Із листів до Драгоманова видно, що Франко позичив у нього безсонівську збірку «Калѣки перехожіе».

¹⁷⁵ Франко не знав, що ці «Дѣтскія сказки», то лиш переробка з Афанасьєва, без усякої наукової ваги.

¹⁷⁶ Тобто збірка старих українських містерій.

¹⁷⁷ П. М. Строева «Описаніє» рукописів колекцій старообрядця І. Н. Царського (помер 1863 р.) вийшло 1836 р. (додатки 1841 р.), але після того ця колекція сильно поповнилася. Після його смерті цілу збірку придбав граф Уваров і розташував рукописи Царського у своїм книгоховищі в Пореччі (Смоленської губернії). Рукописи московського колекції графа Ф. А. Толстого, що «Обстоятельное описаніє» для них склав Строев (М. 1825 – 1827), потім перейшли до Петербурзької публічної бібліотеки.

Хлудова»¹⁷⁸. Чи не могли б визичити де небудь для мене хоч на місяць? У антикваріїв такі речі зовсім якось не стрічаються.

Дожидаюсь також відпису статті Максимовича про Міцкевича.

Як же се, що Ви живете ніби в Москві, а ніби не в Москві?¹⁷⁹ І чим Ви займаєтесь, що так якось притихли і нічого не друкуєте? Що з Вашою дисертацією¹⁸⁰, з перекладом Фірдоусі і т. ін.?

Може Вам звісно, що у нас сего року має бути вистава краєва польсько-руська. Вона заповідається досить інтересно. Гарно б було, як би зібралася й купка українців та відвідала нас. Чому б нпр. не списатися хоч би всім писателям молодшої генерації та не дати собі rendez-vous у Львові, де би можна свобідно побалакати з собою і з галичанами, а і з інших слов'ян побачити не одного інтересного чоловіка? Подумайте про се!¹⁸¹

Що до літер, котрих взірці Ви прислали, то Ставропігія готова замовити деяких фасонів, та просить у Вас через мене звідатися у відносних фірм, як би вони хотіли зробити сю зділку? У нас з німецькими словолитнями процедура така, що, коли друкарня замовить стільки то черенок, словолитня виготовлює і висилає, а друкарня, одержуючи пакети, рівночасно платить на поchtі або висилає сама гроші по одержаному рахунку. Звідайте, будьте ласкаві, чи пристали би Ваші словолитні на таку процедуру? Коли ні, то прийдеся робити все через Ваші руки, бо друкарня, навчена досвідом, безпосередно з московськими фірмами не хоче мати ніякого діла¹⁸².

---

¹⁷⁸ Величезне «Описаніє рукописей А. М. Хлудова» видав проф. А. Н. Попов (1874 – 1875). Ці рукописи перейшли до московського «Никольского Единоверческого монастыря».

¹⁷⁹ А. Кримський цілу зиму 1893–1894 рр. жив у селі Болшеві під Москвою, де читав грецьких і латинських авторів з К. А. Фрайтагом, що готувавсь до іспитів зрілості. Цей учень А. Кримського, як побачимо далі, пожертвував потім гроші на деякі галицькі радикальні видання.

¹⁸⁰ Т. зв. «кандидатська дисертація» для Лазарівського інституту, на арабістичну тему «Філософія аристотеліка аль-Фарабаіа Х в.»

¹⁸¹ Ця вистава, як відомо, набрала суто польського характеру і через те українців до себе не притягла.

¹⁸² Із свого боку московські фірми (принаймні Отто Гербек), заявили, що й вони не хочуть мати діла з Старвопігійським інститутом, коли він не пошле всіх грошей наперед.

Шлю Вам декілька марок і Вашу книжечку¹⁸³. Звертати мені її не потребуєте, у мене ще є 2 екземпляри. Чи Ви не були б такі добрі прислати мені свою фотографічну карточку? Ви здається обіцяли її мені давніше, коли я Вам вислав свою. Тепер я міг би Вам вислати ліпшу свою фотографію, та зроблю се тільки по одержанні Вашої.

Ну, тай засипав Вас орудками, аж встидно. Та що його робити, коли ні до кого більше обернутися в цілій великій матушці Росії! Ну прощайте! Цілую Вас.

Ваш Ів. Франко

Львів ул. Глибока № 7

5/ 2 94

№ 18 (Березень 1894 р.)

Дорогий Друже!

Вашу статтю про Румянцівський музей, а також пачку каталогів одержав (також фотографію). За все велике Вам спасибі! Стаття про музей піде аж у 3 книжку, рецензії йдуть тепер¹⁸⁴. Рецензій надсилайте якнайбільше, втягуючи туди й орієнталістику – нехай люди привчаються інтересуватися всім, що інтересує по всім світі освічених людей.

Дуже мене втішив Ваш намір – подати обширну антологію з Фірдовсі, і я, звісно, дуже радо буду її друкувати в «Житю і Слові» і за передрук нічого Вам не почислю; у мене з накладцем є така умова, що передруки йдуть на його рахунок, а автору даром 50 екз. Тільки я не знаю, як би нам се зробити, т. є. коли починати друк? Як бачите, у мене тепер ідуть поряд дві великі поеми. Поема Маковея¹⁸⁵ скінчиться в № 3, а Роланд аж у 5, та й то в № 6 мусить прийти ще студія про нього, значить займе він весь рік. По скінченю «Новика» я хотів розпочати свій переклад Софоклевого «Царя Едіпа», котрого думаю скінчити в сьому році остаточно. Можна би ще розпочати й третю віршовану річ,

---

¹⁸³ Урятовану від конфіскати: «Сирота Захарко».

¹⁸⁴ Рецензії на «Русскія былины старой и новой записи» академіка Тихонравова та професора В. Міллера і на «Малорусскія прозвища Херсонскої губернії» В. Ястребова.

¹⁸⁵ Тобто «Новик».

та ходить о те, щоб вона також вмістилася в цьому році (звісно, один епізод чи два з тих, що Ви намітили). В усякім разі, я бажав би, щоб антологія була попереджена короткою розвідкою про автора, його значення в літературі і про його діло. Як би Ви могли зладити такий вступ і переклад одного епізода для IV книги, то було б добре. Тільки ж я мусів би мати все те к 1 маю, щоб могли собі уложити номер так, щоб він не був перетяжений чим небудь одним.

Зі статтею Максимовича¹⁸⁶ вийшла у Вас помилка. Вона доси, о кілька тямлю, не була друкована, а рукопис її (після Пономарева – Київська Стар., т. I) є в Обществѣ любителей древней письменности і там я просив Вас відписати її¹⁸⁷. І тепер прошу Вас не забувати про неї. А поки що чи не могли б ще для 3 книжки подати з Румянцівського музею опис і виписки з паперів і автографів Котляревського, про які Ви згадали у своїй статті? Адже се дуже інтересно! Взагалі звертаю Вашу увагу на те, що таким речам, особливо кореспонденціям наших письменників, я даю першенство перед усякими другими матеріалами. Листи навіть невеличких списателів можуть мати значення для історії літератури і суспільності, а що до українських списателів, як знаєте, тисячі обставин причиняються, щоб жите і розвій їх прислонити тайною. Відси йдуть усякі теорії про сякі чи такі на них впливи, теорії, котрих звичайно не треба б, як би ми знали дійсно, на чім образувався, з ким зносився і як розвивався даний списатель. От тим то я думаю, що кожде зернятко практичної інформації і в таких справах посуває вивчення нашої літератури наперед, і для того я прошу Вас узяти спеціально сей відділ що до Москви і за кожний Ваш побут у Москві¹⁸⁸, коли маєте нагоду бути в Румянцівському музеї чи де інде, виписати хоч одну-дві карточки, що відносяться до цього відділу. Та крім того я думаю, що в Москві можна би ще дещо добути. От нпр. що сталося з паперами Гатцука? Адже він в часи «Основи»¹⁸⁹, а може ще й після, був у живій переписці з українськими діячами. Чи не можна б відтам що

---

¹⁸⁶ «Пісня про Роланда» – В. Щурата.

¹⁸⁷ Про перебування Міцкевича у Москві 1829 р. (див. лист 15).

¹⁸⁸ У Франка знов вийшла неточність, як і в листі № 15, бо «Общество любителей древней письменности» перебувало в Петербурзі, а не в Москві.

¹⁸⁹ Тобто приїздячи з підмосковного села Болшева.

добути, а головно треба пильнувати, щоб ті папери не були знівечені, не пішли на обвивання масла, як се часто случаетсяься.

Сьогодні одержав Тихонравова¹⁹⁰ і дальші каталоги. Шібанов з біса дорогий, хоч є дуже гарні речі. Як би Вам було можливо, то закупіть мені Соболевського статті о шкільній драмі (50 коп.) і о світській повісті (25 коп.) (гл. катал. Шіб. № 12)¹⁹¹, Якушкіна пісні (1 руб. – Катал. 12), Вікторова «Описи рукописей» (1 р. 25) і опис ркп. Ундольського (1 р. – обі, катал 11), Павловъ «Критическіе опыты по истории греко-русской полемики противъ латинянъ (2 руб. – катал. 5)¹⁹², «Грузинскія народныя сказки» (40 коп. – катал. № 2)¹⁹³, Сковороди «Харьковскіе басни» (1 р. – катал. 2). Разом се винесе 6 р. 80 коп., а з Тихонравовим (і пересилкою) около 10 руб., що до котрих розпорядіть як знаєте.

Цілюю Вас

Ваш Ів. Франко

Афанасьева не купуйте – я дума, що се збірка відрубна. Що до букв¹⁹⁴ я сими днями напишу Вам.

№ 19 (Березень 1894 р.)

Дорогий Друже!

Два Ваші листи і посилки одібрав. «Голістана» виривки з першої книжки¹⁹⁵ вже надруковані¹⁹⁶, решта піде в слідуєчий №. Та все-таки я жалкую, що Ви вибрали сего мізерного Саадія; не знаю, чому ті перські лірики та моралісти à la Гафез, Саадій і др.

---

¹⁹⁰ 1861–1862 рр.

¹⁹¹ «Русскія драматическія произведенія 1672–1725 гг.» (1874).

¹⁹² На Франковому листі рукою Кримського олівцем надписано «Русскій Филологическій Вѣстник», Київскія «Університетскія Извѣстія». Очевидячки, у Шибанова відбитки були вже продані, то Кримський подавав Франкові вказівку, де що друкувалося. А. Кримський у відповідь на це порадив Франкові купити працю А. Н. Попова.

¹⁹³ Річ зовсім ненаукова: російська обробка для читання

¹⁹⁴ Тобто слов'янського шрифту.

¹⁹⁵ Вибрані переклади А. Кримського з Саадієвого «Голестана»

¹⁹⁶ В «Житі і Слові» 1894, книга 3.

мені такі протівні, похожі на римського Горація і на наших тупих буржуа, у котрих брак страсті і моральна імпотенція вважається верхом премудрості.¹⁹⁷ Покиньте к бісу тих мудреців, а візьміть ся до поетів, котрі навсправжки вміють любити і ненавидіти, дуріти і боротися, плакати і сміятися. Я читав у німецькому переводі кілька вириків із Казвіні «Іскандер-наме», знаєте, там є гарні речі, як нпр. епізод про вандрівку Іскандера з Хіддером до джерела живої води – глибока штука і гарно розказана¹⁹⁸. Чому б Вам не поперекладати кілька таких речей? Вириків з «Бустана»¹⁹⁹ я мабуть зовсім не буду друкувати²⁰⁰. Чи знаєте, що Сквородині «Харьковскія басни» десять раз глибші і краще розказані, ніж Саадієві? Дивно мені й те, що Ви пишете про житєпись Фірдовсія²⁰¹. Давати віршу Гейне замість прозової житєписі абсолютно не можна. Може ся вірша де в чому й схожа з прозовим оповіданням Девлет-шаха, та все таки вона по гейнівськи прикроєна, кокетлива і, о кілько знаю, де в чому фальшива. Краще вже

---

¹⁹⁷ «Гафеза» назвав тут Франко безперечно через якийсь недогляд, бо гедонічна Гафізова поезія різко відрізняється від Саадієвих тем про аскетизм, або *aurea mediocritas*. В листі № 2 Франко сам пропонує А. Кримському друкувати Хафезові вірші.

¹⁹⁸ Тут у Франка непорозуміння. Автор «Іскандер-наме» (тобто перської поеми про Олександра Македонського) звався не Казвіній (вже кінця XIII в.), а Нізамі (на переломі XII – XIII вв.). Франко міг читати одного з двох: або вкорочений переклад Вільяма Бахера в його розвідці “Nizami’s Leben und Werke” (Ляйпціг, 1871), або – це швидше – переклад Етє “Alexanderzug zum Lebensquell” у «Записках» Баварської академії наук, Мюнхен, 1871 (Диви проф. А. Кримський «Історія Персії и ея литературы», ч. II, М. 1912, ст. 170. І Бахер і Етє у примітках наводять до перської Нізамієвої поеми деякі паралелі з писаної по арабськи напівнаукової прозаїчної космографії Казвінія.

¹⁹⁹ Себто віршованих повісток про добрість до звірят, про скупого батька та марнотратного сина, про добру й лиху дружину і. т. ін.

²⁰⁰ Але Франко передумавсь і їх таки надрукував у 4-ій книзі «Житя і Слова» того ж таки 1894 р.

²⁰¹ А. Кримський писав Франкові, що замість подавати неспеціалістам-читачам науковий вступ про Фірдовсієве життя, можна було б зладити віршований переклад Гейневої поеми “Firdusi”, бо Гейне використав перського історика-біографа Девлет-шаха XV в.

взяти та перекласти статтю про Фірдовсія з лексикону або літератури Корша-Кірпічнікова²⁰².

Щире спасибі Вам за прислані книжки. Досі вespів прочитати тільки Сковороду і думаю його байки дати перекладом в «Житю і Слові» (без моралізацій). Попова книжку про полеміку з латинами купіть; книжка Павлова, се тільки розбір тамтої.

Ви пишете, що купили для нас чай, а ми його досі не одержали. Що се за притча? Ваш рахунок виглядати буде ось як: від Вас прийде мені: за 1 екз. «Житя і Слова» у конвертах 12 руб., за 2 екз. під бандеролею²⁰³ по 5 руб. – 10 руб., разом 22 руб. На се Ви вже видали, як самі вирахували 19 р. 10 коп.; лишається 2 р. 90 коп. Попов коштувати буде 1 р. 50 коп. Чи не можна б там де дістати Тихонравова розбір Галаховської історії руської літератури (мабуть 19-те «Присудженіє Демидовскихъ наградъ» і Потєбні розбір пісень Головацького (чи 20-те і 21-ше «Присудженіє»). Вони коштують небагато. У книгарні Глазунова повинні бути екземпляри. «Жите і Слово» до «Политехнического музея» висилаю сьогодні.

Котляревського Ода Сафо, про котру Ви згадуєте в своїй статті²⁰⁴, дарована Румянцівському музеєві 1868 року Є. Бецьким. З того ж дару є й листи Квітки; якщо недруковані, то спишіть хоч для 4-тої книжки.

Портрет Бодяньського, думаю підійде до «Житя і Слова», та тільки я не знаю, коли ще він піде. В 3 книжці я хочу дати портрет Рачкі, в 4 книжці мабуть піде Горнік або наш Малиновський, так що Бодяньський пішов би аж у 5 або 6 книжку. В 3 книжку крім «Голістана» піде вся Ваша стаття про Румянцівський музей і рецензія на Германа²⁰⁵. Дальших частей статті про музей жду нетерпеливо. Перша мені дуже сподобалась, хоч деякі суперлативи прийдеться злагодити. Думаю, що за те не прогнівається.

---

²⁰² Франко не підозрівав, що у «Всеобщей історії літературъ» Корша та Кірпічнікова зовсім нема статті про літературу перську.

²⁰³ Бандеролі, як ми вже згадували, посилалися безцензурно на «Политехнический музей» та на редакцію «Русской мысли».

²⁰⁴ Про рукописи Румянцівського музею.

²⁰⁵ Рецензію А. Кримського на поему “Ukraina” Von Theo Heermann 1893 р. (диви «Розвідки, статті, Замітки» акад. А. Кримського. Київ, 1928, ст. 374–375) Франко зрештою не вмістив у «Житі і Слові», а передав її до якоїсь галицької газети.

З обгортками до книжок «Життя і Слова» такий клопіт, що ті екземпляри, котрі призначені для висилки в конвертах обгорток не мають. При 3 книжці вийде титул і зміст першого тому, і треба зараз дати переплести. Екземпляри, висилані під бандеролею, звісно, в сорочці.

Що до того, чи надовго виставить нам набоїв²⁰⁶, то можу Вам сказати, що матеріалів етнографічних і історико-літературних у мене є найменше на 4 роки. І за опрацюваннями певно діло не стане. З белетристикою троха швах, ну, та тут можна латати перекладами. А ще ж треба Вам знати, що я сам-самісінкий, хіба при допомозі хворої жінки, веду весь технічний бік видання, коректуру, перегляд рукописів, кореспонденцію і заграничну розсилку, при тім (для свіжого повітря задля жінки і дітей) живу півтора кілометра від міста і мушу щодень бігати щонайменше 2 рази там і 2 рази назад, іноді й 3 рази і більше, мушу пів дня сидіти в редакції “Kurjera Lwowskiego”, а другого пів дня бавити дітей, котрі не дають ні читати ні писати, так що до своєї роботи сідаю тільки о 9 або 10 годині ночі і сиджу до 12, 1 або й 2, а в додатку ще й очі мене болять, то будете мати образ тих обставин, серед яких виходить «Життя і Слово». Та се ще не все. Докторський екзамен минулого року коштував мене багато, прийшлося запозичитися; слабість жінки і виживлення дітей також коштують, а заробіток мій при “Kurjerze Lwowskim”, далеко не вистачає. Досить буде сказати Вам, що місячний бюджет моїх потреб виносить minimum 120 гульд., а в “Kurjerze Lwowskim” я заробляю 85. приходиться заробляти збоку, і тут «Життя і Слово» стає мені подвійною перешкодою. Раз тому, що само вимагає чимало праці, а по-друге, тому, що за нехибний дефіцит прийдеться при кінці року заплатити здорову суму грошей. Підписчиків досі є ледве 160, т. є. не сповна половина того, скільки б треба, щоб видання покрито кошти. Я кинувся було на драматичне поле. Поводження моєї драми «Украдене щастя» (при котрій конкурсова журі обікрала мене на 100 гульд., давши першу премію і другу премію штукам зовсім слабим, котрі не можуть держатися на сцені) заохотило мене. Руська Бесіда²⁰⁷ згодилася платити мені за оригінальну штуку, заповнюючу вечір по

---

²⁰⁶ Проф. Всеволод Міллер, розглянувши 1-шу книжку «Життя і Слова» сказав, що перша книжка – прекрасна, але побачимо, чи надовго стане їм набоїв. Ці Міллерові слова А. Кримський переказав Франкові.

²⁰⁷ Український клуб у Львові.

150 гульд., а за переробку по 50 г. Я зладив дві штуки оригінальні. За першу заплатили, та цензура поліційна її заборонила. Тоді Бесіда відкинула й сама другу²⁰⁸ і не платить за третю (переробку Кальдеронового «Заламейського вїята»). От Вам і заробіток!

Як би Ви знали, якою важкою драмою робиться в таких обставинах щоденне життя чоловіка! Ну, та Бог з ним! Довголітня практика навчила мене резигнації, хоч і не суфічної²⁰⁹, а такої, котра одним потішається: повіситись завше матимеш час. Почекаємо, аж положення зробиться зовсім безвихідне, а поки що – *ostro, smiało, bez przytomności*, як каже Поляк.

Даруйте, що розводжу перед Вами свою особисту трагедію. Давно хотілось Вам за Вашу щирість відповісти такою-ж – не моя вина, що вона виходить така нечумазна.

Шлю Вам свою фотографію нового фасону і досилаю марок. Цілую Вас щиро.

Ваш Ів. Франко

№ 20 (Травень 1894)

Ще 1892 року переслав А. Кримський рукопис своїх «Повісток та ескізів» у Коломию до М. Павлика, прохаючи видрукувати їх там у тій самій друкарні, де друкувався «Народ» та «Хлібороб». Гроші на видання були прислані частками, вперед, на скількись аркушів. Тільки ж Павлик не відразу оддав увесь скрипт «Повісток і ескізів» до друкарні (потім виявилось, що він позичив собі ті гроші на оплату друкування «Народу») і А. Кримський у листі до Франка прохав його забрати од Павлика рукописи, гроші й хоч ті аркуші, які вже видрукувано, та й додрукувати книжку у Львові – знов таки коштом автора. Щодо «Отчетовъ о присужденіяхъ академическихъ премій», які бажав мати Франко, то А. Кримський написав, що він удався в Петербург до Глазунова – комісiонера Російської Академії Наук, але не має ще відповіді. На це Франко:

---

²⁰⁸ Тобто «Учитель» (про це диви одночасний лист до Драгоманова.

²⁰⁹ Тобто не аскетично-містичної в душі Саадія і інших перських поетів.

Дорогий Друже!

Даруйте, що так опізнився з листом до Вас. Свята були, то я з дітьми виїжджав троха на село, а крім того роботи всякої по горло. Чай одержали – спасибі! Що до «Отчетовъ», то 19-ий, де є стаття Тихонравова, я вже случайно дістав, так що потребував би тільки 22, де є стаття Потебні. Не знаю, чи не робитиме Глазунов якого клопоту з тим, що замовлено книгу, а не беруть? Лист з фотографією рекомендований дістав. З кліше²¹⁰ ще маємо час, та може я дам його зробити до Праги; а при тім у мене з передплатою на «Жите і Слово» так крухо, що совісно якось позволяти собі на таку розкіш, як додавання портретів.

Що до Ваших творів, то я 13 н. с. маю бути в Коломиї і розвідаю, що там з ними діється, а коли можна, то переберу їх сюди, де вони, надіюсь, швидко дійдуть до кінця. Може б удалося за одно пришпилити до них і «Сироту Захарка».

Не знаю, чи не міг би я потрудити Вас ще деякими книжними ділами. Мені конче треба видання «Палеї» зробленого учениками Тихонравова. Я видів колись першу його частину в Відні, – тепер, надіюсь, воно вийшло вже ціле²¹¹. Я найшов тут доволі давній список «Палеї» (мб. XV в.)²¹² і бажав би зладити спеціальну студію про сей пам'ятник. Друга річ: хотілось би мати «Хожденіє ігумена Даниїла». У мене є перша його частина, видання «Палестинского сборника» (Спб. 1883), вип. 3. Так от чи не могли б Ви добути мені дальший випуск того «Сборника», де є кінець «Даниїла Паломника»²¹³? Се мабуть видання не дуже дороге. Врешті дуже б мені потрібно було найповнішого видання «Исторіи русской словесности» Галахова, бодай тих томів, що говорять про літературу до часів Катерини. У нас у Львові є тільки 2 примірники тої історії: у Петрушевича та у Коцовського. Петрушевич нікому не

---

²¹⁰ Диви лист № 16.

²¹¹ Це так звана «Коломенская Палея» 1406 р. Коли писав Франко, то 2-го випуску її ще не було надруковано.

²¹² «Крехівська Палея», що її потім видало Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Але вона пізніша од XV віку.

²¹³ Кінець «Хожденія Даниїла Паломника» за редакцією Веневітінова вміщено не в дальшому, а аж у IX випуску «Палестинского сборника» (Спб, 1885).

зичить, а з Коцовським я тепер не на приязній стопі²¹⁴, так що конче хотілось би мати книгу самому. Гроші за всі три оті видання я повернув би чи Вам прямо, чи даючи їх на друк Ваших творів.

Сими днями вислано Вам в конверті 3 кн. Життя і Слова, а сьогодні її шлю в Політехнічний музей. 4 книжка вже друкується. Будьте ласкаві поспішитись з присилкою дальшої статті про Румянцівський музей, щоб не було задержки. Тільки благаю Вас, придивіться трохи до правописі, уживаної в Житі і Слові, і підладжуйтесь до неї, а то я трохи не осліп, поправляючи Ваш скрипт, та й після того коректура ще була дуже велика. Саадія²¹⁵ даю кінець зараз сьогодні, після Едіпа.

Може б могли зладити один епізод Фірдовсія для 6 книжки «Життя і Слова»? Роланд і Едіп²¹⁶ скінчатся в 5 книжці.

У мене є ще Ваша статейка про Гафеза з виїмками із його віршів²¹⁷. Може її пустити в 5 кн.?

Та невже таки в «Історії літератури» Корша-Кірпічнікова перської і т. д. літератури зовсім нема? Я виписував се діло і маю всі (здається) його випуски, а сеї партії справді нема. Та отсе в остатнім випуску нахожу покажчик, а в нім показано III т. ч. 2, і в ній усіх отих авторів. Розвідайтесь, будь ласка, чи вийшла 2 ч. III тому, а коли ні, то що се за містифікація з покажчиком? Та ні, вона мусила вийти, бо в покажчику вказано сторони і все²¹⁸.

Цілую Вас щиро Ваш Ів. Франко

Львів, д. 7/ 5 94.

---

²¹⁴ Причиною сварки Франка й Павлика з Коцовським була Драгоманова стаття: «Інтерес галицької літератури», яку Драгоманов надіслав до редакції «Зорі». В. Коцовський поробив на рукописові тієї статті всякі свої примітки й уваги, часто зовсім непристойного характеру. Франко, дізнавшись про це, забрав статтю з редакції «Зорі» (диви лист до Драгоманова), а Павлик опублікував у «Народі» всі ті Коцовського рукописні примітки, та ще й поробив до них дуже злісні коментарі.

²¹⁵ Переклади А. Кримського з «Голістана».

²¹⁶ «Пісня про Роланда» В. Щурата й Софоклів «Цар Едіп» у перекладі Ів. Франка.

²¹⁷ Була вона вже давніш прислана, для надрукування в «Народі».

²¹⁸ Імена перських поетів у покажчику стосуються до голої згадки про них в «Очеркѣ турецької літератури» Смирнова. Нарису ж літератури перської не було у Корша-Кірпічнікова.

№ 21
(Травень 1894 р.)

Відповідаючи на попередній Франків лист А. Кримський повідомив його, що «Коломенської Палеї» 1406 р. вийшов тільки 1-ий випуск і що можна у московських антикварів дешево купити текст історичної Палеї, яку видав проф. А. Н. Попов (відб. з Московських чтеній 1881). Звернув він Франкову увагу і на те, що в Харкові друкують повне видання Сковороди, принаймні оповістили передплату, і тому не слід поспішатися з опублікуванням малих часток у «Життю і Слові». Щодо «Истории русской словесности» Галахова, то найновіше видання можна придбати тільки в книгарнях, за дорогеньку номінальну ціну. В антикварів знайшов А. Кримський старе видання, що на нього Тихонравов писав рецензію, і те старе видання він тепер і засилає Франкові. На те Франко відписав:

Дорогий Друже!

Вчора дістав Ваш лист і Галахова, котрого зараз же й одсилаю назад. Ви мабуть не зрозуміли мене. Мені ходить о перші томи (літературу до Карамзіна) та й то ніяк не о старе видання, котре тепер має тільки бібліографічну вартість, а найновіше, котре, мабуть, прийдеться купити в книгарні. В таких разі купуйте цілість. Що зробіть з сим, котре Вам відсилаю, я й не знаю; чень же антиквар візьме його назад, хоч би в заміну за що іншого. Попова про «Палею» купіть і вишліть, так само й Сковороду заперенумеруйте, і купіть видання Палеї, хоч би тільки те, що досі вийшло. А що до Корша-Кірпи́чнікова, Ви мабуть таки помиляєтесь: у покажчику виразно цитують т. III, ч. 2 і сторони такі, котрих в першій часті зовсім нема. Чень же зовсім фантастичних цифр цитувати не будуть²¹⁹. У мене є

---

²¹⁹ Трохи дивна тут упертість, з якою Франко не хоче йняти віри цьому фактові. Якихось півтора тому роки він же й сам писав був до Драгоманова: «Представте собі скандал: у «Всеобщей истории литературы» Корша-Кирпичникова д. Кирпичников навіть не згадав про «Варлаама і Іоасафа», так само як забуто там про літературу новоперсидську, з такими велетнями як Фірдусі, Сааді, Гафез і др.»

один випуск дублет, я вишлю Вам його; може б удалось вимінати за нього що небудь інше.

Жду на Вашу статтю про Румянцівський музей і на інші обіцяні новинки. Як би могли написати ще кілька рецензій, то добре б було. Чи не зрецензували б Граба «Пролісок», що вийшов у Львові? Ви певно маєте його, а коли ні, то напишіть, а я вишлю Вам його. Вийшла тепер також книга віршів Чайченка. От би интересно було розібрати її! Поміркуйте, чи могли б Ви зробити для мене розбір, а в такому разі я вишлю Вам книжку. Посилаю декілька марок і цілую Вас.

Ваш Ів. Франко

Львів 13/ 5 94

№ 22 (Серпень 1894)

Дорогий Друже!

Ледве не ледве захоплюю отсе хвилю вільного часу, щоб написати Вам хоч кілька слів. Звістка про Вашу слабкість дуже занепокоїла і стурбувала мене²²⁰. Прошу Вас, звістіть мене, як тепер Ваше здоров'я! і що се за слабкість така у Вас? Ви певно не шанували себе і занедужали з надміру праці та напруження. Чи може московський клімат такий? Напишіть мені про се докладніше, як там тепер з Вами.

Книги всі я від Вас одержав. Галахова першого видання т. I відсилаю назад та добавляю й випуск Корша-Кірпічнікова, що є дубельтовий.²²¹ Може б Ви могли, будучи в Києві, роздобути мені новий том «Архива Юго-Западной Россії» (часть 1, т. здається VIII), де є «Літос», виданий Голубєвим?

Статтю Вашу²²² одержав і дав уже до друку. Бажалось би дуже, щоб Ви в слідуючій книжці скінчили її і загалом у дальших частях замість спеціального вичислювання ограничилися короткими характеристиками та описами. Звісно, пишу се не для того, щоб Вам давати якісь вказівки, а тільки для того, що не знаючи, чи продержиться

---

²²⁰ А. Кримський в початку 1894 р., з великого перенатуження в науковій праці, сильно заслаб, утратив сон і ледве міг дихати.

²²¹ Про це диві попередній лист.

²²² Про Румянцівський музей.

«Житє і Слово» на другий рік, бажав би скінчити Вашу статтю в сьому році.

Що до «Шаг-наме», то я думаю розпочати його аж у слідуєчїм році, коли «Житє і Слово» доживе. Та проте Ви присилайте, що можете, а я постараюсь, щоб було видрукувано. Коли буде «Житє і Слово», то я даватиму в кожній книзі більше менше стілько, як Роланда, а як буду мати більше рукопису під рукою, то й по більше, приміром по 2 аркуші. Коли Ваша вибірка зложиться в органічну цілість, то я готов зробити відбитку осібною книжкою. Що до об'єму вибірки, то я радив би Вам тямити, що навряд чи в найблизших 100 роках у нас хто не будь удруге візьметься за сю роботу; значить Ви лагодьте свою щонайменше на 100 літній ужиток української публіки, т. є. не стісняйтеся об'ємом, вибирайте все, що краще, хоч би прийшлося дати й 30 або й більше аркушів, зладьте гарний вступ, а я ручу Вам, що робота Ваша буде напечатана. 12 – 15 листів я міг би вперти в один рочник; коли буде більше, то поділимо на два. [Далі йде шість густо закреслених рядків про III т., ч. 2 Корша-Кірпічнікова – М. Л.].

З надгробним каменем Федорова Ваше Археологическое Общество троха запізно вибралося²²³. Звісно, нині б і тут його вшанували як святість, та з ним склалася пригода. Ще кільканадцять літ назад він лежав десь під порогом, поки при якийсь перебудові ігумен не казав ним залатати якусь діру в мурі: – його вперли туди і замурували надписом до середини, і навіть не звісно, де в котрім місці, так що тепер надаремно було б шукати за ним.

Я²²⁴ говорив з Павликом про Ваше видане оповідання і він стоїть на тім, що ліпше буде допечатати книжку там, де почалася²²⁵. Він згодився також перепечатати й «Сироту Захарка», і я дав йому в тій цілі Ваші поправки, а також 10 крб.

Незадовго вийде моя книжка про Вишенського. Я рад би переслати її Вам, та не знаю, як і куди. Може найліпше було б на Політехнічний

---

²²³ А. Кримського попрохали в Московськїм Археологічнїм Товаристві поробити точні довідки, чи не можна б надгробнїй камінь Івана Федорова перевести з Львова до Москви, де йому було б більше пошани, ніж у Львові.

²²⁴ В Коломиї бувши.

²²⁵ Диви лист № 20.

музей? Звістіть мене, чи довго ще будете на селі²²⁶ і чи загалом вибираєтесь опять у Москву?

На сьому кінчу сей лист і засилаю Вам щире поздоровлення.

Ваш Ів. Франко

№ 23 (Вересень 1894)

Дорогий Друже!

Жду, не дождуся від Вас якої не будь звістки та посилки рукописів. Шеста книжка вже друкується. Чи Ви одержали книжку V, далі послані мною в Звенигородку том Галахова і I Випуск Корша-Кирпичникова? Та поперед усього напишіть про своє здоров'я, як Ви себе чуєте на силах і над чим працюєте.

Не можете собі уявити, як нетерпеливо дожидаю я Вашого Фірдевсія. Не забувайте, що через місяць його треба буде вже зачати друкувати.

Як бачите з окладки V книжки, ми рішилися продовжити жите «Житя і слова» ще на один рік. Сей рік закінчимо дефіцитом – се вже так і Бог приказав, та все таки пренумерантів набралось около 260, – компанійка невеличка, та така, що можна для неї і ризикувати тих пару сот гульденів. Побачимо чи в другім році ся компанійка приросте, чи дотеперішнім галицьким звичаєм змаліє. Я рад би оживити зміст «Житя і Слова» та при наших слабих силах це доволі тяжко. Особливо мені бажалось би розширити відділ критики та рефератів із книжок та часописів, та власне для сего найтяжче знайти помічників.

Чи Ви тепер сидите в Москві²²⁷ і можете добувати для «Житя і Слова» деякі виписки із Румянцівського музею. Особливо пожадані були б кореспонденції наших письменників, для котрих я завсїгди зможу найти місце.

Коли б Ви думали на слїдуючий рік пренумерувати «Жите і Слово», то прошу Вас не присилати грошей. Мені треба буде знов деяких книжок,

---

²²⁶ У Звиногородці, яка в Франковій уяві справедливо була селом. Це було тоді повітове місто, але по своєму характеру ще й тепер дуже нагадує село.

²²⁷ Тобто уже не на дачі в Болшеві, як торік.

котрі я Вас попрошу закупити і вислати мені. На разі я просив би Вас роздобути Буслаєва «Историческую грамматику русского языка». Книжка тепер без вартості, та мені потрібно її до зарізу – і не для себе, а для одного чоловічка, у котрого я колись позичив її, котрому віддав її, та він тепер твердить, що не одержав, і задля неї робить велику історію. Як би Ви роздобули мені сю книгу, то зробили б мені велику прислугу.

Просив би я Вас написати мені для VI книжки дещо до рубрики критики або нових книжок, та не знаю чи впору Вам буде моя просьба. Мені хотілось би подати оцінку віршів Чайченка²²⁸. Мені вони *en general*²²⁹ не сподобалися, а де що, як прим. «Хома Макогін» я вважаю прямо скандальним. Та я не хочу сам писати про сю книжку, щоб не сказано, що я маю гнів до автора і для того дивлюсь на нього присторонно. Чи хотіли б Ви написати критику? Моєю думкою не потребуєте в'язатися. Я прийму і з найбільшими похвалами, коли тільки річ буде мотивована, а не голословна.

Також хотів я Вас просити – хоч для VI, хоч для I книжки о реферат із тодеперішніх річників «Этнографического обозрения», зладжений вроді тих, які у нас були про “Wisła”, “Byzantinische Zeitschrift” та праці Зібрта. З огляду на багатство змісту сього часопису і багатство матеріалів власне українських Ви можете розписатися ширше, на аркуш або й на 2 аркуші друку, подавати докладніше зміст праць, особливо таких, що відносяться до України, писати взагалі так, щоб о видання мали поняття люди, що не бачать його на очі. Такий реферат був би для нас дуже пожаданий, а тут його зробити не можемо не маючи «Этнографического обозрения» під рукою. Чи редакція «Этнографического обозрения» не хотіла б мінятися з «Житєм і Словом» своїм виданням? В таких разі я вислав би їй комплект 1894 р. за її комплект з того ж року. З давніших років («Этнографического обозрения») у мене є тільки рік 3-ій, кн. VIII і рік 4, кн. XII. Про скомплектування сього цінного видання поки що нема ані мови, бо се вимагало б багато грошей, котрих у мене дасть біг²³⁰.

---

²²⁸ Віршована збірка Чайченка (Б. Грінченка) «Під хмарним небом» вийшла саме тоді у Львові.

²²⁹ *En general* – так-таки й написано, замість *en général*.

²³⁰ На те Кримський написав Ів. Франкові, що йому буде зроблено знижку, і замість 6-ох крб. кожен річник «Этнографического обозрения» продасться йому за 3 крб 30 коп.

Я кінчу власне друкувати свою працю про Івана Вишенського. Праця доволі обширна, 16 аркушів друку. Коли б Ви хотіли мати її, то напишіть, а я висилатиму Вам в конвертах. Я дуже рад би почути суд про неї Ваш і декого з московських учених²³¹.

На сьому кінчу і щиро поздоровляю Вас.

Ваш Ів. Франко

Львів 25/ 9 94

№ 24 (Листопад 1894 р.)

Дорогий Друже!

Що з Вами? Чи Ви хоруєте, чи гніваєтесь, чи яка нечиста сила не дозволяє Вам відізватися? Ждав ждав від Вас хоч словечка, тай уже й не знаю, що думати²³². Одержав тільки I том Буслаєва, тай то другий, а першого ні²³³. А я ждав на рукопис²³⁴. Ані Румянцівського музею докінчення немає, ані Фірдевсія. У мене завтра кінчиться б книга «Житя і Слова» і зараз же починає друкуватись I книжка другого року, і мені треба б знати, чи буде мені що від Вас на сей рік, чи ні. В усякім разі Фірдевсій ледви чи попаде вже до I книги; друкарня чекати не може, і я мушу мати скрипт завчасу. Та впрочім будьте ласкаві хоч тепер озватися. Коли б прислали зараз скрипт, то я б може ще впер його, та в такім разі зараз по одержанню сего мого листа відписуйте і шліть свій рукопис. Коли ні, то розпочнемо друк аж у II книжці.

На сьому кінчу і цілую Вас.

Ваш Ів. Франко

Львів 1/ XI 94.

---

²³¹ Свою книжку «Іван Вишенський» Франко справді надіслав у конверті до А. Кримського, і результатом була критична стаття А. Кримського «Іоаннъ Вишенскій», надрукована в «Кіевской старині».

²³² Цілу зиму 1894–1895 рр. А. Кримський нездужав на груди через надмірну працю.

²³³ З дальшого видко, що незабаром прийшов II том.

²³⁴ Для «Житя і Слова».

№ 25
(Грудень 1894 р.)

Дорогий Друже!

Насилі дождався Вашого листа, думав уже, що з Вами Бог зна що сталося! Ну та Богу дякувати, що Ваше здоров'я хоч сяк так піддужало. Що се таке за хвороба у Вас? Адже Ви молодий чоловік! Яким робом Ви вспіли так фундаментально розстроїти своє здоров'я?

Переходжу тепер до наших книгарських і прочих справ. «Етнографическое обозрение», звісно, я конче хочу мати; значить, будьте ласкаві здобути його для мене. По тому рахунку, який Ви подаєте (3 р. 35 к. за річник²³⁵), виходить, що разом з пересилкою стоїти буде ся справа около 20 руб.

Остатню книжку «Житя і Слова» в конверті я Вам вислав тільки тепер. В Політехнічний музей через якусь помилку не було вислано – висилаю завтра, а рівночасно висилаю туди й один комплект у трьох бандеролях. Всі прочі замовлені Вами книжки («В поті чола» і Вишенського) також висилаю.

Буслаєва одержав, спасибі Вам! Пушкіна Павлику передав²³⁶. Кірпічнікова випуск²³⁷ продайте – у мене є комплет. Мені хотілось би ще мати Макарьєвські «Четы Миней», вид. Археографічної Комісії – здається, вони не дуже дорогі, а у нас їх нема. Як би Ви мали можливість здобути їх, то зробіть ласку. А що з творами Сквороди? Чи Ви заперенумерували їх задля мене? Коли заперенумерували, т. є. заплатили гроші наперед, то, звісно, пришліть, – коли ж ні, то тепер не купуйте, бо тут екземпляр є у проф. Грушевського; значить, від него я можу мати, коли мені буде треба.

---

²³⁵ Замість 6 крб.

²³⁶ З Павликових листів видно, що він тоді збирав російських класиків і прохав А. Кримського надсилати йому їх, купуючи у московських букіністів за дешевшу ціну.

²³⁷ «Всеобщая история литературы».

Чи з Барсуковської біографії Погодіна можна добути поодинокі томи?²³⁸ Мені треба мати остатній том, іменно той, де описано подорож Погодіна за границю і побут його в Галичині здається 1838 р. Як би могли добути сей том, хоч по склеповій ціні, то купить і перешлїть!²³⁹

Отсе Вам наразі мої справунки, котрими вичерпалась би вирахована Вами сума 27 р. 80 коп. Як що лишилось би з неї дещо (після покупки «Етнографического обозрєнія», Погодіна і «Миней»), то будьте ласкаві купити і вислати для моєї жінки фунт чаю на 3 рублі. Я числю «Миней» на 4 рублі, а Погодіна на 3, а в такім разі ті 3 рублі я був би Вам винен. Та на них Ви дещо уторгуєте за I випуск Кірпічнікова, – решту при нагоді я сплачу Вам.

Ну, та досить сего крамарства. Перейдемо до літератури. Як Ви, може, побачили з VI книжки «Житя і Слова», я розпочав давати на чолі всякої книжки антологійку перекладів із чужомовних поезій. Звісно, не всі вони однакової стійності, та се дарма! Мені бажається звільна знайомити нашу громаду з новішими проявами поетичної творчості і з перелогами старших творів, чим небудь цікавих для нас або важних в історії літератури. Робітників, а ще добрих робітників, на сім полі у нас поки що дуже мало, – значить, треба приймати яке дають, хоча, звісно, не без розбору. В I книжку 1895 я впер таки Ваші перелоги трьох пісень Гафіза, що були долучені до Вашої статейки про нього, засланої давніше для «Народа». Статейку я відложив на бік, а перелоги мені сподобались, і я думаю, що Ви не поремствуєте на мене, за їх напечатання²⁴⁰. А мені

---

²³⁸ Мова йде про відому многотому, багату на архівні матеріали працю Н. П. Барсукова: «Жизнь и труды М. П. Погодина», що почала виходити ще з середини 1880-х рр. Тоді (1894) вже було вийшло з неї томів восьмиро (потім було її аж 22 тт.).

²³⁹ У відповідь на це А. Кримський написав, що в останньому томі Барсуковської праці нема нічого про побут Погодіна в Галичині, бо той том трактує вже про 1846 р. і про Галичину там може знайтия якихось сторінок 10–15.

²⁴⁰ Безперечно одначе, що сам А. Кримський уже тоді не вважав ті свої давні перелоги з Хафіза за як-найкращі. Принаймні у своїй щонайновішій антологічній збірці з Хафіза («Пальмове гілля», ч. III 1922 року) він дав зовсім інакші перелоги для тих самих поезій, які друковані були в «Житю і Слові».

конче хотілось дати в I номері хоч що не будь Вашого. Жду не дождуся «Шаг-наме». Зразу я хотівечатати його так, як «Роланда», правильно в кождім н-рі великими шматками, та тепер бачу, що думки сеї треба зректись, бо Ваше здоров'я і Ваш час не дозволяють Вам так поспішитися з перекладом, як би для такого друкування було потрібно. Для того я думаю вперти «Шаг-наме» в ту ж рубрику «Із чужих квітників» і друкувати епізод за епізодом так, як Ви пришлете, не в'яжучись тим, щоб непременно в кождім н-рі було продовження. Се й для Вас не буде понад силу (тільки, щоб кождий епізод прислали цілий!), і для передруку не становитиме перешкоди, тільки що затягне вихід окремої книжки троха на довше. Як би крім сего Ви могли мені час від часу зладити переклад дечого дрібнішого з орієнтальних авторів (Гафіза, Казвіні, Джелаледдіна і др.)²⁴¹, то я радо поміщу.

На сьому кінчу поки що і здоровлю Вас сердечно.

Ваш Ів. Франко

Львів д. 21/ XII, 94

№ 26 (Січень 1895)

Дорогий Друже!

Лист Ваш і посилки одібрав. Спасибі! Двічі спасибі за Фірдовсія. Передмова мені сподобалася; біографічний покажчик можна б доповнити тим, що з Фірдовсія було по польськи (я пригадую собі Семенського переклад «Біжена і Меніже», та мабуть він же перекладав також «Рустема і Сограба», звісно, не з оригіналу, а мабуть з французького, з Моля²⁴², та се не так то дуже й конечно. Переклад Ваш інтересний головно своєю простотою, і я думаю, що він зробить добре вражіння в публіці. Думаю, що набирати почнеся ще сего тижня.

---

²⁴¹ Під Казвінієм Франко помилково розумів перського класика-романтика Низамія (1141–1203) (диви про се лист 13, прим. 3). Джелаледдін Румійський – найславніший містичний поет Персії (1207–1273), автор і ліричних і епічних поезій. Диви про цих обох поетів великі розділи у А. Кримського «Історія Персії и ее литературы», т. II (1912), ст. 161–240 та т. III (1916), ст. 264–388.

²⁴² “Le livre des rois par Abou'lkasim. Firdousi traduit et commenté par Jules Mohl” (7 тт., Париж 1838–1878) або популярне видання 1876 – 1878 року.

Відбитку я буду робити в меншому форматі, так як Едіп, Роланд і т. і. Поодинокі аркуші відбитки засилатиму Вам.

На комплет «Этнографического обозрѣнія» дуже тішуся. Свій комплет «Житя і Слова» з року 1894-го в заміну за річник 1894 р. «Этнографического обозрѣнія» вишлю сими днями в Політехнічний музей. Будьте ласкаві справтєсь, які номери прийшли в Політехнічний музей. Я вислав там крім звичайних двох комплетів за 1894 опісля ще один цілий комплет для того пренумеранта, що Ви казали²⁴³. Вислав у одній бандеролі кн. 2 і 4, а в другій 1, 3, 4, 5 разом. Чи дійшли?

Що до Погодіна, то я не напірав на остатній том, де розказано про перший побут Погодіна в Галичині. Та варто б бодай винотувати те, що є на 10-15 сторонах, о котрих Ви згадуєте. Ті часи у нас темні (1846 рік), усякий причинок до них може бути цінний. Для Міллера²⁴⁴ шлю разом з отсим листом кн. 2 і 6, – решту вишлю незабаром. Рівночасно шлю й «Вишенського». Гроші для «Зорі»²⁴⁵ і лист Павликові передав. В 2 томі Короленка один аркуш є вставлений двічі, а одного нема²⁴⁶. Добув я на днях рукопис «Палеї»²⁴⁷ і хочу зайнятися нею троха ближче. Для сего цікаво б мені було добути статтю Істріна про Палею. Він читав її десь у якомусь обществі в Москві²⁴⁸ і мусів уже напечатати. Про се буде знати М. Н. Сперанський, так попросіть його добути сю статтю для мене. Надіюсь, що мій список (з XVI в.) буде де в чім інтересний. Варто б було добути мені й Істрінову «Александрію»²⁴⁹. В такім разі я поки

---

²⁴³ Тобто для Б. Грінченка, що його ім'я з обережності не було в листах до Франка назване. Адже «Житє і Слово» було під цензурною заборноюю.

²⁴⁴ Для проф. Всеволода Міллера, довголітнього голови московського «Этнографического отдѣла Общества любителей естествознания».

²⁴⁵ Передплату на 1895 р., щоб присилати «Зорю» в закритих конвертах. Як відомо, російські поштамти не мали права приймати гроші на закордонні часописи, які були заборонені для ввозу в Росію. Через те Кримський мусив послати гроші приватно Франкові, щоб той уже од себе передав передплату в редакцію Зорі».

²⁴⁶ Твори Короленка посилалися для Павлика.

²⁴⁷ Крехіської.

²⁴⁸ У слов'янській комісії Московського Археологічного Товариства.

²⁴⁹ Магістерська дисертація В. М. Істріна «Александрія русскихъ хронографовъ» (М., 1893) – відбитка з «Чтеній въ обществе исторіи и древностей».

що резигную з «Четы Мінеі», а прошу Вас закупити для мене той том Погодіна, де розказано про 1838 рік, і названі тут праці Істріна.

Басні Кантеміра в першопісі пришліть²⁵⁰, та додайте й уваги про писателя, щоб можна було видати як Вашу самостоячу працю. Тішить мене, що мої апокрифи²⁵¹ цікавлять Ваших учених. У нас вони не цікавлять нікого, а за записі з уст народа я одержую лайку як за «порнографію» ще й безграмотно записану²⁵². Ну та я сим не дуже турбуюся. Апокрифічні тексти видані Калітовським – дуже інтересні²⁵³; є се самостійна галицько-руська переробка апокрифів про Різдва Христово, а потім про кінець світа. З того самого рукопису я видав в «Кіевской Старине» віршу «Пѣснь о свѣтѣ», а в «Житі і Слові» видрукую ще «Повѣсть о чловеци и смерти» та оповідання про пророка Валаама і його осла. Та вступ Калітовського до його видання – ще інтересніший як документ того, з яким повним нерозумінням речі взявся чоловік до видання. Коли сеї книжечки у Вас нема, то можу Вам прислати.

Марки шлю і цілую Вас.

Ваш Ів. Франко

27/ I 95

№ 27 (Лютий 1895 р.)

Дорогий Друже!

Даруйте, що трохи опізнився з листом – роботи багато, а часу мало. Що се Ви не присилаєте далі «Етнографического обозрѣнія»? Погодіна²⁵⁴ не купуйте! З Фірдовсія пішла у 2 книжку тільки Ваша передмова. Не гнівайтесь, що так мало (10 чи 11 стор.), але годі було більше. З 3 книжки хотів би дати більше, так що

---

²⁵⁰ Рукопис переховується в Румянцівському музеї і має в собі деякі українські ознаки.

²⁵¹ Друковані в кожній книжці «Житя і Слова».

²⁵² Про це саме, спеціально за лист од Бучинського, Франко одночасно ширше написав до Драгоманова.

²⁵³ Про них питався А. Кримський у своєму листі.

²⁵⁴ Тобто Барсукова «Жизнь Погодина».

як би Ви прислали ще історію Зогака²⁵⁵, то можу б впер увесь початок. Передмови я не доповнював бібліографічними звістками польськими, бо ніколи було їх шукати по журналах. З праці Вашої робиться відбитка, і для того я прошу Вас дуже: не ждати ніколи на моє упімнення, а присилати рукопис як мога вчаснійше і як мога більшими порціями. Чим більше пришлете, тим більше буде надруковано. Для того найлюбіше мені б було, як би Ви зараз же прислали б мені значнійшу порцію, таку, щоб вистала на 2–3 н-ри. А то коли Ваш рукопис запізниться, а друкар не жде, я мушу змінювати цілий план і всю економію книжки, і тоді на Вашу працю випаде менше місця, ніж мені хотілося. При тім же й правопись Вашу треба поправляти, а се сама найважкійша робота, особливо коли у мене болять очі²⁵⁶.

Відбитків Фірдовсія я Вам висилатиму як і скільки зажадаєте, тільки напишіть. Правило у нас таке, що Вам належить за Вашу працю 50 екземплярів.

Я сими днями подав у Товариство Шевченка план видання «Пам'ятників староруського письменства по южноруським рукописам» і лагоджу тепер перший том, у котрий увійдуть самі старозавітні апокрифи. Із моїх власних рукописів та з багатой «Крехівської Палеї» я надіюсь видобути около 60 текстів; в тім числі буде декілька легенд досі незвісних науці, а головне те, що всі тексти будуть визначуватися виразними южноруськими відтінками язовими. Звісно, на черпання з такої багатой скарбниці южноруських рукописів, як збірка колись Царського²⁵⁷, я мушу поки що зрезигнувати, та й то правда, що там далеко більше є матеріалу для дальших томів мого задуманого видання (легенди і апологи), ніж для першого. Не знаю, як бути з Румянцівським музеєм. О скільки тямлю Востоковське «Описаніє»²⁵⁸, то там для мене також матеріалу не багато, та в пізніше набутих музеєм рукописах певно що є. Але як їх видобути? Мені в правді тут асигнують дещо на переписку, але кого там засадити в Москві за переписування? А

---

²⁵⁵ Історія про насильника Зогака та про Ферідунове повстання проти нього – один з найдраматичніших епізодів у Фірдовсієвій «Шаг-наме».

²⁵⁶ На те, що болять очі, Франко тоді скаржився не раз і в попередніх листах до А. Кримського (прим. в № 15) і до інших людей.

²⁵⁷ Диви лист № 17.

²⁵⁸ А. Востоков «Описаніє рускихъ и славянскихъ рукописей Румянцевского музеума» (М., 1842).

головно – відки мені знати, що переписувати, не маючи під рукою опису нпр. Рукописів Григоровича²⁵⁹ і інших збірок, котрі ріжними часами поступали в Румянцівський музей. Вас просити боюсь, бо Ви недужі і заняті дуже. А пожаданим було б для мене ось що: по каталогах рукописів передивитися, котрі є рукописі южноруські і містять у собі апокрифи, легенди і апологи. Кожного такого рукописа винотувати №, вік написання і можливі ближчі прикмети (оскільки вони занотовані в каталозі), а потім (на тепер) винотувати мені тільки заголовки тих апокрифів, що відносяться до осіб старозавітних (з доданням, по змозі, початкових слів оповідання). Се, думаю, праця не така то дуже тяжка, коли хто має каталоги під рукою, а я готов за неї заплатити гонорар, який би Ви признали відповідним. Може би хто з студентів-славистів зробив мені ту роботу? Тоді я міг би знати, які тексти є у мене, а яких мені ще треба для докомплектування моєї збірки. До кожного тексту долучена буде коротенька студійка, а радше замітка, в котрій показані будуть паралельні тексти друковані де інде, варіанти їх супроти мого і звісні мені студії та розправи про даний текст. Надто на переді книжки подана буде загальна студія про апокрифи, а при кінці словник і покажчик імен та змісту. Я бажав би дуже випустити сю книжку ще сего року в світ і зробити її як мога гарною та повною²⁶⁰.

Моя жінка щиро дякує Вам за чай. Вона збирається їхати в Росію, то може їй доведеться бути і в Москві та побачитись з Вами²⁶¹. Мені се мабуть не швидко доведеться, хоч дуже б бажалось. І книжку «Житя і Слова» Фрейтага я здається вислав. Звістїть чи одержана і який новий адрес²⁶².

Жду Ваших посилок, а особливо рукопису, бо бажав би дати Фірдовсія зараз по «Переписці».

Здоровлю і цілую Вас.

Ваш Ів. Франко

20/ II 1895

---

²⁵⁹ В. І. Григорович (1815–1876) – відомий славист, частину своїх рукописів, вивезених із Балканського півострова та з Афону (1844–1847), пожертвував у бібліотеку новоодкритого в Одесі Новоросійського університету (1865), куди його закликали на професуру. Решту його рукописів придбав Румянцівський музей.

²⁶⁰ Цей перший том Франкових «Апокрифів» вийшов у світ допіро 1896 р.

²⁶¹ У Москві вона так і не побувала.

²⁶² Про Фрайтага диви дальший лист.

№ 28
(Березень 1895)

У цьому листі, а ще більше в одночасних листах од М. Павлика, центральна фігура – це Костянтин Андрійович Фрайтаг, москвич, що трохи несподівано виступив у ролі українського мецената.

Покійний його батько був біржевий маклер у Москві і провадив торгово-цукрові справи відомого харківського мільонера Харитоненка. Жонатий був Фрайтаг-батько із росіянкою – і через те, згідно з тодішніми російськими законами про «мішані шлюби» мусів охрестити сина в православ'є, а тим самим зробив з нього росіянина. Помер Фрайтагів батько ще як Костянстинові було літ дванадцятеро. Мати вийшла тоді заміж за І. Ю. Шульца – теж біржевого маклера в Москві, і хоч за скількись літ вона теж померла, але вітчим подбав дати сироті-пасинкові якнайкращу освіту, звернувши особливу увагу на практичну науку новоєвропейських мов. Середню освіту здобув Костянтин у московській комерційній школі, але, кінчаючи її курс 1892 р. чув у собі великий нахил до наукової філології, зосібна до лінгвістики. Тоді вітчим І. Ю. Шульц удався з проханням до професора-класика Ф. Є. Корша (пізніш академіка) порекомендувати йому тямущого навчителя класичних мов, такого, щоб під його керуванням Шульців пасинок Фрайтаг зміг би добре, з філологічною свідомістю, але разом з тим за короткий час (якихось років двоє) перейти весь гімназійний курс класичних мов. На увазі малося, щоб К. Фрайтаг якнайбільше почитав класичних авторів і ще й понад програму гімназійного курсу. Проф. Ф. Корш на такого навчителя порекомендував А. Є. Кримського. А щоб ніхто не перебивав Фрайтагові цілком віддатися науці, Шульц і Кримський умовилися, що дальшу зиму (1893 – 1894 рр.) А. Кримський проживе не в Москві, а на Шульцевій дачі в підмосковному селі Болшеві, де б ніхто не жив окрім учня, вчителя та старої бабуні-німкені. Лінгвістичний хист у К. А. Фрайтага був надзвичайний: після року праці з А. Кримським він уже зовсім вільно читав Гомера і Вергілія й захоплювався Горацієм та Ювеналом. Тоді ж таки, чисто жартома, він вивчив од А. Кримського італійську мову; роками двома пізніш він говорив по еспанськи не гірш од природніх еспанців, а ще трохи пізніш (вже в 1900-х рр.) він

добре опанував ще й мови східні – арабську, перську та турецьку, вступивши до Московського Лазарівського інституту східних мов. Не диво тому, що поміж лінгвістом учителем А. Кримським та його високоталановитим учнем Фрайтагом зав'язалася тісна приязнь; і всі наукові інтереси А. Кримського, не виключаючи й українських, зробилися близькі для душі К. А. Фрайтага. Він, знов пильно читав і Павликів «Народ», і Франкове «Житє і Слово», заочно перейнявся пошаною і для Франка і для Павлика і для Драгоманова. В січні 1895 р. Фрайтагові настав 21 рік, – і він, як повнолітній, зміг одержати до своїх рук 32 000 крб., що йому припали після батька, а до того часу лежали були в опікунському суді. З тих грошей він вирішив заасигнувати певну суму на покриття боргів «Житя і Слова» та «Народу» і на видання у Львові декількох наукових етнографічних розвідок українською мовою. Знавши від А. Кримського, що в Павлика є переклад історії релігії Тіле, Фрайтаг запропонував йому негайно приступити до видання того перекладу. Дивним дивом, одначе, Павлик поставився був до цієї Фрайтагової пропозиції ніби без великої охоти. Тоді Фрайтаг знов написав до Павлика, новий лист, на адресу вже Франкову. В листі було написано, що Фрайтаг одмовляється від будь-яких власницьких прав на книжку: нехай з грішми, які приходитимуть із продажу того видання, Павлик робить, що сам знає. А Франка ж, ізнов, Фрайтаг прохав назвати скількись таких провідних праць з етнографії та фольклору, які на Франкову думку варто в першу чергу видати по українськи. На все це і відповідає Франко цим о листом до А. Кримського:

Дорогий Друже!

Лист Ваш (через Павлика) одержав і зараз відписую. 225 крб. від Фрейтага одержав ураз із листами до мене і Павлика. На першу посилку (одержану)²⁶³, я відписав Фрайтагові так, як Ви радили²⁶⁴. Лист Павлику передам зараз сьогодні.

²⁶³ Мова йде про гроші, прислані од Фрайтага на покриття боргів «Житя і Слова». Про це Франко згадує і в листі до Драгоманова з 13 березня 1895 р.

²⁶⁴ Тобто написав подяку в такій обережній формі, яка не могла б пошкодити Фрайтагові, коли б Франків лист був перехоплений російською поштовою цензурою.

Що до Тіле, то Павлик не то щоб не згоджувався заходитись коло видання, а певне думає, що книжечка Тіле тепер уже підстаріла. Та я не сумніваюся, що з такими умовами, як Фрейтаг подав у своїм листі, він згодиться, коли тільки у нього є переклад. Об сьому я трохи сумніваюся, бо Павлик, хоча й голосив від 10 літ, що переклад такий у нього є, то проте ніколи нікому його не показав, і маючи десять разів можливість напечатати його, не зробив сього. Та втім побачимо²⁶⁵.

Ви не думайте, прошу, що я дорікаю Вам орфографією Ваших рукописів, та все таки коли Ви схочете порівняти свою орфографію з тою, яка є в «Житі і Слові», то побачите деякі ріжницї, котрі все таки перед друком потрібно вирівняти. Та се дрібниця, і я зовсім не дорікаю нікому за те, що не пише так, як би мені хотілося.

З рахунком, котрий Ви мені прислали, я вповні згоден, а от тільки з «Этнографическимъ обозрѣніемъ» нема ладу. По Вашому виходить, що Ви вислали мені вже всі 19 книжок, а тим часом у мене досі нема книжок 3, 4, 5 і 6, а натомість (разом з «Александрією»²⁶⁶) я одержав дублети книжок 17 і 18, котрі й вислав Вам назад. Одну книжку я одержав від Павлика. Будьте ласкаві справитися²⁶⁷, як се так сталося? Гроші мої, що ще є у Вас, заховайте; може прийдеться дещо купити потрібне для мене. Та от, а гророс, здобудьте мені, коли ласка томи IX, XII, XV, XXI, XXX, XXXVI «Сборника Отделѣнія русскаго языка и словесности» (Академії наук). Думаю, що грошей на се вистачить. За звістки про Палею спасибі²⁶⁸ та

---

²⁶⁵ Переклада того Павлик незабаром переслав Фрайтагові на розгляд, отже сумніви Франкові не справдилися. Тільки ж, той давній Павликів переклад був дуже недобрий: було в нім чимало рутенізмів та германізмів (Павлик перекладав Тіле не з голандського оригіналу, а з німецького перекладу). Діставши до рук Павликів скрипт, А. Кримський негайно сів вивіряти його переклад за оригіналом та виправляти, а чимало сторінок навіть наново перекладати.

²⁶⁶ Дисертація В. М. Істрина.

²⁶⁷ В Політехнічному музеї, де був склад видань «Этнографического обозрѣнія».

²⁶⁸ А. Кримський у відповідь на повідомлення од Франка про його підготовлювані видання Крехівської Палеї, радив йому звернути увагу на декотрі праці російських дослідників і питався, чи історична чи толкова Крехівська Палея.

звідки мені взяти статтю Жданова, коли «Киевських Университетських известий» у нас у нікого нема. Палея у мене толкова, та про її видання в цілості я й не думаю – се величезний рукопис в 1300 с. 4^о. А лагоджу я до друку збірку апокрифів старозавітніх (далі підуть новозавітні).

Відбитки апокрифа про дитство Ісусово²⁶⁹ в мене нема, та я шлю Сперанському той аркуш²⁷⁰, де був напечатаний апокриф. План видання «Етнографічної бібліотеки» подаю окремо.

Цілую Вас

Ваш Ів. Франко

З друком «Шаг-наме» я підожду, доки буде можна, а Вас все таки прошу прислати хоч частину Зогака, бо сего що є, трохи замало.

Що до перекладу праць етнографічних, то у мене є в плані ось які роботи:

1) Перекласти передмову Clouston'a до його книжки "Popular Tales and Fictions" Volume I. Ся передмова має в англійським 71 с., значить по нашому вийшло б около 5 аркушів – кошт ок. 120 гульденів.

2) Перекласти (в додатку до попереднього) статтю Коскена²⁷¹ про єгипетську казку о двох братах, яко зрєсїмен одной з найстарших звїсних казок і порівнюючого дослїду над нею – займе ок. 1 арк. друку.

3) Перекласти статтю Порфирія Успенского (із його книги «Востокъ православный»)²⁷² про Богумілів (тут дуже добре виложені і критично розібрані вірування богумілів) і додати до неї огляд історії богумілів по Рачкі, Їречку, Шмїдту та Деллінгеру. Ся праця заняла би також ок. 6 арк. друку – кошт ок. 150 гульденів.

Як бачите, грошей уже присланих вистачить на обі сі праці, і я був би за тим, щоб друкувати їх одну по другій яко нову серію «Літературно-наукової бібліотеки» в форматі таким, як передрук «Шаг-наме».

4) Бажалось би мені перекласти дещо з болгарських праць Драгоманова, особливо його знамениту працю про дуалістичне творення світу. Ся праця заняла б около 10 аркушів (кошт до 250 гульденів). Звїсно, розпочавши се видання можна б уже на ті гроші, що є

---

²⁶⁹ Цей апокриф видано в «Житі і Слові» і відбитку через А. Кримського, прохав у Франка Сперанський для своєї дисертації.

²⁷⁰ «Житя і Слова».

²⁷¹ У передмові до Коскенової збірки «Contes populaires de Lorraine».

²⁷² Т. II, ч. 3.

помалу тягти його далі, покриваючи кошти нових книжок з розпродажу давніших. Прилив нових фондів прискорив би видання.

5) Є у мене ще одна річ, котру б бажалось перекласти²⁷³ – є книжка італіянина Артуро Графа «Історія чорта», написана дуже гарно і основно. Та се книга більша, ок. 25 аркушів.

Сей свій план подаю Вам на увагу, а по одержанню відповіді зараз візьмуся до його виконання²⁷⁴.

Ів. Франко.

№ 29 (Березень 1895 р.)

Виклопотавши від К. Фрайтага грошевий фонд на українські видання, які мали б увіходити в серію Франкової «Літературно-наукової бібліотеки», А. Кримський був певен, що його учень як побачить видрукувані видання, то неодмінно пришле ще й більше грошей на ту саму мету. Через те він прохав Франка прискорити друк та підігнати Павлика, нехай він швидше присилає до Москви рукопис «Історії релігій» Тіле, а окрім того питався, чи не варто йому, Кримському, написати до проф. М. Грушевського, щоб притягти ще й його до керування видавничою справою.

Нарешті А. Кримський питав у Франка про спосіб видання Павликового перекладу Тілевої «Історії релігій»: як вони (Франко й Павлик) гадають зробити? Чи має бути це самостійна відірвана книжка, чи знов таки вона ввійде в серію Франкової «Літературно-наукової бібліотеки»?

На те Франків лист:

---

²⁷³ Далі закреслено таке речення «хоч вона мабуть цікавіша для мене».

²⁷⁴ Про цей самий план пише Франко у вищезгаданому листі до Драгоманова, а про свій інтерес до цих праць він писав до Драгоманова ще в січневому листі 1895 р.

Дорогий Друже!

На Ваші два листи отсе відписую зараз. «Шаг-наме» даю до друку і для того вже не гоню Вас з дальшим продовженням, та все таки повторюю своє: коли хочете, щоб праця сего року пішла наперед, то присилайте відразу більшими частинами, щоб я міг побільше друкувати. Чи одержали І арк. переддруку?²⁷⁵ Я вислав його разом з № 2 «Житя і Слова». Зараз по одержанні Вашого попереднього листа, я вислав Вам рекомендовану бандеролею Cloustonea т. I²⁷⁶, а в день опісля – Огоновського «Studien»²⁷⁷. Звістіть, чи одержали одно й друге.

Я задумав видавати ті речі, на котрі дає субвенцію Фрейтаг, в таких же форматі, як відбитки з «Житя і Слова», і зібрати всі дотеперішні відбитки яко нову серію «Літературно-наукової бібліотеки», так що досі маємо їх 4 книжки («Пісня про Роланда», «Едіп цар», «Сон князя Святослава» і моя драмка «Кам'яна душа»). Далі прийшов би Клоустон, потім відбитка з одної частини статті Заневича «Історія знесення панщини в Галичині до 16 апріля 1848» (вона буде напечатана в другім півроці «Житя і Слова» і для неї автор визискав множество рукописного матеріалу. Я був би за тим, щоби в тій серії опісля перепечатати статті Верна про Біблію («Народ» 1894), про історію гебрейців (буде в 4 книзі «Житя і Слова»), про Ісуса (в 5 і 6 книзі «Житя і Слова») і про Євангелія²⁷⁸ – вони всі разом дали б доволі добру цілість. Статтю Успенського про богумилів я напечатаю таки в «Житі і Слові» і відтак переддрукую, та додаю до неї ті тексти статей богомільських та антибогомільських (альбігойську Interrogatio) і наші статті з Номоканона, котрих Успенський не розбирає детально. Статтю Рачкі «Vogomili i Patageni» я думав би пізніше перекласти всю і доповнити її тим новим, що є у Їречка і Деллінгера. Се все я зроблю не на рахунок Фрейтагових грошей. Коли

---

²⁷⁵ «Шаг-наме».

²⁷⁶ Мова йде про англійський оригінал праці Клоустона: «Popular Tales and Fictions», з якого мав А. Кримський робити український переклад для «Літературно-наукової бібліотеки».

²⁷⁷ А. Кримський прохав Ів. Франка купити йому відоме львівське видання Огоновського «Studien auf dem gebiete der Ruthenischen Sprache» (Львів 1880).

²⁷⁸ Мова йде про статтю Моріса Верна «Les Evangiles».

ще Фрейтаг рішиться печатати «Історію чорта»²⁷⁹, то на його фонд буде аж надто. До Грушевського писати в сім ділі нема що, впрочім сими днями він буде у Москві, то можете з ним побалакати.

Що до Тіле, то звісно я був би за тим, щоб він вийшов також у серії моєї бібліотеки, звісно, коштом тих грошей, що послані Павлику. В таких разі він міг би також вийти ще сего року. Павлик упевнює мене, що рукопис Фрейтагу вислав і лист написав – що ж я більше можу тут зробити? Надіюсь, що поки дійде сей лист до Вас, рукопис уже буде в Ваших руках. Прошу Вас, звістіть мене о се. Я сьогодні або завтра їду до Відня старатись о затвердження моєї габілітації²⁸⁰. Як би Ви знали, яке болото сплетень, інтриг і хитрощів я мусів перейти сими часами, поки дійшов до тої габілітації²⁸¹, а кілька ще прийдеться перейти на будуще! Та що діяти! Маю надію, що мені удасться перебороти противності, а властиво сказати: перебороти русинів, бо русини різних відтінків і сторонництв дружно станули против мене. Ну, та про се хіба колись опісля.

Цілую Вас,

Ваш Ів. Франко

Львів 26/ III 95

№ 30 (Квітень 1895 р.)

Здобувши англійський текст «Народних казок» Клоустона, А. Кримський негайно приступив до перекладання їх на українську мову і негайно таки надіслав Франкові початок вступної Клоустонової статті. Думалося: до видання варто буде долучити ще й переклад із Коскена, що обробив фольклорно-порівняльним методом «*Les contes populaires de Lorraine*».

До Франкової (почасти А. Кримського) думки про те, що Павликів переклад «Історії релігій» Тіле слід було б пустити до Франкової серії «Літературно-наукова бібліотека», Павлик

---

²⁷⁹ Тобто G. Roscoff "Geschichte des Teufels" (Лейпціг, 1869).

²⁸⁰ О затвердження у Львівським університеті, щоб мати право розпочати курс лекцій.

²⁸¹ Реальніші подробиці почасті виясняться з дальших листів.

поставився дуже неприхильно. Адже гроші на видання Фрайтаг надіслав в безпосереднє розпорядження Павликові, прибутки з продажу могли б піти на покриття видавничих боргів «Народа» та «Хлібороба», і Павлик висловив побоювання, що коли він здасть всі примірники книжки до видавництва «Літературно-наукової бібліотеки», то розпорядчиком видання він уже не буде. В такому дусі він написав нервового листа до А. Кримського і К. Фрайтага, – і А. Кримський приневолений був написати щось примиренне і до нього і до І. Франка.

Франкова відповідь:

Дорогий Друже!

Лист Ваш, рукопис Клоутона²⁸² і книжки одержав учора (у вівторок) разом і спішусь відповісти Вам хоч коротенько. Клоутона сьогодні ж даю до друку, та думаю, що коли Ви схочете крім вступу перекласти хоч би 1-ну главу з його спеціальних дослідів (а вона дуже інтересна), то в таким разі книжка буде досить обширна і можна Коскена лишити на тому, тим більше, що його праця власне відноситься до категорії таких же спеціальних, навіть сухо бібліографічних дослідів, як у Клоутонові, і метод його (розсікати кожду казку на її дрібні складові часті) не зовсім може вдовольнити і не дозволяє дійти ні до яких певних висновків. Звісно треба буде познакомити наших людей і з того роду роботою, та для цього прийдеться зробити з Коскена вибірку на томик, а Клоутона лишити самого по собі. А як Ви думаєте, чи не добре було б дати тепер відразу пів першого тому Клоутонового (до кінця дослідів про Амора і Псіхею)? Думаю, що томик у нас вийшов би гарний та й не дорогий (ок. 14 аркушів друку, кошт ок. 250 гульд., ціна екземпляра 1 гульден), а з часом можна би, не в'яжучись нічим, дати й другу половину тома.

Що до Тіле, то я, звісно, не маю ніякісінької претензії до того, щоб екземпляри йшли для мене, а тільки для самої вигоди розпродажі радив пустити його в тій самій «новій серії» Літературно-наукової бібліотеки, в якій підуть Клоустон, Фірдовсій і проч. А екземпляри нехай ідуть куди Вам угодно. Вигода ж тут така, що велика часть покупців бере весь комплект, та й взагалі до фірми «Літературно-наукова бібліотека» вже трохи привикли.

---

²⁸² Тобто початок перекладу А. Кримського Клоутонової вступної статті.

Зробив би я Вам ще деякі уваги що до самого перекладу. Перекладаючи Клоустона Ви силкуєтесь зробити його таким популярним, немов би писали для дітей²⁸³ і задля того посвячуєте часто стислість і докладність віддання думки автора²⁸⁴, а навіть правильність синтаксису²⁸⁵. Думаю, що се вже Ви пересолюєте і вводите белетристичні прийоми там, де їх не треба. Так само я був би противний тому, щоб друкувати англійські довгі цитати і просив би Вас перекладати англійські вірші на наші. Ті, що є в дотеперішнім Вашім рукописі, переклав я сам²⁸⁶. Що до правопису, то я не згоджуюся на і (з

---

²⁸³ І А. Кримський і його приятель Б. Грінченко клали тоді величезну вагу на те, щоб український книжковий науковий стиль не розбігався з простонародним.

²⁸⁴ Приміром, у самому заголовку Клоустонової праці А. Кримський переклав: *their migrations and transformations* – «як вони блукають та перевертаються», а Франко це виправив на «їх вандрівки та переміни».

²⁸⁵ Мова йде про т. зв. «синтаксичні анаколюти», дуже улюблені приміром у Квітчиних повістях. Полягають вони в тім, що прим. перша половина якогось речення має своє осібне граматичне *subjectum*, але після того письменник ставить протинку й тире і несподівано кінчає фразу зовсім інакшою граматичною управою, з іншим суб'єктом і іншим предикатом. Або, так само різали Франкове око «епаналепси» А. Кримського – неорганічне повторювання «він», «вона», «воно» перед предикатом, щоб оці займенники ще раз нагадували читачеві про суб'єкт речення.

²⁸⁶ Прим. на с. 19-й Клоустонових «Казок» А. Кримський англійську цитату внизу так був і навів по англійськи. Або знов на с. 21–31 він дуже довгу віршовану старонглійську байку про розхлюпане вино попросту переписав в англійським тексті. (Та вже здобувши цей лист од Франка, надіслав йому Кримський ту саму байку в українським перекладі, але зробив це прозою). Безперечно, чинив це А. Кримський наслідуючи петербурзького академіка Веселовського, що, роблячи довжелезні цитати й виписки з чужоземного фольклору, ніколи не давав російського перекладу, а наводив тексти *in situ*: чи то в мові французькій, німецькій, англійській (це ще мови відоміші), чи то навіть по румунському, новогрецькому, навіть албанському. Звичайно, що Франко аж ніяк не міг погодитися з цим аж надто вже ерудитним способом цитування, та ще в такому популярному виданні як «Літературно-наукова бібліотека».

очима)²⁸⁷ для того вже, що друкарня Годака такого ї не має²⁸⁸. Так само я не розумію для чого Ви пишете історія замість історія, версія і т. і., для чого назви народів пишете малою буквою, а Схід, Північ і т. і. великою. Се все я позволяю собі справляти по своєму, а також поповнюю декуди Вашу бібліографію. В усякім разі надіюсь, що книжка вийде інтересна і для молодих наших фольклористів інструктивна і тишуся, що ми власне випустимо її у світ. Та попри се прошу Вас не забувати 1) про дальший скрипт Клоустона, 2) про дальший скрипт Фірдовсія. В кн. III «Житя і Слова» я дав той початок поеми²⁸⁹, що є в мене, – вийшов не сповна аркуш. Для кн. IV присилайте по змозі більше, щоб сего року можна було підігнати хоч що трохи наперед.

На сьому кінчу і цілую Вас.

Ваш Ів. Франко.

Львів, 17/ IV 95.

№ 31 (Травень 1895 р.)

Дорогий Друже!

Посилаю Вам перший аркушик Клоустона. Для другого бракує ще сторінок з 10 Вашого рукопису, котрі я просив би Вас прислати як мога швидше. Прошу також поспішитися з Фірдовсієм, котрого я хотів би в IV книжку «Житя і Слова» вперти зо два аркуші друку. Певна річ, роботи для Вас багато, та що вже вдіяти!

З Вашими язиковими увагами я не буду спорити; окрім ї, котрого друкарня не має і «иі» зам. «іі» в версії, я проче лишаю Вам нетикане, підправляючи тільки деякі анаколюти, котрі по моему не то не влекшують розуміння, а навіть по трохи плутають читача. Впрочім будьте ласкаві прочитати уважно друкване, і коли побачите, що я зробив Вам де не будь кривду, то напишіть, щоб я нічого далі не тикав у Вашім тексті, а я піддамся Вашій волі. Одно тільки подумайте, що книжка все таки мусить розійтися серед галицької публіки, значить, мова повинна бути хоч і чиста

---

²⁸⁷ Прим. щоб писати «дід», «літо», а не «дід», «літо».

²⁸⁸ Франко, як воно видко й з титулів на його книжках, друкував усі свої видання у львівській друкарні В. Манецкого під зарядом В. Годака.

²⁸⁹ «Шаг-наме».

українська, та проте не надто «озірянська», вживаючи Вашого терміну²⁹⁰. Для того я поправляю Ваші неологізми, такі як «всенький», «тале» і т. і.²⁹¹ В оригінальній белетристиці вони на місці, але я думаю, що тут їм і границя.

Тільки сьогодні висилаю «Жите і Слово» З книжку і всі ті, що не були подосилані. Простіть за опізнення, та я так зайнятий, що нема хвили вільної, а коли така хвиля лучиться, то такий утомлений, що ні об чім думати не хочеться.

З IV книжки «Житя і Слова» починаю друкувати більші низки оригінальних віршів. Чи у Вас або у кого з Ваших знайомих не було б дещо для мене? Не знаю, чи чернігівці не схотіли б дещо прислати?²⁹² Вони, правда «Житя і Слова» не читають і не видають, і я для того якось не маю відваги обертатися до них. Та може б Ви засягнули язика, а тоді я попрошу їх. Звісно, у мене можна друкувати речі далеко свобідніші, чим у «Зорі».

«Сборника отделѣнія русскаго языка» ч. XV досі не одержав. Коли Ви мені лишилися винні (по Вашому листу з 12/ IV 1 р. 18 коп. , та до того дочислимо 1 руб. за Огоновського Studien і 13 коп. за пересилку, то будемо мати 2 р. 30 коп. Будьте ласкаві доложіть ще 70 коп. і купіть для моєї жінки фунт чаю, а то вона без російського чаю зовсім пропаде. «Этнографическаго обзорѣнія» у мене є тільки одна кн. IV (общої нумерації XXIII); книжок XX, XXI ані XXII нема. Звістіть мене, чи і в якій повноті поприходили ті книжки «Житя і Слова», котрих Ви жадали.

З моїм професорством ще далека історія. Я габілітувався у Львівським університеті на доцента руської літератури і етнографії, та доси ще не затверджений міністерством. Колесса²⁹³ габілітувався також, у Чернівцях, і вже затверджений та хоче перенестись до Львова. Кінчу поспіху ради. Цілую Вас.

Ваш Ів. Франко

Львів 11/ V 95.

---

²⁹⁰ В оповіданні Кримського «Сирота Захарко» хлопець із села Озірної та дівчина з сусіднього села Неморожі спорядяться, де краще говорять.

²⁹¹ Всенький і тале це ж не неологізми, а швидше вже локалізми.

²⁹² В Чернігові тоді жили Грінченко і Самійленко.

²⁹³ Олександр.

№ 32
(Травень 1895 р.)

Дорогий Друже!

Ви, певно, не одержали мого попереднього листа, в котрім був і аркуш Клоустона і в котрім я просив Вас вислати як мога швидше рукопис Клоустона і Фірдовсія. Я мабуть в поспіху якимось не вірно заадресував той лист²⁹⁴, та він був рекомендований, то все таки повинен би до Вас дійти. Будьте ласкаві напишіть і поперед усього скрипт, скрипт! Не лишайте мене на леду! Вже половина четвертої книжки готова, пора на Фірдовсія, а його нема!

Цілюю Вас

Ваш Ів. Франко

28/ V 95.

Який адрес Фрейтага і які книжки «Життя і Слова» йому вислати?

№ 33
(Липень 1895 р.)

21 червня 1895 р. помер М. Драгоманів. Звістка про цю смерть приголомшила А. Кримського, і це яскраво видно з тих листів, котрі він написав до М. Павлика²⁹⁵. Леся Українка характеризувала лист Кримського так: «се власне наче рідний син писав про втрату коханого батька»²⁹⁶. Це знаючи, важко гадати, щоб А. Кримський міг не висловити і перед Франком своїх почуттів з приводу Драгоманова смерті: вже ж бо він більш почував свою близькість із Франком, аніж із Павликом. Ясно, що й Франко повинен був би неабияк відгукнутися перед А. Кримським на тую тяжку подію, якою для них обох була смерть Драгоманова. Тимчасом ми серед

---

²⁹⁴ Єдина помилка в адресі «квартира Щепкиной» (у Москві) замість «квартира Щекиной». Лист, однак, як ми вже бачили (№31) дійшов.

²⁹⁵ Надруковані в «Народі» 1895 р., ч. 12, с. 200 – 202. Передруковані в збірці «Розвідки, статті, замітки» А. Кримського (Київ, 1928), с. 364 – 365.

²⁹⁶ «Розвідки», с. 366.

Франкових листів до А. Кримського зовсім не знаходимо ані одного, писаного в червні 1895 р., близько до сумної пори. Доводиться гадати одно з двох: або такий лист од Франка був таки написаний до Звиногородки того літнього перебування А. Кримського, але натепер уже загубивсь, або може лист А. Кримського до Павлика був ніби спільний до обох редакторів «Народа», а через те й Франко не відписував А. Кримському окремо, полишаючи це Павликові. Павликове ж листування в справі смерті Драгоманова в архіві А. Кримського заціліло все.

В тім Франковім листі, який ми нумеруємо як 33-ій (це вже липневий), Франко пише більше про свої особисті справи, і лиш у зв'язку з ними згадує Драгоманова:

Дорогий Друже!

Шлю Вам 2-ий аркуш Клоустона. 3-ій буде швидко готов. Я тепер вічно в дорозі, тому то не подивуйте, що не пишу і «Житє і Слово» кн. IV доси не вислав. Вишлю ще нині або завтра. Бійтеся Бога! Присилайте Фірдовсія, щоб хоч у V книжку потрапив, що вже друкується. Я тепер дуже занятий, мушу раз у раз бігати серед нестерпної жары, а до того не маю хати, бо з давнього помешкання випровадився, а нового не наняв, тільки в однім покоїку (ул. Глибока, 1 А) звалив на купу книжки і всі наші пожитки і серед тої купи пишу, а ночую де Бог пошле. От тим то нема ані часу ані вільної голови, щоб написати Вам докладнійше. Може на селі я зроблю, хоч і там мене где робота чимала. Моєї габілітації на доцента руської літератури міністерство не затвердило на внесок намістництва²⁹⁷. Маю се завдячити без сумніву нашим новоерцям, головно ж Барвінському та Вахнянинові, котрі чорнили мене всім можливими і неможливими способами, щоб тільки не допустити мене на кафедру а злагодити місце для свого Студинського. Прийдеться опяť жити без надії на завтра. А наша суспільність, звісно, ані пальцем не кивне, щоб – ну, та годі, се тема надто прикра для мене! «Житє і Слово» сего року стоїть слабше, ніж минувшого. І тут ведеться агітація проти мене, щоб люди не пренумерували, не піддержували. І куди мені дітися, щоб не стояти людям сіллю в оці? Щасливий Драгоманов! І

---

²⁹⁷ Кониський написав до Кримського: « Та як же можна було затвердити на професорській кафедрі людину, що тричі сиділа в тюрмі? Так і Бадені (намістник Галичини) сказав!»

не раз мені думається, чому то я не міг замість нього піти туди, «идѣже нѣсть печали ни въздыханія». Пишіть мені, що у Вас чувати²⁹⁸ і присилайте Фірдовсія. Адресуйте: Львів, ул. Хорущини (Chorażczyzny) № 5.

Жінка моя з дітьми на селі, куди й я незадовго подамся. Адрес: о. Омелян Глібовицький в Циганах, пошта Лосяч, для. Ів. Франка.

Цілую Вас

Ваш Ів. Франко

Львів 30/ VII 95.

№ 34 (Серпень 1895 р.)

Одписуючи Франкові на його сумовиту липневу епістолію, А. Кримський нагадував йому, що тепер, після смерті Драгоманова покійникова роля в українстві природно повинна перейти до Франка, і тому він не має права мріяти про якусь смерть. Разом з тим А. Кримський сповіщав його, що для «Життя і Слова» має прийти літературна підмога з Чернігова (про це писав Кримському Грінченко), а з киян готовий прислати статтю навіть політичний Франків противник О. Я. Кониський – про хронологію Шевченкових писань. Сповідь Кримський Франка і про ті ентузіастичні надпориви, які викликає «Життя і Слово» в старому Житецькому²⁹⁹. Житецького бачив Кримський недавнечко в Києві і здобув од нього трохи чи не всю літературну спадщину Ст. Руданського та ще й найхарактерніші Руданського листи до брата Грицька. Про ці рукописи він – Кримський має незабаром надіслати до «Життя і Слова» спеціальну статтю, де й лист опублікує. Вірші Руданського теж треба буде не гаючися публікувати, чи в «Зорі» (як це робить М. Комар), чи в «Життю і Слові»; разом треба робити й відбитку з них.

Франкова відповідь:

---

²⁹⁸ «У Вас» – не у Звиногородці очевидячки, а в Києві, куди А. Кримський їздив якийсь тиждень перед тим.

²⁹⁹ Про Житецького ентузіазм супроти «Життя і Слова» див. почасти у Кримського в «Розвідках» (Київ, 1928), с. 364.

Дорогий Друже!

Лист Ваш одібрав у Львові, та відписую тільки з Циган. 2 екземпляри «Житя і Слова» вислав Вам зі Львова. Відси пишу також коротко. Фірдовсія одержав і дав до V книжки, та не все прислане, а тільки 5 чи 6 розділиків, бо доси вже є заповнених 5 арк., а стаття Заневича опять займе зо 3 арк., так що ніяк не можна вміститися. Та проте Ви поспішіть як мога з присилкою Фірдовсія для 6 книжки, то я дам його на початок, викидаючи рубрику «Наш альбом», так що можна дати Фірдовсія зо 2 арк., Клоустона арк. 3 ще не зложений. Я дуже рад, що Вам подобався мій переклад фаблію про розхлюпане вино³⁰⁰: замічу Вам, що я перекладав його прямо з англійського, ще не одержавши Вашого перекладу, – се був перший мій переклад з англійського, бо «Симеон Стовпник» перекладений був з німецького, а тільки опісля порівняний з англійським текстом³⁰¹. Коли мене уперед напав був сум, так се не для того, що мені не дано доцентури, а для того, що відібрано можливість наукової праці і засуджено надалі на журналістичну панщину тай ще на польській ниві³⁰². Не могу Вам описати, яка важка мені ся панщина тай ще в часописі, з котрої поглядами аж надто часто я не згоджуюся. Думаючи про університет я думав у першій лінії про те, що вирвуся з сеї тачки і віддамся праці, до котрої тягне мене охота, а котрою доси і на будуще буду міг займатися тільки прихапцем. Тай щеж коли б хоч була можливість видавати ще хоч пару літ «Житя і Слово»! А для треба мені мецената, котрий би зважився поповнити річно хоч 500 – 600 гульденів дефіциту. Решту вже я доплатив би сам, а дещо би покритось з розпродажі попередніх рочників (сего

---

³⁰⁰ Це в Клоустонових «Народніх казках та вигадках» (ст. 21–31 українського видання). Той переклад, що для друку надіслав Франкові Кримський, був зроблений (як ми зазначали) прозою, але Франко видрукував його віршами свого віршування, виходячи з того міркування, що в Клоустона подано текст не прозаїчний, а поетичний. В своїй скромності Франко не захотів навіть зазначати, що це віршування – то його робота, і Кримський мусів (на с. 167) піднести це вже від себе.

³⁰¹ Тенісон «St. Simeon and Stylite».

³⁰² У газеті «Kurjer Lwowski».

року продано з першого рочника около 30 екз., т. є. виручено ок. 120 гульд., так що разом з тим, що ми одержали з Вашого старання³⁰³, дефіцит майже весь покрито. Та на сей рік опять прийдеться латати діру і то троха більшу, ніж попереднього року. Чи не можна би чого небудь надіятися від киян? Коли нічого ні відки не буде, то я буду мусів з VI книжки сего року закінчити своє видання. А страх не хотілось би!

Від Кониського я ніякого листа не дістав. Звісно, статтю про хронологію творів Шевченка я радо згоджусь надрукувати, про се навіть нема що запитувати.

Так само радо я надрукую Вашу статтю про Руданського і його вірші, тільки пришліть завчасу рукопис, щоб я міг уладитись з місцем. Лукич робить передрук з того, що було друковане в «Зорі» (Комаром), а до того додає з мого рукопису «Слово о полку Игоревъ»³⁰⁴, а також переданий йому мною переклад «Війни жаб з мишами» (оригінал є у Трегубова)³⁰⁵. В таким разі Ваші тексти зложились би на цілий осібний томик³⁰⁶ і так його й редактуйте.

Я роблю передрук з тої глави статті Заневича, що почалася в книзі IV і буде йти в книзі V і VI п. з. «Знесення панщини в Галичині».

Сиджу тепер на селі. Тут в Циганах побуду ще тиждень, а опісля переїду, здається, до Нагуєвич, та про те Ви адресуйте все : Львів, вул. Хорущини (Chorażczyzny), № 3, відки мені листи перешлють де буде треба.

За компліменти в Вашім листі на щот місця по Драгоманову дякую, та се не для мене. Нема у мене того, що визначало покійника – ані широкого знання, ані поглядів, ані сили характеру, бистрого зору. Я слабкий, нервний чоловік, спосібний іти в ряді, але ніколи не спосібний провадити. Ну, та се набік! Цілую Вас щиро.

Ваш Ів. Франко.

---

³⁰³ Од Фрайтага.

³⁰⁴ Франко мав того рукопису мабуть чи не од Синицького з Києва (див. «Знадоби для життєпису Руданського» (Київ, 1926), ст. 86, 106, 227.

³⁰⁵ Є. К. Трегубов – учитель у колегії Павла Галагана в Києві – швагер І. Франка.

³⁰⁶ Як відомо, у Кримського вийшло з тих текстів аж три томики (т. II, т. III, т. V). Та видало їх не «Жите і Слово», а Наукове товариство імені Шевченка у Львові.

№ 35
(Серпень 1895 р.)

В серпні 1895 р. до Звиногородки, де літував А. Кримський, заїхав з Москви на скількись днів вже відомий нам учень його К. Фрайтаг. А. Кримський використав цей Фрайтагів приїзд для того, щоб випрохати в нього засоби (карбованців 300–500) для видання першого тома писань покійного М. Драгоманова. Редакторами мали б бути Франко, Павлик і ще дехто.

Про себе особисто писав А. Кримський, що, беручися тепер за видання поезій Руданського, а разом маючи потребу поприкінчати розпочаті вже праці («Шаг-наме», Клоустона тощо), він для себе не бачить іншого виходу, як припинити на якийсь час своє опрацювання Павликового перекладу Тілевої «Історії релігій». На це Франко:

Дорогий Друже!

Два Ваші листи, кореспондентку та бандерольку (рецензія на Ястребова)³⁰⁷ одержав. Щире спасибі! Майже все, прислане Вами йде у V книжку, а власне: Фірдовсій (крім невеличкого шматка, що лишився до слідууючої книжки), стаття про Руданського і листи Руданського, і рецензія. Значить, для VI книжки прошу присилати:

- 1) Вірші Руданського, так з 1 – 1½ листа друку, і то як мога швидше, бо я хотів би помістити їх на початку книжки, значить, треба буде дати до друку зараз по скінченню сеї;
- 2) Фірдовсія з на 1 арк. друку, і
- 3) Клоустона як мога найбільше.

Присланого Вами скрипту Клоустона вистало на 3-ій аркуш і ще трошка лишилося. З третім аркушем склалася неприємна пригода. Я дав рукопис у друкарню; лежав він там досить довго – не складали, а коли я напер, кинулись складати. Тим часом я мусів виїхати на пару день зі Львова. Не заставши мене вони занесли коректуру до Павлика.

---

³⁰⁷ Мова йде про рецензію А. Кримського на «Матеріали по етнографіи Новороссійского края, собранные въ Елисаветградскомъ и Александрийскомъ уѣздахъ Херсонской губерніи В. Н. Ястребовымъ», Одеса. 1894. Вміщено її в V книжці «Житя і Слова» за 1895 р.

Він, спасибі йому, зробив коректуру одну й другу, друкарня поспішила видрукувати аркуш. Отсе вчора я прийшов, а діставши аркуш друкований і переглянувши його знайшов стільки помилок та недоглядів, що приходиться цілий аркуш передруковувати на ново. Скоро буде готовий, пришлю Вам, та в усякім разі прошу Вас слати як найскорше дальший рукопис, щоб можна було як найшвидше скінчити книжечку.

Що до видання творів Драгоманова, то я буду говорити з Павликом і виложу свої думки про се видання в «Житі і Слові». Грошеве питання лишаю на боці, а бажав би, щоб перед приступленням до видання обговорені і порішені були ось які питання:

1) на якій мові друкувати всі твори? Чи так як були писані (на укр., рос., франц., італ., англ., болгарськ., нім., польській?). Чи всі на українській, чи одні групи на українській, інші на якій іншій? Покійний нпр. бажав, щоб його фольклорні праці видані були на одній з європейських мов, нпр. на німецькій.

2) в якім порядку видавати ті твори? Павлик і Ви промовляєте за хронологічним; я з тим не згоджуюсь, а вважав би потрібним держатися комбінованого реально-хронологічного порядку, т. є. розкласти ті твори на реальні групи (праці історичні, історико-літературні, фольклорні, педагогічні, політичні і т. і.) і тільки в рамках кожної групи держатися хронологічного порядку.

Так видано твори Максимовича, так видали поляки твори Шуйського і тільки таке видання, по моїй думці, дає пізнати писателя у всіх частинах його духової праці і в його зрості, а не справить у голові читача хаосу, який би мусіло справити шаблоново-хронологічне впорядкування, де по статті історичні прийшли б якісь статті публіцистичні, стаття педагогічна, потім знов щось іншого. При тім же таке хронологічне впорядкування, котре б показувало докладно розвій духовий Драгоманова, тепер прямо неможливе, бо ми знаємо, що чимало його статей лежало роками в рукописах, поки дійшли до друку, друковані були без дат, так що датування по друкованих текстах могло б дати образ зовсім фальшивий. Докладну хронологію творів можна буде встановити хіба по листах, та й то не все, бо покійний у листах рідко згадував про свої роботи.

Що до першого тому, то я був би за тим, щоб звести в нім до купи статті про Галичину («Русские въ Галиціи», «Литературное движение

Русскихъ в Галиціи», «Пригоди Іловайського в Галичині» все з «Вѣстника Европы»). До сего у мене є ще одна стаття Драгоманова, що мала бути напечатана в «Вѣстнике Европы», та була вся вирізана цензурою, далі статті з «Дѣла», замітки про Галичину з «Кієвского телеграфа» 1874–1875, листи до редакції «Друга», переднє слово до Федьковича³⁰⁸, статті про Галичину з «Громади», з «Вольного слова» і т. і. Вважаю найвідповіднішим розпочати публікацію власне з тої групи раз тому, що вона вельми характерна для діяльності покійного, а по друге й тому, що для Галичини була б в цілості вельми навчаюча, так що при бідності фондів на видання дальших томів можна б думати, що сей том в Галичині власне найшвидше будуть купувати і можна буде найшвидше приступити до видання другого тому. Звісно, я за тим, щоб сей том видати десь по українськи, додати до нього передмову про план цілого видання, додати при кінці покажчик змісту, а надто при кождім творі о скільки се можна, додати чи то спеціальний вступ, чи примітки з поясненнями, з виписками з листів Драгоманова і т. і., одним словом, зробити, що можна, щоб видання як мога було ближе до критичного. Що з свого боку радо приложу рук і допомагатиму до зладження такого видання, се само собою розуміється. Коли б Ви згодилися на мій план видання і на те, щоб розпочати його від статей про Галичину, то я допоміг би сему виданню ще й тим, що напечатав би своїм коштом (у «Житі і Слові» і відбиткою з нього) ту статтю, що була вирізана з «Вѣстника Европы» і котру прислав мені покійник. Про се все я буду ще говорити з Павликом і попрошу його, щоб він і від себе написав Вам, що він про се думає.

Що до грошевого боку, то я думаю, що, маючи 300 руб. (ок. 400 гульд.) можна взятися до печатання сего тома, хоча всего кошту мабуть не покритється. Напечатавши живо і пустивши в продаж можна би решту виручити з продажі книжки. Докладніше можна буде додати прелімінар коштів тільки тоді, коли матимемо в руках готовий весь матеріал і обчислимо, кільки місця він займе.

Отсе, як бачите, я розбалакався, тай ще не все вибалакав. Мені дуже жаль, що Ви хочете відложити Тіле геть на бік. Не робіть сего! Скінчіть переклад і присилайте його мені для «Житя і Слова». Я й так на слідуєчий рік не маю що друкувати з обсягу історії релігії крім

---

³⁰⁸ До київського видання «Повістей» Осипа Федьковича.

статті Верна про життя Ісуса (та й то ще не перекладеної). В такому разі я напечатав би Тіле і зробив би з нього відбитку книжкову. Чи згода? Не знаю, чи сей лист застане Вас іще в Звенигородці³⁰⁹. Напишіть, коли ідете геть. Чи будете ще в Києві? Я дістав лист з редакції «Кіевской старины», де урзують мого Варлаама³¹⁰. Вишлю їм його незабаром. Кониського лист³¹¹ дістав тільки вчора і відпишу йому нині або завтра. Цілую Вас і здоровлю щиро.

Ваш Іван Франко

Львів д. 30/ VIII 95.

Ще одно забув. У мене є думка розпочати з новим роком у «Житі і Слові» печатати «Мої зносини з Драгомановим» – мої спомини про нього і виписки з його листів до мене. Сю працю я винен пам'яті покійника і надіюсь, що вона буде інтересна не тільки для мене самого. Розуміється, що з листів я буду виписувати тільки те, що доторкається мене або справ загальних – інші персоналія лишу на боці.

№ 36

(Листопад 1895 р.)

У вересневій книжці «Кіевской старины» 1895 р. (с. 211–247) та в жовтневій книжці (с. 1–47) з'явилася велика розвідка А. Кримського «Іоаннъ Вышенскій, его жизнь и сочиненія», яка становила собою розгляд Франкової праці про Івана Вишенського, надрукованої того самого року в «Літературно-науковій бібліотеці». А. Кримський, не заперечуючи того, що праця Франкова дуже цінна, разом із тим, зхарактеризував спроектований від Франка життепис Івана Вишенського як «історичний роман», бо життепис той був збудований на низці гіпотез. Знов же й хронологічний порядок для писань

³⁰⁹ Бо на початку вересня Кримський мав уже бути в Москві.

³¹⁰ Франко має на оці свою відому дисертацію про «Варлаама і Йоасафа», але він її все ж і не видрукував у «Кіевской старині», а у львівських «Записках Наукового товариства ім. Т. Шевченка»

³¹¹ Про хронологію Шевченкових поезій.

Вишенського, що його запропонував Ів. Франко, теж, на думку А. Кримського вийшов дуже спірний. Окрім того А. Кримський доволі безпощадно виказав чимало історичних lapsus calami у Франка³¹². Покіль друкувалася тая Кримського стаття, Франко не писав до Кримського ані слова, щось із чверть року і допіро в другій половині листопада озвався оцим листом (до Москви):

Дорогий Друже!

Ви вже певно думаєте, що я не на живот, а на смерть загнівався на Вас за критику мого «Вишенського», тай через те й не пишу до Вас. А я, чесне Вам слово даю, і не думав гніватися, знаючи дуже добре, що праця моя, роблена прихачем, часто з пам'яті, без відповідного книжкового апарату, а головню, без потрібного спокою і концентрації, без нічиєї поради і підмоги (що се значить Ви, певно, будете знати³¹³) не може відповідати вимогам строгої критики. Коли об чім я жалкував читаючи Ваші уваги (признатись, доси я не мав навіть часу прочитати їх докладно), так се о тих похвалах, які Ви, наче пластирі на рани, подекуди поначіпляли на мою роботу. Ті похвали, для котрих читач в розбираємій праці не бачить достаточної основи, ущерблюють трохи враження, яке робить критика. Звісно, хто схоче ще раз зайнятися Вишенським, той не буде міг оминути Вашої критики. Чи я буду мав час і нагоду вчинити се – дуже сумніваюся. Вишенським займаюся хіба частками ще, а власне коли мені вдасться віднайти ще один – кажуть, повний – список його творів, про котрий маю доволі непевну відомість, та й на котрий усе таки ще не трачу надії.

А тепер до наших діл. Я не писав Вам, так як і другим моїм кореспондентам, бувши дуже зайнятий політикою, в котру мене опять зіпхнула брутальна відмова затвердження моєї габілітації. Ви може дещо чували про мої німецькі статті о галицьких відносинах, які я напечатав в німецькому журналі «Die Zeit»³¹⁴. Я в тім часі перебув також одну

---

³¹² Прим. те, що Франко поплутав імператорську династію Комненів з династією Палеологів.

³¹³ Германізм у Франка – «будете знати» = «знаєте», «мусите знати».

³¹⁴ Після свого побуту у Відні, Франко зробився більше-менше регулярним співробітником німецького соціалістичного журналу «Die Zeit», найбільше через те, що його літературні заробітки в «Kurjerze Lwowskim» були аж надто малі.

кампанію виборчу, кандидує на посла до ради державної і помиму тиску, підкупів, погроз, арестів виборців (в тім числі й мойого) все таки одержав 122 голоси против 400, опять таки без ніякої помочі з боку партій руських. Крім того я не покидаю й наукової роботи, а власне для І тому «Етнографічного збірника», що видає Товариство ім. Шевченка, я зредагував 25 казок Роздільського, додавши до кожної покажчик паралелів, кілька міг (опять прихапцем, серед десяти інших праць) зібрати. В «Записках» я друкую тепер свою докторську дисертацію про Варлаама і Йоасафа, та переробляю її au fond, користуючись при тім одним доволі старим рукописом³¹⁵, з котрого подаю 10 рисунків і обширні проби тексту. Праця ся, котрої частина друкується в болгарським «Сборнику за народни умотворения», становити буде доволі спору книгу, та над нею треба ще чимало попрацювати³¹⁶. Крім того друкується в Товаристві Шевченка моя збірка апокрифів (уже є готові 4 аркуші, на котрих запечатані: два індекси книг правдивих і ложних, статті про Сатанаїла і бунт ангелів (4 тексти) про рай (2 тексти), про Адама (8 текстів), про потомків Адамових до Ноя (7 текстів) і книга Єноха (передруковано з Попова: «Библиографические материалы»)). Більша часть текстів друкована по 2-3 рукописам, або по порівнянню з друкованими текстами і з доданням варіантів. Перший том моєї збірки, що обіймати буде апокрифи старозавітні, вже майже приготований до друку. Певна річ, можна б було винайти ще чимало дечого, та се вже нехай зроблять щасливіші від мене. Коли б я смів просити Вас о яку небудь підмогу в сьому ділі, то просив би ось о що: чи нема там у Румянцівському музеї або в якій іншій збірці рукописів деяких рукописів безсумнівно южноруських (бо тільки такі я беру на увагу для своїх текстів), в котрих би містилися ось які апокрифи: повість про Асенефа і Йосифа (доси ся повість звісна тільки по сербському списку, та цікаво, чи не зайшла як небудь і до нас³¹⁷?, апокаліпсис Ілії

---

³¹⁵ Крехівським XVI в., яким узагалі багато тоді користувався Франко в своїх староруських літературних студіях.

³¹⁶ Дисертація «Варлаам і Йоасаф» почала друкуватися в VIII т. «Записок Наукового товариства ім. Шевченка» 1895 р., а закінчилася в XX т. 1897 р.

³¹⁷ Мова йде про збірку 1679 р. полтавського ігумена Геннадія, описану і в ексцертах видану у А. Попова, в 3-ій книжці московських «Чтеній» 1880 р.

(Іліно обавленіє³¹⁸) і літання Ісаї на небо (Восхожденіє Исаіно). Першого з них я не стрічав ніде, другий напечатав Попов по старому, здається болгарському рукопису³¹⁹. У мене нема під рукою важніших описів рукописних збірок, то я й не можу знати, чи не віднайшлись би ті апокрифи в южноруських списках. Як би Ви мали о них відомість, то напишіть, а евентуально постарайтеся о їх відписання для мене. Кошт я покрию.

З «Житєм і Словом» клопіт. Я рішився перервати видання VI книжкою другого року через те, що воно не оплачується – і я, через два роки не мавши змоги заробляти поза «Kurjerom Lwowskim», з котрого не можу вижити, запутався в довги, з котрих не знаю як і вибристи. Тим часом люде доброї волі домагаються конче видавати журнал далі. Та що, я доброю волею добрими словами друкарні ані своїх довгів не поплачу. Значить, нема що й говорити. Що найбільше можна сказати, що коли зголоситься достаточне число охочих на передплату, а евентуально коли б була надія на якусь підмогу, то по році чи півроці можна б розпочати видання на ново. Жаль, що лишаться непокінчені праці Заневича і Ваша. З Заневича я роблю передрук тільки з останньої частини («Історія знесення панщини»³²⁰) і думаю друкувати сю партію

---

³¹⁸ Тут на Франковому листі бачимо зверху напис олівцем «Не зайшла». Рука – А. Кримського.

³¹⁹ Над «Іліно обавленіє» А. Кримський теж надписав олівцем «Ніде нема».

³²⁰ Над Франковими словами «напечатав Попов по старому, здається болгарському рукопису» Кримський надписав олівцем (чомусь російською мовою): «русскій списокъ», а трохи вище теж олівцем «и въ описаніи рукописей Хлудова (14 в.)». Розшифрувати ці Кримського примітки, а заразом і Франкову помилку треба ось як: «Русскій списокъ» (на Франкову думку «старий болгарський») – це Успенський збірник XII в., писаний живовидячки в домонгольському Києві; «Совхожденіє Исаіно» міститься там на л.л. 90–94. Андрій Попов, описуючи Успенський збірник у своїх «Библиографическихъ матеріалахъ», витяг звідси та й повністю видрукував Ісаїно видіння в московських «Чтеніяхъ» 1879, кн. I. Потім, уже 1899 р. у II книзі «Чтеній», Шахматов і Лавров видали текст «Успенского сборника» критично, значно краще, ніж А. Попов, тільки ж і з видання А. Попова однаковісінько вже було видно для лінгвіста, що переписувач був русин XII в., а не болгарин. Серед

далі особною книжкою. Що робити з Вашим Фірдовсієм? Я думаю, що слід би й його друкувати далі, та не знаю, як би Ви воліли: чи заждати на продовження «Життя і Слова», котре, хто його знає, чи буде чи ні, чи друкувати зараз же далі в книжці і випустити на світ хоч перший том, аркушів нпр. 10–12, що не так багато б і коштувало. Мій бідний роман³²¹ так мабуть і лишиться фрагментом, бо передруку з нього я не робив.

А чому ж Ви не присилаєте далі Клоустона? Те, що Ви прислали, вже напечатано або зложено. Будьте ласкаві, присилайте далі і то як мога найбільше, щоб по кожнім шматочку не зупиняти друку: се дуже неприємно. Будьте ласкаві зробити так, щоб до кінця сего року ми скінчили передмову з аннексами. А може б поки що на сьому й стати? Жаль, що Клоустонів текст доволі таки поплутаний та несистематичний: і казки і новели і фацеції, все durcheinander. Та Ваші примітки дуже цінні і я наперед тішуся, що будемо мати книжечку, якої не мають другі слов'янські літератури – і популярну і пожиточну власне для початкуючих. Жаль, що Ви не подали бібліографії Bibliothèque des Romans, – я не міг її найти ніде. Доповніть примітки при кінці. За деякі мої дотатки Ви чейже не прогніваєтесь; я старався не висувати своєї особи на верх, хіба там, де се було конче потрібне (стор. 79–80)³²².

Книжки, про котрі Ви просили в остатнім листі (Пересторогу і Адельфотес), вишлю Вам завтра³²³; не вислав доси, бо не міг дістати Адельфотеса³²⁴. Додаю ще одну статтю Студинського³²⁵ і дещо свого. Натомість посив би я Вас роздобути для мене:

рукописної колекції Хлудова у Москві є пізніший список Ісаїного видіння, сербський XIV в. ; Андрій Попов, друкуючи своє колосальне «Описание рукописей Хлудова» витяг на світ і той сербський список; та про цю публікацію Франко безперечно не знав.

³²¹ «Основи суспільності» в «Життю і Слові» почав друкуватися.

³²² На ст. 79–80 Клоустонових «Казок» Франко коротко переказав галицьку казку про діда, бабу, муху й макогін.

³²³ Тобто відбитки статей К. Студинського про «Пересторогу» і про «Адельфотес».

³²⁴ Треба розуміти так: «не міг дістати особної відбитки студії про Адельфотес» (друкувалася ця Студинського розвідка у львівських «Записках Наукового товариства ім. Шевченка»).

³²⁵ А саме рецензію Студинського на Франкову статтю про «Пересторогу».

1) Сперанського «Апокрифическія Евангелія»³²⁶.

2) Васильєва збірку грецьких апокрифічних текстів – забув уже титул³²⁷.

3) Коли б було можна, той номер «Русского Вѣстника» з року здається 1862 № 1 (январь) (де була стаття Тихонравова про Палею. Докладний цитат є в списку творів Тихонравова). Розвідайте, будьте ласкаві, скільки коштує Архимандрита Леоніда «Систематическое описаніе рукописей гр. Уварова»? Липський антикварій Гірземан хоче за нього 80 марок, та мені здається, що в Москві можна б дістати дешевше. Я мав би велику охоту купити, та ціна дуже вже висока.

Посилаю Вам арк. 4 і 5 Клоустона. Цілую Вас і здоровлю.

Ваш Ів. Франко

Львів 17/ XI 95 Кастелівка ч. 11.

№ 37 (Грудень 1895 р.)

Одписуючи на попередній Франків лист і подаючи відомості про інтересні для Франка апокрифи, А. Кримський зізнається йому, що для історії «Книги Єноха» цікавою може бути друкowana по російськи магістерська дисертація казанського професора А. В. Смірнова «Книга Еноха» (Казань, 1888) та що над цим самим апокрифом працює професор московського університету М. І. Соколов, – то чи не було б варто Франкові нав'язати з Соколовим листування? Одночасно А. Кримський допустивсь ось якої бібліографічної необережності. Він написав Франкові, що якимось недавно переглядав останні річніки орієнталістичних органів і побачив там чиясь величезну розвідку історично-бібліографічного характеру про «Варлаама і Йоасафа», мабуть чи не в лейпцігській «Zeitschrift der Deutschen Margenländischen Gesellschaft», – то варто булоб Франкові використати її. З

---

³²⁶ Сперанського дисертація про «Апокрифическіе евангелія» вийшла в світ саме тоді. Кримський, замість витратити Франкові гроші на купівлю тієї книги, попрохав автора, щоб він її послав Франкові од себе в дарунок.

³²⁷ Anecdota Byzantina.

дальшого ми побачимо, що розвідка була не лейпцігська, а мюнхенська, і що своєю необережною помилкою Кримський не допоміг Франкові, а лиш завдав зайвого труду. Щодо дальшого українського перекладу Клоустонових «Popular tales and fictions», то Кримський, зважаючи на велику силу обов'язкової для нього офіційної роботи перед близьким закінченням курсу в московськiм університеті, висловив Франкові таку думку: треба не затримувати друк, а швидше випустити в світ те, що вже готове, себто самісіньку Клоустонову вступну розвідку, бо вона являє собою закінчену цілість і буде добрим загальним провідником для початкуючих фольклористів (особливо з безліччю приміток, що поробив А. Кримський). От, хіба треба ще долучити до вступної розвідки додаток: «Дещо про Антара» (бо в видрукованому уже тексті обіцяно подати його).

На це Франкова відповідь:

Дорогий Друже!

Листи Ваші і книжки одержав, – щире спасибі і прошу подякувати при нагоді проф. Сперанському. Я зараз прочитав його «Апокрифическія Евангелія» і попробую дати о них звістку до «Записок Товариства Шевченка».

Дивно мені, що Ви досі не одержали книжок. Я вислав 1) перед двома місяцями 4 і 5 кн. «Житя і Слова» по 2 екз в «Політехнічний музей» – чи дійшли?

2) 2 екз. «Житя і Слова» кн. 5 в конвертах на Ваш адрес – чи дійшли?

3) Рекомендовану бандероль: Пересторога, Адельфотес, Студинського рецензію на мою статтю про Пересторогу, мою брошуру «Stosunki rusko-polskie», мою статтю о виборах в віденській «Die Zeit». Ви згадували, що ці книжки (вислані на адрес Археологического общества) пішли в цензуру. Мені їх досі не звернено. Коли нема надії видобути їх, то я можу вислати Вам їх ще раз в конвертах³²⁸.

---

³²⁸ Все, що висилалося Кримському на адресу – московського «Императорскаго археологического общества», цензура неодмінно пропускала. Слово «императорскаго» мало для цензорів певну силу. Тому ці книги кінець кінцем дійшли.

Щире спасибі Вам за Ваш труд в Румянцівському музеї «Исаино видѣние» запечатане Поповим у мене є («Библиографические материалы»)³²⁹, відки я взяв і Єноха³³⁰; мені ходить о списки безсумнівно южноруські³³¹, та в таких мабуть свого апокрифа нема. З усього бачу, що в мойому виданю мені прийдеться користуватися тими рукописами, які є тут у мене під рукою; їх правда не багато, та в них я знаходжу мало що не все звісне по старим виданням, а дещо й нового. Так нпр. новозавітні Євангелія, про котрі пише Сперанський, у мене є кожде з двох, а первоєвангеліє Якова в кількох списках. Найдесь й дещо апокрифічних діяній (поки що маю Івана і Томи, а надто незвісне доси в слов'янських рукописах, а бодай недруковане Кліментово діяніє про те, як св. Петро хрестив Рим). Та се вже матеріал до другого тому моїх апокрифів, котрий де в чому буде цікавіший від першого.

Для видання Єноха мені праці Смірнова не потрібно, та й взагалі праця та (я єї не маю і не цитував в бібліографічних зсилках) відноситься до ефіопського та грецького Єноха, а таких праць сотні, всіх не перецитуєш. Соколов має старосербський список Єноха (про се згадував мені Ягич) – значить, мені він ні до чого, а потрібний буде для того, хто буде лагодити студію про слов'янський переклад сеї книги. А от інтересно, що пише Сперанський (Апокрифическія Євангелія стор. 3), що книга Єноха є в «Великих Четъях Минеях» Макарія. Чи ціла, чи тільки звісна в многих списках частина «Слушайте чада моя и искрънии мои»?

Що до Фірдовсія, то чи не добре було би в першій випуску дати й експозицію того, що становить головну основу дальшої поеми (бійку синів Ферідонових)? А то перший випуск вийде дуже тонкий. Про кошти друку не турбуйтеся.

Міркую саяк і так, що робити з Клоустоном і доходжу до того, що таки найліпше буде натепер дати саму передмову з додатком про Антара і додати єгипетську казку про двох братів і студію про неї Коскена. Книжечка вийде показна і позиточна і не затягнеться з друком. Коли Ви на се згодитесь, то перекладайте казку з Масперо.

---

³²⁹ Порівняй попередній (36-ий) лист, примітку 8-му. Це була відбитка з Московських «Чтеній».

³³⁰ Згаданий уже (лист 36, прим. 4) полтавський рукопис ігумена Геннадія 1679, відбитка з «Чтеній» 1880.

³³¹ Успенський збірник XII в. це теж список «безсумнівно южноруський».

До бібліографії Коскена слід би також додавати Slavica³³². Тепер друк Клоустона трохи зупинився. Потім можна буде подавати Клоустонові студії про поодинокі казочні мотиви меншими випусками, чи і в журналі і в передруках.

Цілую Вас.

Ваш Ів. Франко

Львів 13/ XII 95.

№ 38 (Січень 1896 р.)

Щоб зрозуміти і оцей Франків лист і дальший (№ 39), треба зробити чимале відступлення.

В російській Україні тая плідна наукова праця, яку розгорнув у Галичині приїжджий з Києва до Львова молодий професор М. С. Грушевський, виклила думку, що на вільну кафедру історії української мови, порожню у Львівському університеті після смерті Ом. Огоновського, дуже варто було б примостити знов-таки когось із України Наддніпрянської. Наддніпрянець, думалося, був би чужий дрібному галицько-австрійському політикуванню, а натомість оддав би всеню свою енергію й час українській науковій праці і ширше дивився б на справи, спільні для цілої Руси-України. І от певні групи українців спинили свою увагу на А. Кримським, що вже скінчив один факультет (Східний, 1892), а оце тепер (1896) саме закінчував курс другого факультету – історично-філологічного в московському університеті. Докладно освітлюють усю цю справу листи до Кримського з Чернігова од Грінченка та чернігівської громади, з Києва од Ол. Кониського та П. Житецького, із Львова од М. Павлика, Ол. Барвінського та трохи й од Франка. не вважаємо за потрібне наводити тут листи всіх тих осіб: адже на листуванні між Франком і Кримським одбилися не всі вони, а тільки двоє листів з Чернігова. Загальне ж од них вражіння (нема де правди діти: навряд, щоб зовсім

---

³³² Ані з Масперо, ані з Коскена щось перекладати Кримський уже не мав часу, і тая перекладацька праця спала на самого Франка.

вигіднее для характеристики А. Кримського) – таке, що сам Кримський ставився до цієї ідеї земляків про львівську для нього кафедру несерйозно і байдужненько, може навіть з прихованою нехиттю. Адже в Московському університеті він був улюблений учень у професорів Ром. Брандта, Всев. Міллера, Мат. Соколова, і кожен з тих професорів готовий був залишити його при своїй кафедрі. Разом з тим ще перед чотирма роками (1892) скоро-но А. Кримський вступив до московського університету повчитися в видатних московських філологів, Лазарівський інститут східних мов наперед намітив його для майбутнього командування в Єгипет і Сирію, щоб він там остаточно підготувався на професора арабської мови та літератури; і тепер, коли науці Кримського в московському університеті підходив кінець, Лазарівський інститут знов нагадував Кримському, що йому треба вже їхати в закордонне командування. Тому, може нам і не слід суворо осуджувати молодго вченого, що він, маючи забезпечену змогу вибирати для себе в Москві щось більше-менше вже певнеє, не надто охотився розпинатися за проблематичну кафедру у Львові. Замість запобігати ласки у всяких галицьких «потентантів», він поставився до Львівської перспективи зовсім пасивно. Ця його мало прихована пасивність і начебто чекання, що львівська кафедра повинна сама впасти йому – Кримському в обійми, дуже дратувала чернігівську громаду, особливо його приятеля Бор. Грінченка. Ось якого листа, різкенького нівроку, надіслав тоді Бор. Грінченко до А. Кримського: «Любий земляче! Посилаю Вам лист од наших земляків. Відповідного листа послано також до Барвінського. Вам же скажу, що хоч і яке гарне діло арабське письменство вивчати та досліди там робити, але ж дати помочи нашій безщасній просвіті – ще краще діло. І Ви можете се зробити, ставши професором у Львові. Казали Ви мені, що як одбудете університета, той Україні будете добрим робітником. Але ж я думаю, що важко Вам буде свого слова додержати, коли Ви в Єгипті будете. І коли Ви щиро хочете послужити рідному краєві й народові, то повинні Ви самі всіх заходів ужити, щоб досягти львівської кафедри, – хіба вже, що неможливо буде зовсім – тоді це діло кинути. А Ви, мені здається, відноситесь до цього досить

пасивно: прийде саме – добре, а не прийде – то й так буде. А треба, щоб Ви діяльно заходилися, бо діло Вашої професури уві Львові – діло великої ваги. Ви й самі добре се знаєте, і мені нема чого багато Вам казати. Скажу ще одно: то Ваша повинність перед великим ділом просвіти рідного народу завоювати собі ту кафедру. Ваш Б. Грінченко. 1895. XI. 18».

А од чернігівської громади прислано було такого листа. «Високоповажаний добродію! Ми довідалися, що Ви маєте замір узяти кафедру історії української літератури у Львові, але деякі обставини спиняють Вас у цьому замірі. Вважаємо ділом великої ваги ту річ, що кафедра історії української літератури у найважливішому тепер нашому розумовому центрі стояла врівні з усіма вимаганнями сьогочасної європейської науки і пособляла зростати українській національній свідомості. Думаємо, що тепер Ви більше, ніж хто інший, можете зробити це. Навіть більше, бачучи, як складається справа, можна думати, що кафедра ця, не ставшись Вашою, може дістатися кому-небудь такому, що швидше здискредитує діло, ніж зробить його як треба. От через віщо ми думаємо, що коли б Ви поставили собі метою конче досягнути її, то цим виконали б ту патріотичну повинність, яку кладе на Вас час і становище нашої просвіти. Ваша любов до української літератури дає нам право сподіватися, що ми не дурно пишемо цього листа, що Ви самі дбатимете, щоб досягти цієї посади, і що львівська кафедра української літератури й мови стане так високо, як тільки можуть поставити її Ваша ерудиція, талант і працьовитість. З глибоким поважанням А. Верзилов, І. Шраг, Ол. Глібів, Ф. Шкурчина, С. Русова, А. Шимкевич, Б. Грінченко, А. Русов, В. Самійленко, Тищинський. 1895. XI. 17 (29). З Чернігова.»

Звіткою про всі ці заходи, тісніш про колективну епістолу од Чернігівської громади поділивсь А. Кримський з Франком у своєму черговому листі до нього. Але як поділивсь! Живовидячки, лиш мимохідь, серед питаннів про всякі біжучі дрібниці, серед міркуваннів про дальший друк Клоустона і переклад з Коскена, серед таких «животрепетних» запитів до Франка як от: через що Франко безіменного «клирика Острожского» кінця XVI в. назвав у своїй книжці про «Івана Вишенського» прізвищем: «Василь

Суражський»? звідки відомо, що клирик звався отак? Ми, правда, листа Кримського не маємо, але що справа львівської кафедри не займала в нім центральне місце, про це ми можемо здогадуватися з загального характеру Франкової відповіді:

Дорогий Друже!

Довгенько не писав до Вас. Часу мало, та притім я все жду Вашого докінчення Клоустона (про Антара). Решту, т.є. двох братів і студію про них Коскена, я зладжу сам, але кінець Клоустонового тексту і Ваші примітки пришліть таки Ви і то якнайшвидше. Фірдовсія дістав, а Клоустона – ні, і на сьому знов спинився друк.

Не знаю, чи відомо Вам, що Студинського факультет майже одноголосно присудив не допустити до габілітації. Тепер, здається, він піде габілітуватися до Кракова, а в усякім разі до кафедри по Огоновським йому досить далеко. Звістка про Вашу кандидатуру розійшлася тут без мене і дійшла до Колесси, котрий нею дуже збентежений і чує себе скривджений самою можливістю, що хтось сміє кандидувати супроти нього. Як стоїть ся справа тепер – не знаю.

«Житя і Слова» VI книжка ще не вийшла. Як вийде – позасилаю. «Пісню про Роланда»³³³ шлю на «Археологическое общество». Аркушів Фірдовсія і Клоустона годі тепер роздобути – вони не в друкарні, а у переплетчика. Як вийде цілість, то тоді вже Клоустона арк. 6-ий посилаю.

Що Клирик Острожський звався Суражський – про се свідчить Стебельський (Dwa wielkie światła).

Запитання до Вас: в котрім рочнику «Zeitschrift der Deutschen Morgen Gesellschaft» була стаття про Варлаама і Йоасафа, о якій Ви згадували? Антиквар з Липська пише мені, що ані в 1894 ані в 1895 такої статті не було.

Недавно я вислав до «Кіевской Старини» досить обширну статтю про нашу Пасхальну драму, враз із текстом тої драми, відкритим мною і схожем з віршею друкованою колись в «Основі», а опісля в «Этнографическомъ обзорѣніи» («Къ малорусскимъ народнымъ

---

³³³ Віршований переклад Василя Щурата, відбитка з «Житя і Слова».

легендамъ»³³⁴). Тепер засяду до праці про Гуцульський народний епос, т. є. про пісні опришківські: хотів би видрукувати в «Кіевской старинѣ» враз із текстами, а коли ні, то в «Этнографическомъ обозрѣніи». Не знаю, чи воно платить що небудь³³⁵, бо коли ні, то у мене часу даремного нема.

В «Записках» я друкую «Варлаама». Буде се праця обширна, то я не знаю, коли й скінчиться. Чи посуну далеко наперед науку про сю повість – сего не знаю, а бодай звезду до купи все важнійше, що доси зроблено на сьому полі і провірю важнійші здобутки. Жаль, що я не орієнталіст!

Кошту висланих Вам книжок я не тямлю, в усякім разі більше 3 гульденів не буде.

Цілую Вас

Ваш Ів. Франко

Львів, 14/ I 96

№ 39 (Лютий 1896 р.)

На провесні 1896 р. справа про львівську кандидатуру А. Кримського знайшла собі кінець. Через Кониського і Барвінського з «міродайних джерел» вияснилося, що університетську кафедру по покійнім Ом. Огоновським вирішено обсадити звичайним австрійсько-університетським шляхом. Для того треба буде Кримському приїхати до якогось австрійського університету, чи то до львівського, чи ще краще до віденського, і там здобути собі габілітацію, додержуючись всіх австрійсько-законних університетських формальностей. Кримський, що душею безперечно линув до своїх екзотичних східних країн, а не до Львова, радо використав цю нагоду, щоб зліквідувати свою львівську кандидатуру. Він поодписував своїм прихильникам, що на запропоновану довгу процедуру він ніяк пристати не може.

---

³³⁴ Див. «Основа» 1862 іюль (з Харківщини), «Этнографическое обозрѣніе» 1893 (запис П. Ісанова), теж із Харківщини. Франкову статтю видрукувано в «Кіевской старине» 1896, іюнь-іюль.

³³⁵ «Этнографическое обозрѣніе» нікому гонорарів не платило.

Сповістив він про це й Франка. Франко одмову Кримського щиро повітав:

Дорогий Друже!

Одержав Ваш лист і решту Клоустона. Дуже в пору прислани: на самий страйк наборщиків; могу тепер вигідно роздивляти Ваш рукопис, бо складати його нема кому. Чи швидко скінчиться страйк доси невідомо – може ще сего тижня, а може потягне й місяць. Звісно, скоро тільки буде змога, я зараз дам рукопис до друкарні і припилньую, щоби книжка була видрукована як найшвидше. «Пісню про Роланда» вишлю зараз³³⁶ і доложу ще деякі наші новости. Коштами Ви так надто турбуєтеся. Я таки хочу просити Вас купити для мене Леонідів опис Уваровських рукописів, – значить, знов буду у Вас в довзі далеко більшим, ніж Ви у мене. Та я числю се на рахунок майбутньої пересилки Вам Клоустона і Фірдовсія.

Щодо «Barlaam und Josaph», то Ви мусили бачити статтю Kuhn'a в справозданнях Мюнхенської Академії наук³³⁷. Цю статтю я, звісно, маю, і то від самого автора.

Про Карпатські голосіння не могу написати³³⁸, бо записано їх у нас дуже мало, а збирати тепер, особливо в Гуцульщині, я не маю способу.

Що до Вашої професури у Львові, то що мені Вам сказати? Звісно, справа для Вас не була би така легка, як для Грушевського і Вам прийшлося би проходити всякі митарства, о яких Ви певно й виображення не маєте. І певна річ, що прийшлося би йти наразі не на кафедру, а на приватну доцентуру і тут видержувати конкуренцію з Колесою, котрий і так був мов убитий звісткою про Ваше кандидування і котрий є майстер в тім, щоб для своєї цілі порушити всякі можливі

---

³³⁶ Бо хоч Франко писав був у попередньому листі, що висилає «Пісню про Роланда» на адресу Археологічного московського товариства, а не вислав.

³³⁷ Так воно й було.

³³⁸ Кримський на початку 1896 року обробляв був розвідку про «З'япачки» (рукопис зацілів), але з галицьких голосіннів зміг він притягти до справи лише те, що опублікував «Народ» 1890 (невеликий запис із Гуцульщини). Через те він удався до Франка з проханням прислати якісь відомості або й більші записи, коли можна.

пружики. Значить, хоч і як жаль, що Ви не будете у Львові і не обіймете тої кафедри, то все таки я з погляду на Вас самих можу Вам тільки погратулювати, коли Ви справді маєте намір не добиватися кафедри. Добиваються тут її крім Колесси – той же Студинський і Коцовський, як бачите, кандидати дуже небезпечні.

По чім думаєте, що Павлик дуже зденерований³³⁹? Я видаю його часто, він спокійний і лагодить до друку листи Драгоманова. Кінчу і цілую Вас щиро.

Ваш Ів. Франко.

Львів 5/ II 96.

№ 40 (Березень 1896)

Дорогий Друже!

Пишу Вам сьогодні коротко, посилаючи дальший аркуш Клоустона і часть Роланда. Слідуючий лист Клоустона, де скінчиться казка³⁴⁰ і почнуться уваги Коскена, буде сими днями готовий. Коскена вистачить певно ще з на аркуш, а дальший аркуш займе Ваш індекс, так що вся книжка обійме около 160 сторін. Думаю, що книжка буде гарна.

Леоніда одержав³⁴¹, та не знаю ще, чи є весь, не вспів попорядкувати всіх шматків, бо при вільнім часі перечитую том за томом.

Та ось хотів написати Вам. Є надія видавати далі «Житє і Слово». Найшлась тут у нас в Галичині така пані, що хоче дати 1000 гульденів

---

³³⁹ Про це писав Кримському не хто як Павлик. Він скаржився на голодування (жививсь він тоді самою бараболею) і на розбиті нерви, додаючи при тім, що рівночасно він читає Достоевського, і це читання збільшує його нервовість.

³⁴⁰ Єгипетська казка про двох братів – французький переклад Масперо, український – І. Франка.

³⁴¹ Опис рукописів Уварівської колекції – архімандрита Леоніда. Видання великого формату і важке; а що за російськими поштовими правилами бандероля не сміла бути важчою од чотирьох фунтів, то А. Кримський мусів для пересилки роздирати фоліанти на менші шматки.

на видання³⁴². Звісно, грошей я ще в руках не маю і до тої хвилі ставлю над ними знак питання. Та коли б гроші прийшли, то я був би змушений розпочати видання далі, а власне зробивши піврічну перерву повести його з половини року. Хотів би я зробити його місячником, виключити з нього сирі матеріали етнографічні та історичні і натомість розширити часть критичну та наукову, так щоби давати популярні наукові статті та реферати по різним частям науки. Звісно, така редакція вимагає організації, вимагає багато співробітників і думаю, що Ви не візьмете мені за зле, коли я числю тут поперед усього на Вашу підмогу. Нам конечно треба, щоби хтось звертав увагу на все цікавіше, що є по російських журналах, а у нас їх зовсім нема деяких, другі, хоч є, та їх важко дістати до рук. Загалом се така праця, котру можуть зробити тільки росіяни. Також прошу Вашої поради, до кого з російських українців обернутися мені з просьбою о поміч. Як чую, українці невдоволені в «Зорі», що виключила зі своєї програми все загальнолюдське і серйозне – пора їм приложити рук до того, щоб сотворити таку часопись, якої їм треба і яка б відповідала теперішньому стану наших літературних сил. 6 кн. «Житя і Слова» за 1895 ще не скінчена. Скоро скінчиться, я звелю докладати Фірдовсія і випущу його у світ не дожидаячись дальшого видавництва. В усякім разі се вже довго не потягне.

Ви тепер певно дуже заняті, то я й не дивуюся, що не пишете³⁴³. Та коли зможете – напишіть. «Суфізм» Ваш одержав³⁴⁴ – спасибі. Не мав часу прочитати всього, та переглядаючи бачив, що річ дуже цікава. Тема – розвій аскетизму і впливи буддизму на Захід – занимала й мене віддавна і я дуже радо прочитав Вашу працю.

Цілую Вас і стискаю руку

Ваш Ів. Франко.

Львів д. 24/ III 96.

---

³⁴² Чи не могла б це бути Франкова жінка Ольга? Їй тоді припадали гроші од родичів в Російській Україні.

³⁴³ Це був тоді в Москві кінець академічного року. Бо 1896 р. повинно було в місяці маї одбутися в Москві коронування царя Миколи II, а через те виданий був наказ, щоб академічний рік у Москві неодмінно закінчився ще в квітні; іспити почалися в березні.

³⁴⁴ А. Кримського «Очеркъ развития суфізма», відбитка з московських «Древностей восточных».

№ 41
(Квітень 1896 р.)

Дорогий Друже!

Шлю Вам два дальші аркуші Клоустона. Третій сьогодні друкується, решта буде готова ще цього тижня, так що за тиждень і книжка вийде.

З «Житєм і Словом» ще й досі не знаю, як буде. Сангвінічні надії, про які я писав Вам, значно охололи. Шеста книжка ще не скінчена. Ну, та швидко повинно все вияснитися.

Цілую Вас і поздоровляю.

Ваш Ів. Франко

Я тепер друкую друге виправлене і значно перероблене видання «Лиса Микити». Швидко вийде, то зашлю Вам. І. Ф.

№ 42
(Май (Травень) 1896 р.)

В 10-м аркуші Клоустона Франко надрукував свою примітку, що завдала А. Кримському певної прикрості. Кримський, на с. 154, у своїх додатках до Клоустона зазначив, що де-Вітрієва збірка проповідницьких прикладів (exempla) XIII в., яку Клоустон цитує під заголовком «Sermones de tempore et sanctis», у французького академіка Гастона Паріса цитується під іншим заголовком «Speculum exemplorum». З паперів Кримського видно, що він поробив про цю розбіжність бібліографічні довідки. У Мішо в бібліографічній частині його «Histoire des croisades», т. VI (Париж 1822) є докладна спеціальна стаття про Жака де-Вітрі (ст. 109 – 121), але там не сказано, щоб де-Вітрі склав збірку під заголовком «Speculum exemplorum», сказано лиш про «Sermones de tempore et sanctis». Так само зазирнув Кримський і в велику «Biographie universelle», т. 49 (Париж, 1827, ст. 319 і 9.) – там у біографічній статті про Жака де-Вітрі, звичайно, є згадка про «Sermones de tempore et sanctis», але нема згадки, щоб у Жака де-Вітрі була збірка, яка звалася б «Speculum exemplorum». Висновків з цього могло бути два: один – що академік Г. Паріс користується виразом «Speculum exemplorum» як загальним

терміном до всякої збірки проповідницьких «прикладів», а тому зветься так само і де-Вітрієві «Sermones»; другий висновок – що Гастонові Парісові, глибокому знавцеві середньовікового письменства, відома була серед де-Вітрієвих писаннів не тільки збірка «Sermones», ба ще й якась інша, рідка, з заголовком «Speculum exemplorum». Цю думку й висловив А. Кримський на ст. 154-ій. А Франко, зараз-таки після слів Кримського додав свою примітку: «Про се нема й сумніву, що Speculum exemplorum – зовсім інша книга від Вітрієвих «Sermones». І далі, не надаючи ваги тому фактові, що мова йде про таке «Speculum exemplorum», автором якого повинен бути іменно Жак де-Вітрі, а не хтось інший, Франко заявив, що «Speculum exemplorum» «не що, як витяг із величезної книги Вікентія з Бове Speculum magnum (тобто «Велике зеркало») і що про «малоруський» чи білоруський переклад Зеркала гл. працю проф. Владімірова: «Великое Зерцало» (ст. 154–155). Ця Франкова примітка роздратувала Кримського не абияк, і він накидав був не надто увічливого листа до Франка (лист зацілів) про те, що Гастон Паріс виразно покликається на збірку Жака де-Вітрі, а не на Вікентія з Бове, і що Вікентій з Бове йому, Кримському, аж надто знайомий (є навіть у його бібліотеці в 1-му інкунабельному виданні), а тим паче відома йому праця Владімірова «Великое зеркало», яку він, Кримський, навіть розбирав на студентській лаві у московському університеті, на спеціальному семінарі проф. М. І. Соколова. Цього свого нервового листа Кримський одначе не послав до Франка, залишив у себе, натомість написав йому щось інше, очевидночки в м'якшому тоні. Франко одначе і з тієї «м'якшої» редакції зрозумів, що своєю приміткою він сильно вразив Кримського:

Дорогий Друже!

Шлю Вам решту Клоустона. Окладка буде мабуть сьогодні друкована, то вишлю також. Як бачите, титулову картку я передрукував і додав зміст на переді. За примітку прошу Вас не гніватися; мені здається, що вона відноситься зовсім не до Вас, а до Парі, – хіба він міг би гніватися на мене за неї, та мені таки здається, що він міг помилитися і прийняти, що «Speculum exemplorum», є витяг із «Sermones» Вітрі, а не з великого «Speculum» Вікентія. Я й сам не знав і ні від кого не міг довідатися, звідки взялося «Speculum exemplorum», поки не прочитав

звістку у Гедека³⁴⁵ (праці Владимірова і досі не маю та й не бачив). Значить, не знати такої речі таки не встид.

З «Житєм і Словом» сими днями має рїшитися. Я маю таки надїю, що буду видавати його і коли д. Чайченко має яку статтю написану, просить його, щоб викінчував³⁴⁶. Скоро рїшенець западе, я зараз понаписую листи на Україну, та може б Ви вказали мені, до кого обернутися? Нове «Житє і Слово» має бути місячник, всякий сирий матеріал (крім листів) буде з нього виключений, на сучасні політичні справи наші і загальні положення буде вага, соціальний устрій Галичини і загалом України буде розбиратися пильно, відділ критики літературної буде провадитися по змозі систематично. Чи їдучи за границю³⁴⁷ Ви не могли би вступити до нас³⁴⁸?

Цілую Вас

Ваш Ів. Франко

№ 43 (Грудень 1896 р.)

За свого дволітнього перебування в Сирії (1896 – 1898 рр.) Кримський з Франком дуже мало листується. Ми маємо од тих часів лише пару Франкових листів, та й то викликаних давнішою справою про надруковані видання: Клоустонові «Народні казки й вигадки» та «Шаг-наме». Опинившись в турецько-підданій країні, де не було заборони на українські книжки, Кримський прохав Франка надіслати йому до Бейруту якнайбільше примірників обох видань. Франко вволив його волю, а заразом порушував і декотрі цікаві для нього наукові питання.

---

³⁴⁵ Очевидячки R. Goedeke: Everyman, Homulus und Hekastus.

³⁴⁶ Чайченко (Грінченко) вже був обіцяв Кримському, що присилатиме дещо до «Житя і Слова».

³⁴⁷ До Сирії «для приготування кь профессорскому званію», як було сказано в постанові професорської ради Лазарівського інституту східних мов.

³⁴⁸ Це була важкая дорога, бо до Сирії найвигідніший шлях – морем, з Одеси. Так Кримський і поїхав.

Дорогий Друже!

Віки-вічисті не писав до Вас, та й тепер тільки пару слів пишу. Сьогодні тільки вислав Вам книжки – годі було вчасніше, бо друкарня ніяк не зібралася викінчити книжечки³⁴⁹. Я вислав фрахтом³⁵⁰ залізницею³⁵¹, значить не швидко Вас дійде, та чейже дійде.

Я тепер вельми зайнятий. Кінчу друкувати свої «Апокрифи» і ся робота не дає мені ані на хвилю відітхнути. Як буде готова книжка, вишлю Вам зараз, може ви захочите написати дещо про неї³⁵²: «Жите і Слово» вишлю також.

Цілую Вас і бажаю Вам усього найкращого.

Ваш Ів. Франко.

Львів 28/ XII 96

№ 44
(Квітень 1897 р.)

Віки-вічисті не писав я до Вас – раз задля виборчої хапатні³⁵³, а потім через слабість, що в самій найгорячішій хвилі звалила мене з ніг і доси ще не покинула до решти.

1-шу книгу «Житя і Слова» Вам було вислано зараз по виході, та мабуть пропала. Тепер я післяв рекомендованою бандеролею, надіюсь, що одержите. 2-га книга вийде сими днями. За посилку книжок³⁵⁴ я не заплатив нічого, – прийдеться заплатити Вам на місці суму грошей.

---

³⁴⁹ Тобто побрушурувати їх.

³⁵⁰ Накладним платежем.

³⁵¹ Залізницею, живовидячки, лиш до Царгороду; далі скриня з книжками поїхала до Бейруту морем, на поштовім пароплаві австрійського Ллойдю. Коносамент зацілів і досі.

³⁵² Він і справді незабаром надіслав Кримському той перший том свого видання «Апокрифів» (в серії публікацій Наукового Товариства). Кримський поробив на полях надісланого примірника багацько зазначок філологічного характеру і написав Франкові, що Крехівська Палея, з якої Франко зачерпнув тексти, не може вважатися за пам'ятник південноруський.

³⁵³ Франко кандидував на посла до австрійської Ради Державної.

³⁵⁴ Клоустона та «Шаг-наме» висланих «накладеним платежем» у чималій скрині.

Щодо Крехівської Палей з Вами спорити не буду, бо я не філолог, та все таки мені здається, що вона має деякі признаки южноруської мови, хоч головне тло її – північне. З такою думкою згоджується й Колесса. Я цікавий, що скаже рос. критика на моє видання.

«Коломенської Палей» вже вийшов вип. II. Будьте ласкаві напишіть у Москву³⁵⁵, щоби мені його прислали³⁵⁶.

Ваша статейка в обороні Чайченка і Комара для «Житя і Слова» не надається³⁵⁷. Обширне спростування на принагідну і злобну увагу якогось Лепера (Ви знаєте, хто се?), надруковану не у нас – який інтерес у наших читачів? Тепер, коли Ви пішли у сотрудники «Буковини»³⁵⁸, думаю, що найліпше Вам буде там же звести полеміки з старим батьком Перебендею. Коли прикажете, я вишлю Вашу статтю «Буковині».

Не знаю, чи можна б Вас просити о яку працю для «Житя і Слова». Я й не придумую, о що таке міг би Вас просити та Вам виднійше буде, що могли б злагодити. Я колись з інтересом читав у «Cosmopolis» статтю Вельгаузена про арабську літературу. Чи звісна Вам ся стаття?

---

³⁵⁵ До «Исторического музея».

³⁵⁶ Як купував колись Кримський для Франка 1-ший випуск «Коломенской Палей» XV в. (видання учнів М. С. Тихонравова), то мусів передплатити для нього тоді ж таки й 2-ий випуск, бо без того не продавали 1-го випуска.

³⁵⁷ В чернівецькій «Буковині» 1897 р. з'явилася була кореспондентська стаття про всякі українські справ, і автор її, що підписався криптонімом «Лепер», пустив між іншим скількись глузувань на «Російсько-український словарь» М. Уманця (Комара) та головного Комарового помічника В. Чайченка (Б. Грінченка). За одним ходом він зачепив і А. Кримського: чому він у торішній «Зорі» назвав Уманців словник «епохальним явищем». Тоді Кримський написав Леперові різку відповідь, обороняючи словарну компетентність Комара та Грінченка, і надіслав ту відповідь до «Житя і Слова». Хто такий «Лепер», того Кримський не знав; але з дальших слів Франкових ми бачимо, що «Лепер» (чи, по французьки *Le père*) – це була псевдонімна варіація у Кониського, який переклав цим словом інший свій псевдонім «старий батько Перебендя».

³⁵⁸ Редактором «Буковини» був тоді Осип Маковей, і на його прохання А. Кримський надіслав до «Буковини» скількись своїх «Листів з Сирії» і деяких дрібних заміток.

Що як би її перекласти та прислати Вам для пороблення доповнень?³⁵⁹
Цілую Вас і поздоровляю.

Ів. Франко

10/ 4 97.

№ 45
(Серпень 1898 р.)³⁶⁰

Влітку 1898 р. А. Кримський покинув Сирію, бо раз – що підходив кінець його 2-літньому командированню, а друге – що восени 1898 року треба вже було йому розпочати курс лекцій арабського письменства в спеціальних класах Лазарівського інституту східних мов у Москві. Але ще доки Кримський був у Бейруті, в Галичині склався комітет для влаштування в падолисті 1898 р. ювілейного свята Франкові, і той комітет (через В. Гнатюка) закликав А. Кримського взяти участь в ювілейній збірці «Привіт Франкові» і, окрім того, скласти для комітету книжку – біографічний і науково-критичний огляд двадцятип'ятилітньої літературної діяльності шановного ювіляра; політичну оцінку мав написати хтось інший, бібліографічного покажчика Франкових писань мав дати М. Павлик. До збірки «Привіт» Кримський, ще з Бейруту, надіслав свої переклади із східної поезії та ще й художньо переробив одне наївне й дитяче-сміховинне віршомазання, що надіслав до Кримського на честь Франкові один селянин із Звиногородки про билинку й сонце. Щодо критично-біографічної книжки про Франка, то її встиг Кримський у значній мірі скомпонувати ще в Сирії. Початкову частину, обсягом так аркушів на чотири, він уже й начисто переписав для друку – там доведено було огляд Франкової діяльності до початку 1880-

---

³⁵⁹ А. Кримський не мав часу у Бейруті вволити Франкову волю.

³⁶⁰ Датуємо цей лист як № 45, а на правду треба було б назвати його № 47 або № 48. Бо А. Кримський твердо пам'ятає, що Франко писав до нього і в село Шувейр на Ливані 1897 і в Бейрут у першій половині 1898 р. В одному з тих листів Франко назвав джерело своєї «Притчі про красу» (Арістотель та Аглая) – середньовіковий *Lai d'Aridtote*.

х років. Друга частина, 1880-ті рр. містила в собі критичний розгляд Франкової поезії, згуртованої здебільша в збірці «З вершин і низин», та дрібнішої й більшої Франкової белетристики, чи то невеличких оповідань, таких як у збірці «В поті чола» чи то довгих романів, таких як «Захар Беркут». Цю частину своєї розвідки (як видно з зацілілого рукопису) написав Кримський у Сирії цілком, полишивши тільки деякі лакунки, як треба було ще запорожнити декторами біографічними або бібліографічними вказівками. Гірше стояла у Кримського справа з 3-ьою та 4-ою частинами: «Франко-політик 1890–1892 рр.» та «Франко-учений». Дата в заголовку «1890–1892» мала показувати, що Кримський хоче в тій частині розглянути діяльність Франка, як проводиря новозаснованої (1890) радикальної партії та пильного редактора радикального органу «Народ». З 1893 р. (це тема вже 4-ої частини в книжці) редагування «Народа» переходить більше до М. Павлика, а Франко їде до віденського університету, старанно готується до професорської кафедри і головну пайку своєї літературної діяльності оддає відтоді науці; через те ж і заголовок «Франко-учений», і при тій нагоді йде огляд узагалі всіх Франкових наукових праць, не тільки з 1893 р., ба й передніших. Оці дві останні частини, 3-ю та 4-у, склав Кримський у Бейруті не остаточно, а лиш у загальних рисах; швидше це були лиш матеріали та тези, а не справжня оброблена розвідка. До того ж, саме в 3-ій і 4-ій частині зоставалося чимало лакун біографічного і бібліографічного характеру, про які Кримському неодмінно треба було поробити точні довідки у галичан. Попереду він гадав був удаватися з відповідними запитами лиш до В. Гнатюка, але потім побачив, що доведеться дечим потурбувати і самого ювіляра. Він це й зробив, приїхавши до Росії. Франко одписав йому двома листами, що з них один – мабуть чи не найінтимніший з усіх, які Франко будь до кого писав. Перший з них:

Дорогий Друже!

Ваш лист не застав мене у Львові. Я живу тепер на селі в горах у Гуцульщині, бажаю троха відпочити, а надто маю чимало роботи, тож не прогнівайтесь, що відписую Вам троха пізно. Що маю відповісти на

Вашу просьбу? Дані про моє жите від 1890 року?³⁶¹Їх дуже не багато: піврічний побут у Відні 1893 і докторат 1894 р., моє старання о доцентуру руської літератури на львівськiм університеті по смерті Огоновського, смерть Драгоманова, мій троекратний упадок jako кандидата на посла до Ради державної, видавання «Житя і Слова», мої статті в «Zeit», що наробили мені ворогів між поляками, особливо стаття про Міцкевича³⁶², що була причиною мого виступлення з «Kurjera Lwowskiego» – ось ті важнійші факти моєї біографії, про які Вам, думаю, можна згадати. Обширно говорити про них мабуть не варто, треба би писати багато, а мало з того пожитку. Я особисто був би Вам далеко більше вдячний за основний розбір моїх писань, котрий міг би і публіці і мені самому вияснити не тільки добрі, але й слабi боки моєї роботи. Правда, повне вияснення могло б бути аж при повній знайомості моєї біографії з усею її «підноготною», тим більше, що майже всі мої писання плывуть з особистих імпульсів, з чуття далеко більше як з резонів, усі вони, особливо моя белетристика, напоєні, так сказати, кров'ю мого серця, моїми особистими вражіннями і інтересами, усі вони, як я вже говорив³⁶³ в певній мірі (не в такій аляповатій, як се розумів Огоновський)³⁶⁴ є частки моєї біографії. На таку біографію ще не час, для неї я мусів би поперед усього написати свої мемуари, котрі Бог зна чи будуть коли написані, тай чи варто їх писати. Ви, розбираючи мої писання, мусите – здається мені – стати на іншiм становищі, на становищі українсько-руської суспільності, котру мої особисті мотиви і імпульси нічого не обходять, для котрої важні тільки, що дає їй писатель, що в тім є здорове, нове, корисне, а що ні. Мені здається, що Ви будете могли зробити се ліпше, ніж хто інший (признаюсь, я сам і нараяв Комітетові просити у Вас сеї роботи); у Вас менше доктринерської апріорності, з якою, нпр. Левицький у «Народі» розбирав моє «В поті чола», а зовсім нема ані сухої схоластики Огоновського, ані тої особистої завістi і імпотенції, з якою

---

³⁶¹ Бо до 1890-го року Франко подав уже свою автобіографію в листі до М. Драгоманова, надрукованому в передмові до збірки «В поті чола».

³⁶² «Der Dichter der Verraths» – «Поет зради» у № 136 «Die Zeit», – в ній Франко довдив, що Міцкевич ідеалізує зраду.

³⁶³ У передмові до «В поті чола».

³⁶⁴ Огоновський у розділі про Франка в «Исторіі літературы русской».

ницював мене Щурат³⁶⁵. Я тільки бажав би одного, щоб Ви позбулися тої Kleinkramerei, що заставляє Вас винаходити дрібні помилки, а за ними не дозволяє побачити основного – доброго чи лихого. Се у Вас часом доходить до смішного і нераз, як ось у Вашій рецензії на Дрепера³⁶⁶, робить дуже погану прислугу всій Вашій літературній репутації.

Я мав давно написати до Вас з просьбою писати для «Літературно-наукового вістника»³⁶⁷, та чую³⁶⁸, що Ви обіцяли вже прислати для нього Руданського «Царя і солов'я»³⁶⁹. Також бажалось би мені ввійти з Вами в давніші зносини задля книжок. Другого зшитка «Коломенської Палеї» я таки не дістав. Чи читали, як «раздѣлал меня пад арех» п. Істрін в «Журнале министерства народного просвещения» за «Апокрифи»? Я відповім йому на його балакання дещо в передмові до другого тома, що власне друкується і подасть для вчених деякі несподіванки.

Дуже інтересні Ваші переклади з арабів у «Привіті»³⁷⁰. Давайте таких речей як найбільше!

Здоровлю Вас щиро

Ваш Ів. Франко.

Довгополе над Черемошем д. 8/ VIII 98.

Р. S. Тут я забавлю до кінця латинського серпня, але Ви адресуйте до Львова, найліпше на Канцелярію Товариства імені Шевченка (Академічна 8) «в передачу такому то».

---

³⁶⁵ Щурат – у рецензії на друге видання «З вершин і низин».

³⁶⁶ Кримський у своїй рецензії на Дреперову «Історію боротьби між релігією і наукою» (Зоря, 1897), передрук в «Розвідках, статтях, замітках» 1928, ст. 368–373 зазначив багацько історичних дрібних помилок у Дреперовій книжці (що її видано як додаток до «Життя і Слова» 1897).

³⁶⁷ Франко був одним з головних редакторів новозаснованого тоді (1898) журналу «Літературно-науковий вістник», що замінив собою і «Зорю» і Франкове «Житє і Слово».

³⁶⁸ Безперечно од В. Гнатюка.

³⁶⁹ Руданського велика поема «Цар-Соловей» була тоді зовсім невідома, і не диво, що Франко міг цитувати її заголовок, як «Цар і Соловей».

³⁷⁰ В «Привіті Франкові» (Львів. 1898, ст. 124–129) А. Кримський дав віршовані переклади з доісламської любовної арабської лірики та з вільнодумного арабського поета X – XI віку Абуль-алі Мааррійського.

№ 46
(Серпень 1896 р.)

Дорогий Друже!

В відповіді на Ваш лист з 17/ VIII 98 мені, як бачу, прийдеться таки писати Вам дещо ширше ніж думав зразу, хоча й сим разом, боюсь, не буду міг у всім задовольнити Вас. Я тепер на селі, до того болить око і часу мало (мушу сидіти одному маляріві до портрета)³⁷¹. Ну та сяк чи так, а попробую поперед усього відповісти на Ваші питання, а там і від себе додати, що буду міг.

Точних дат моїх писань за остатні 8 літ подати Вам не можу. Дещо є на самих писаннях (нпр. «Для домашнього огнища», а дечого я й сам не тямлю. В усякім разі крім сеї повісті і драм, для інших речей написання і надрукування досить близькі. «Основи суспільності» писані від номера «Житя і Слова» до номера і досі не скінчені.

Щодо моїх драматичних творів, то скажу Вам, що драма – моя стародавня страсть. Ще в гімназії я писав історичні драми, а будши студентом університету виставив був навіть одну драму на аматорським спектаклі. Але я тоді зневірився в своїй драматичній здібності і на довго покинув писати драми. Тільки статті пані Крживіцької в варшавськім «Głosie» про те, що мої новели мають в собі багато драматизму, спонукала мене думати знов про компонування драм, а конкурс розписаний Відділом Краєвим на руські драматичні твори, заставив мене написати «Украдене щастя». Сю драму я кілька разів переробляв. Її успіх спонукав мене писати дальші драми: «Рябину», «Учителя», «Кам'яну душу», «Сон Святослава», «Майстра Чирняка» і «Будку № 27» (остатні дві одноактові). Страшенне безладдя, яке панує в галицькім театрі, і систематичне елімінування народної штуки з репертуару директором Лопатинським знеохотили мене до драми. У мене є розпочата історична драма з часів Хмельницького, та чи і коли я скінчу її – святий знає.

---

³⁷¹ Певне, Трушеві.

Про вплив Грушевського на мою літературну діяльність не можу Вам нічого сказати³⁷². Ані його твори ні в чім не були для мене взірцем, ані його знання літератур не є таке, щоб я міг дечим від нього покористуватися. Чи мав я який вплив на нього, сього також не можу сказати.

Чи була де докладна рецензія на могого «Варлаама і Йоасафа» не можу Вам сказати. Я знаю тільки згадки Крумбахера в «Byzantinische Zeitschrift»³⁷³, в «Кіевской старине» і те, що є у Пипіна в «Исторіи русской литературы» (II, 68).

Статтю Кониського в «Ateneum»³⁷⁴ я своєвременні читав і рецензував у «Зорі»³⁷⁵, але її в мене нема, а роздобути її тепер, сидячи на селі за 20 миль від Львова, також не можу. О скільки тямлю, стаття була дрантивна і я не знаю, по що б Вам чіпати її. Зрештою як би Вам було конче треба, то вернувши до Львова за тиждень я можу зладити Вам із неї виписки, бо визичити екземпляр нема де крім у публічних бібліотеках.

А тепер подам Вам дещо такого, що може придасться до зрозуміння моїх творів і чого я не подав у автобіографічній листі до Драгоманова³⁷⁶. Значний вплив на моє життя, а значить також на мою літературу мали зносини мої з жіноцтвом. Ще в гімназії я влюбився був у дочку одного руського попа, Ольгу Рошкевич (вона перекладала дещо з Золя й Гонкурів, зібрала весільні пісні з Лолина, переклала роман Ланської «Обрусителі»). Наша любов тяглася 10 літ, батьки з виду були прихильні мені надіючися, що я зроблю блискучу кар'єру, але по моїм процесі 1878–79 р. заборонили мені бувати в своїм домі, а

---

³⁷² Кримському цікаво було знати, які відносини встановилися в Науковім Товаристві імені Шевченка поміж Франком, що останніми роками багато працював у Товаристві і М. С. Грушевським, головою Товариства, і чи не могли вони обидва впливати один на одного в цій царині науковій. Франко, як бачимо далі, зрозумів питання Кримського в іншому дусі: чи не впливав на нього М. С. Грушевський як белетрист?

³⁷³ Там само.

³⁷⁴ Ця стаття Кониського в «Ateneum» про український літературний рух 1880-х рр. торкалася і Франкової оцінки.

³⁷⁵ Через те ж і хотів Кримський пізнати її в оригіналі.

³⁷⁶ Тобто в передмові до збірки « В поті чола».

1880 р. присилювали панну вийти заміж за іншого, попа Озаркевича (брата письменниці Кобринської, чоловіка зрештою дуже гарного). Це був для мене важкий удар; сліди його знайдете в «На дні» і в віршах «Картка любові». Пізніше я познайомився з двома руськими поетесами, Юлією Шнайдер і Кліментією Попович, але жодна з них не мала на мене тривкого впливу. Більше вражіння зробила на мене знайомість з одною полькою, Йосифою Дзвонковською. Я хотів женитися з нею, та вона, чуючи у собі початки сухіт, відправила мене і в кілька років пізніше вмерла як народна учителька. З теперішньою моєю жінкою³⁷⁷ я оженився без любові, а з доктрини, що треба оженитися з українкою і то більш освіченою, курсисткою. Певна річ, мій вибір не був архібіскупчий і маючи іншу жінку я міг би був розвинути краще і доклати чогось більшого, ну, та дарма, судженої конем не об'їдеш. Фатальне для мене було те, що вже листуючись з моєю теперішньою жінкою я здалека пізнав одну панночку-польку і закохався в неї; її впливом були мої писання «Маніпулянтка», «Зів'яле листя», дві п'єски в «Ізмарагді» і недрукована повість «Lelum-polelum» (із неї перша глава була друкована в «Ateneum» п. з. «Jeden dzień z życia uliczników Lwowskich» і ще одна глава «Bohater mimo woli» була в календарі «Lwowianka»). Після цього Вам буде зрозуміла п'єска «Тричі мені являлася любов» в «Зів'ялому листі».

Без сумніву великий вплив мав на мене покійний Драгоманов, але вплив дуже *sui generis*, більш негативний як позитивний. Спеціально як белетрист я майже нічого не скористав від нього; він, бачилось, не звертав уваги на мою белетристику, а коли де на що й звертав увагу, то тільки лаючись. Посередньо і безпосередньо він пер мене до публіцистики, але й тут не любив думок інших крім своїх власних. Резуюючи все, що лишилось мені в пам'яті з його впливу, я сказав би, що він не був для мене батьком, добрим, ласкавим і вирозумілим на хиби поводитирем, а радше батогом, що без милосердя, не раз несправедливо, а завжди болючо цв'ігав мене. Це була важка школа, тяжша як у дрогобицьких Василян³⁷⁸.

---

³⁷⁷ Ольгою Хоружинською з Києва.

³⁷⁸ Про своє дитяче перебування у василян в Дрогобичі Франко оповідає і в передмові до «В поті чола» і в таких оповіданнях як «Schön Schreiben» про лютого забісованого вчителя.

Що до літературної кар'єри, то головним моїм взірцем був Золя, потрохи Дікенс, Брет Гарт, Марк Твайн і Щедрин. Зрештою я шукав собі сам дороги, пробував різних тонів і різних манер, дивлячись на одно, щоб зміст був свій, щоб душа твору була частиною моєї душі.

В науці і публіцистиці я був і мабуть усе буду тільки дилетантом. Мене тягне сюди і туди, я силкуюся пізнати се й те питання, а коли берусь писати про нього, так се головно для того, що ніхто компетентніший про нього не пише. Я більш популяризатор, ніж оригінальний учений. Зрештою се вже Ви оцінюйте, як знаєте, Вам з боку виднійше. Я тільки те чую, що і в своїй науковій і публіцистичній праці я вношу свій темперамент і сим способом розбуджую зацікавлення до порушуваних мною питань у людей, що доси й не підозрівали сих питань. Для Галичини се досить багато. На сьому кінчу і цілую Вас.

Ваш Ів. Франко

Довгополе, 26 /VIII 1898³⁷⁹.

№ 47

(Лист од В. Гнатюка до А. Кримського, як додаток до листів Франкових)

Високоповажаний Добродію!

Я не відписав Вам зразу тому, що зараз по одержанню Вашого листа передав д. Павликові складати бібліографічний покажчик, і я мав надію бодай першу форму його прислати Вам разом з листом. Покажчик складався цілий тиждень, нараз д. Павлик виїхав хорий зі Львова на село, склад перервався і на ново розпічне ся оце знов з поворотом д. П[авлика], що наступить з початком вересня. З того я виджу, що Вашу працю треба буде друкувати перед виходом покажчика, бо інакше не можна б скінчити її друку перед 2 падолистом, т. є. перед днем ювілею, на чім власне багато залежить. Прошу проте ласкаво повідомити мене, чи можете Ви скорше прислати свою працю і чи не треба б Вам до неї яких бібліографічних вказівок. Що до об'єму праці, то я се полишаю Вам до волі, кільки вона має виносити аркушів; я лиш зобов'язуюся

---

³⁷⁹ Дати ніякої в листі І. Франка не написано, а ми беремо її з поштового штемпля на конверті.

її надрукувати. Щодо Ваших питань, то др. Ф[ранко] повідомив мене, що він Вам вже відповів на них. Дещо може тут дасться ще докинути. На віденському університеті був записаний Франко від жовтня 1893 до марта 1894, значить, один зимовий семестр. Коли були зложені його драми і повісти, того він докладно і сам не знає. До союму він не кандидував ні разу, до Ради державної три рази: 1896, 1897, 1898. Всі три рази перепав тому, що проти нього получувалися поляки і жиди і русини иньших партій, щоби лиш не допустити до вибору. При останнім виборі з повітів Тернопіль – Збараж – Скалат його вибрали властиво; але Комісія, як мужики, що голосували, присягають, вкрала коло 40 голосів йому, прилучила їх в користь контр кандидата і оголосила, що Ф[ранко] дістав 255 голосів, а його противник 265. Як Ф[ранка] видалили з «Kurjera Lwowskiego» він мав від Тов[ариства] ім. Шевченка за праці місячної платні 50 зл. (римських), значить міг дихати, але тяжка хвороба, про яку він згадує в передмові до «Мій ізмарагд»³⁸⁰ була для нього дуже страшною. Його грозила цілковита сліпота, він мусів днем і нічю сидіти в темній кімнаті і нігде з неї не виходити. Те, що могло б статися з родиною на випадок його сліпоти, страшно його гризло. Відколи почав виходити «Вістник» і він став співредактором, відтоді ліпше йому поводитьсь. Про політ[ичну] діяльність Франка не вийде окрема брошурка тому, що той добродій, що писав її близько рік, доси не написав і не напише. Тому Ви на неї не покликайтеся. Що до змісту Вашої праці, то я хотів отсе замітити: Ви подаєте окрему главу: Ф[ранко] політик 1890–1892. Отсего я не розумію добре. Коли Ви хочете про нього що говорити, як про політика, то треба брати вже рік 1878 (коли він мав вже політичний процес) аж до 1898, де кандидував в третє до Ради державної. Коли ж Ви хочете говорити про нього як про політика, що спирався на партії (політичній), то треба брати роки 1890 (6 жовтня вийшла перша програма радикальної партії з підписами д-ра С. Даниловича, Євг. Левицького, М. Павлика, Ів. Франка і д-ра Романа Яросевича) до 1898 р. В тім часі видавав він то сам, то на спілку з другими, то належав до редакції – «Народа», «Житя і слова», «Радикала», «Громадського Голосу», що були політичними органами партії. Роки 1890 – 1892 не становлять на мою думку окремого періоду в діяльності Фр[анка], тому треба б їх змінити.

---

³⁸⁰ Помилково В. Гнатюк написав тут «Мій Ізмарагд».

Коли Ви годитеся про те давати працю друкувати без покажчика і маєте її готовою, то присилайте, чи в цілости, чи частинами, щоби розпочинати друк (з початком вересня). Рівнож будьте ласкаві повідомити мене, чи присилати Вам коректу, чи кожду, чи присилати Вам по надрукованій вже на чисто формі?

Чи Ви приїдете до нас на ювілеї Котляревського та Франка? Коли тільки можете, то приїдьте конечно. Всякі особисті стички українців з галичанами мають завсіди для обох сторін великі користі! Книжки, як Ви хочете, я постараюся Вам вислати. Пересилка «Привіта» коштувала лише 1 зл. 90 кр., лишаєся проте у мене ще 62 кр. з присланих двох рублів. Я їх оберну на пересилку других книжок.

Пишуся з глибоким поважанням Володимир Гнатюк ул. Замарстинівська, ч. 15, А II.

Після цього листа послав Кримський до Гнатюка першу частину своєї роботи про Франка – до 1880-х років і Гнатюк негайно її видрукував, якихось 4 аркуші. Один примірник є в бібліотеці А. Кримського, всі інші друковані примірники залишилися на складі в палятурні при друкарні Наукового товариства ім. Шевченка. Більше нічого Кримський до Гнатюка не посилав, і серед його паперів ми бачимо незакінчений рукопис у тому самому вигляді, як він був написаний ще в Сирії. Бо в Москві довелося А. Кримському готуватися до двох пробних вступних лекцій з арабської мови і письменства і негайно почати підготовку до магістерських іспитів, щоб їх неодмінно скласти до кінця академічного року. До цього долучилися страждання від сирійської малярії, яку Кримський привіз із собою до Москви, а незабаром – і серцеві пароксизми і тяжка астма. Через усі ці причини книжка Кримського про Франка не вийшла в світі не тільки на день юбілею Франка, ба й пізніш; певним її рефлексом була лиш велика стаття Кримського «Франко», 1902, в 71 полутомі петербурзького «Энциклопедического словаря».

Разом з тим тяжке слабування А. Кримського на початку 1900-х років було причиною того, що він взагалі (і то вже мабуть до кінця свого життя!) почав дуже нелегко вести будь з ким листування. Перервалося воно на три роки і з Франком, аж поки сам Франко знов не удався до нього.

№ 48
(1901)

Дорогий Друже!

Багато води утекло, як ми обмінялися з Вами остатніми листами, і по обох нас від того часу проїхало чимало горя. Звістка про Ваше погане здоров'я засмутила мене дуже. Що се буде з нас, коли з нашими найліпшими, молодими людьми таке діється! У мене також клопіт, моя жінка тяжко недужа. У неї літом була руптура, яку оперовано щасливо, а тепер проявилось божевілля на тлі зразу еротичнім, а потім релігійнім. Правда, їй тепер уже ліпше (вона живе в Коломії в домі одного знайомого лікаря), але що ся хвороба у неї фамільна, а організм її дуже утлий і вичерпаний, то я боюсь, що поліпшення буде тільки хвилеве. Сей остатній випадок в зв'язку з тисячними іншими прикростями страшенно прибив мене і я іноді й сам почуваю страх, що збожеволю.

Вибачайте, що не вислав екземпляра своїх нових віршів³⁸¹, але їй Богу, у мене самого нема ані однісінького. Злидні змусили мене продати весь наклад за 120 гульд., які прийшлося видати на те, щоб жінка мала вигоду в шпиталю і за операцію. Я дозволив собі присвятити Вам у новій книжечці свою поемку «Іван Вишенський» – се Вам мій реванш за Ваше «істребление» моєї книжки про Вишенського (1895) в «Кіевской старинѣ», «істребление», котре я недавно прочитав зовсім спокійно і за котре зовсім не маю причини сердитись на Вас.

Удаюсь до Вас з проською, хоч може се з мого боку й свинство надуживати Вашого часу й здоров'я. Мене знов понесло в орієнт і я написав поему «Коваль Бассім» на основі арабської казки, поміщеної в збірці «Тисяча і один день» і виданої також окремо (колись у Відні я читав лейденське видання тексту арабського з французьким перекладом: «Le forgeron Bassim», вид. около 1875 р.³⁸², але робив свою поему на основі німецького «Tausend und ein Tag» (Prenzlau 1836, т. XI)³⁸³. Пригадуючи

---

³⁸¹ Очевидячки «Із днів журби» (Львів. 1900).

³⁸² Тут Франко різко помилився в даті. Книжка C. de Landberg «Bâsim le forgeron et Harun er Rachid» вийшла в Лейдені 1888 року.

³⁸³ Це переклад фон-дер Гагена. Див. А. Крымській «1001 день» у вступі до «Ислѣдованія о 1001 ночи» (Москва 1905), ст. LII.

собі Ваш інтересний розбір моїх «Абу Каземових капців» (скажу en passant, зроблених на основі сього самого німецького видання)³⁸⁴, я подумав собі, чи не попросити Вас написати коротеньку передмову до моєї поеми, що незабаром вийде окремою книжкою в виданнях «Спілки»? Не мені говорити Вам, що би мало бути в тій передмові, та я уявляю собі, що слід би в ній для нашої публіки розповісти коротко й популярно про початок арабських повістей, про великі цикли казок і новел, що ввійшли з часом у склад «Тисяча одної ночі» і «Тисяча одного дня» і спеціально, що Вам звісно про історію новели про Бассіма. Я думаю, що все те можна вигідно сказати на 1 аркуші друку в роді моїх передмов до Шекспірових драм³⁸⁵. Розуміється, коли Вам годі буде так на грудень написати таку передмову, то книжка вийде без неї, коли ж би Ви згодилися, то донесить кореспонденткою і я зараз вишлю Вам видруковані досі аркуші (стор. 1 – 80). Поема друкується шматочками в «Свободі» і до грудня надіюсь докінчити її. З 12 пісень, із яких складається цілість, досі надруковано 10. Мені дуже було б любо, як би Ви знайшли час і спромогу зробити таку передмову³⁸⁶.

Здоровлю Вас щиро

Ваш Ів. Франко.

---

³⁸⁴ Кримського розбір «Абу Каземових капців» уміщений був у «Зорі» 1896, № 19 і № 20. По суті ця казка належить до циклу «1001 ночі», а не «1001 дня», хоч друкується в Європі вкупі з «1001 днем». Див. у Кримського в «Изслѣдованіи» о 1001 ночи» (М., 1905) ст. LII.

³⁸⁵ Шекспірові драми (в Кулішевому перекладі) друкувала тоді у Львові «Видавнича спілка». У рр. 1899 – 1901 вийшли «Гамлет», «Приборкана гоструха», «Макбет», «Коріолян», «Юлій Цезар», «Антоній і Клеопатра». Франкові передмови справді забирали у кожнім виданні сторінок 14–16.

³⁸⁶ Зробити цього своєчасно А. Кримський тоді не спромігся, бо надто широко задумав справу. Ті його «Вступні читання до історії арабських приповістей, оповідань і казок» побачили світ уже чотирма роками пізніш, як велика передмова до «Изслѣдованія о 1001 ночи», що видав Лазаревський інститут східних мов у Москві (1905, вип. 8). Там ті «Вступні читання» надруковано не в українському оригіналі, ба в російському перекладі одного із слухачів проф. А. Кримського, повному одначе українізмів навіть у російській орфографії (Див. там характеристичний список «Опечатокъ» на ст. LXXXVIII).

№ 49
(Лютий 1904 р.)

Коли в петербурзькій «Энциклопедическомъ словарѣ Брокгауза и Эфрона» надходила черга на статтю «Южнорусская литература» (в 81-ім полутомі), редактор історично-літературних енциклопедичних статей С. А. Венгеров удався з проханням до проф. А. Кримського, постійного співробітника «Словаря», щоб і ту статтю написав він. Та А. Кримський настільки був переобтяжений іншими роботами, що ніяк на це пристати не міг, і порадив він С. А. Венгерову вдатися в цій справі до Франка. Венгеров попросив, щоб Франка умовив сам А. Кримський, і той у лютому 1904 року повідомив Франка про цю справу та й дуже прохав, щоб Франко не одмовлявся.

На те Франкова відповідь:

Дорогий Товаришу!

Ну та й утелючили Ви мені комісію в саму пору, коли за хворобою Гнатюка на моїх плечах завис увесь «Літературно-науковий вістник», зависла маса іншої коректи, та й Грушевський кричить, щоб лагодити для «Записок» статтю (про Антона Шашкевича, короля балагулів) та й рецензії (от пакосний рід літератури, для якого треба читати масу зайвини!). Ну, та що вже робити, – не зробив би я того для жінки ані для брата, пробую зробити для Вас, може й сам дечого навчуся при тім. Бо на лихо собі я тепер зробився монографіст: як роздивлюся добре в деталях якої детальної справи, то напишу щось хоч крихту подібне до людей, а про цілість, про синтез і загальний образ і думати забув. Не стає думок на стільки за вічною коректурою.

Д. Венгерову напишу сьогодні. Не знаю лише, чи поспію зробити йому на час. В усякім разі рад буду зробити як найкраще і дати річ не шабланову.

Тішуся від тепер надією – може ще й марною – побачити Вас при нагоді з'їзду славистів, коли тільки нас запросять³⁸⁷ –доси не

---

³⁸⁷ Той славистичний з'їзд передбачався в Петербурзі. Кінець-кінцем через

запросили! Я бажав би при тій нагоді вибратися на пару місяців на студії в Росії і побути між іншим і в Москві. Ну, та чи буде що з того, святий знає. Я вже здавна привик до афоризму: менше надій, менше розчарувань.

Цілую Вас щиро.

Ваш Іван Франко.

22/ II. 1904.

№ 50
(Лютий 1904 р.)

Дорогий Товаришу!

Звернено мою увагу³⁸⁸ на те, що для української літератури в Словникові Брокгауза і Ефрона постійно заангажований проф. Сумцов. Супроти того дуже можливе, що я напишу статтю, а редактор скаже: вибачайте, ми вже маємо. Тому я до д. Венгерова не писав нічого, а отсе звертаюся до Вас, може будете ласкаві написати д. Венгерову, як стоїть се діло. Я статтю підготовляю, але до писання візьмуся аж тоді, як дістану від нього формальні записини³⁸⁹.

Цілую Вас.

Ваш щирий Ів. Франко

Р. S. З записинами на з'їзд славистів мабуть якась нечиста сила баламутить. Поляки підставляли всі особисті записини, а до нас ледви не ледви прислали записини до Наукового Товариства ім. Шевченка з тим, щоб воно вислало одного або двох делегатів, а особисто не запрошено нікого. Натомість усі москвофіли, навіть

російсько-японську війну він не відбувся, але в той момент як писався Франків лист, до нього пильно готувалися.

³⁸⁸ Зробив це, може, М. С. Грушевський, добре обізнаний з російськими літературними відносинами.

³⁸⁹ Венгеров це зробив і Франко статтю написав.

такі докторизовані осли, як Вергун, Яворський та Святитський³⁹⁰, підіставали особисті запросини. Что сей сон значит?

Ів. Франко.

Львів 26 /ІІ. 1904³⁹¹

№ 51 (Квітень 1904 р.)

Дорогий Друже!

Не знаю, чи одержали Ви мій привіт із Рима³⁹². Я отсе несподівано для себе самого по зборах Наукового Товариства ім. Шевченка відбув з проф. Грушевським тринедільну подорож до Італії (бачили Венецію, Рим і Флоренцію, були пару день і в Відні). Клопіт, що через се троха запізниться моя праця для д. Венгерова. Я вже вислав йому огляд усеї старої нашої літератури до Котляревського і він, як бачу з його листа, досить задоволений моїм писанням, навіть з погляду на мову (я попробував писати по московськи). Та отсе, на три тижні закинувши всяку роботу і всякое житейское попеченіє, я опинився перед масою пильних праць (треба випускати «Вістник», а з нього ше не надруковано ані одного аркуша!) і надто кваплюся, щоб докінчити працю для Венгерова (вже дійшов до 40-вих років ХІХ в.). Та отсей лист до Вас повинен я був написати три неділі назад. Діло таке, що при нагоді зборів Товариства Шевченка дехто з українців (з молодіжи) підніс думку, що добре б було, як би Товариство в червні або липні сего

---

³⁹⁰ Різкий відзив І. Франка про І. Свенціцького і поставлення того симпатичного вченого поруч таких людей, як Вергун і Юл. Яворський, було з боку Франка великою несправедливістю. Адже ж І. Свенціцький ще з 1904 р. видавав журнал «Живая мысль», дуже й дуже несхожий з тими органами, де подвизалися Вергун і Юл. Яворський. «Живая мысль» друкувала статті і українською мовою, обороняла ідею українського університету, визнавала культурні успіхи галицьких українців і т. і. Не дурно ж московфільська газета «Галичанинъ» з піною коло рота лаяла І. Свенціцького (Святитского). Див. про це статтю В. Гнатюка «Єретик між московфілами» в «Літературно-науковім вістнику» 1904, кн. X, ст. 24–37.

³⁹¹ На листі нема дати. Беремо її з поштового штемпля на конверті.

³⁹² В паперах А. Кримського такого документу нема.

року, коли в Росії почнуться ферії, устроїло курс українських викладів характером вроді російського вільного університету в Парижі, на який могли би крім галичан приїхати деякі слухачі і з Росії (младенець, що виступив з тим проектом, обіцяв нам таких слухачів зо 100!)³⁹³. Для такого курсу проф. Грушевський взявся прочитати свій курс історії України у 12 лекціях, я курс історії української літератури також у 12 лекціях; думаємо запросити з Парижа Хв. Вовка на курс етнології, молодий філолог Брик прочитає курсик української мови і т. і. Отже мені поручено запитати й Вас, чи не мали б Ви змоги й охоти прибути до Львова і прочитати курсик який небудь українською мовою. Нам було б дуже любо бачити Вас у Львові, та й не сумніваємося, що Ваше ім'я в числі лекторів також привабило б немало молодіжи. Яке значіння для української молодіжи могли б мати такі курси, коли б так удалося провадити їх рік за роком (а се в значній мірі залежить від успіху першого року), про се не треба Вам багато говорити. Майте на увазі, що кошти подорожі і побуту у Львові Вам і кожному лектору будуть звернені, та не виключена й думка деякого скромного гонорару за лекції. Я й не сумніваюся, що коли тільки дозволить Вам здоров'я, Ви завагаєтеся причинитися до сього діла. Жду нетерпляче Вашої відповіді, та боюся лиш одного, чи не запізно прийде мій лист, щоб Ви могли вистарати дозвіл. Здоровлю Вас щиро.

Ваш Іван Франко.

Львів 18/ IV. 1904.

Приїхати на ці курси проф. А. Є. Кримський не зміг, Франкові приїхати на славістичний з'їзд до Росії теж не довелося (бо з'їзд через японську війну одклали), і таким чином вони того року не побачилися. А далі й їхнє листування якось увірвалося і хіба випадково іноді поновлялося. Причина полягала в тому, що революція 1905 року розбила цензурну заборону, яка з 1876 р. тяжіла в царській Росії над українською мовою. З 1905 р. вже й у

---

³⁹³ Той «младенець» не так сильно й помилився, як гадав про нього скептичний Франко. На ті літні курси (з 10 червня до 9 липня 1904 р.) ходило 135 слухачів, хоч правда, що здебільша це були свої галичани, а менше – приїжджді українці. Див. про це спеціальні статті в «Літературно-науковім вістнику» 1904, кн.VIII, ст. 97–113.

Російській Україні з'явилася своя преса: книжки, газети, журнали. В Києві, Полтаві, Одесі, Харкові, навіть у Москві і Петрограді скрізь поз'являлася українська преса. Навіть львівський «Літературно-науковий вістник» перекочував з австрійського Львова до Києва, так само відкрилося в Києві «Наукове товариство», щось ніби філія львівського «Наукового товариства ім. Шевченка», обидва навіть під головуванням тієї самої особи – проф. М. Грушевського. Львів перестав бути «українським П'ємонтom». Кримський, правда, не переставав дещо друкувати й у Галичині, як от чисто лінгвістичні «Критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів» (1906); та, як видно з зацілілого листування (на жаль, дуже неповного), головним його кореспондентом у видавничих галицьких справах бував здебільшого В. Гнатюк. Але збереглася розписка Звиногородського поштамту з червня 1907 р. на ім'я адресата «Львовъ – Франку», а на тій розписці зверху написано олівцем рукою Кримського «Відповідь Франкові, з приводу Критеріїв». Та ще знайшлися дві московські поштові квитанції 1907–1908 рр. з офіційною позначкою «Львовъ – Франко», і на одній з них Кримський олівцем написав «його жінка слаба». Відповідних Франкових листів, а вони напевне були сердечними, не знайшлося в архіві А. Кримського. Бо як переселявся він до Києва з Москви в 1918 р. серед тодішньої залізничної розрухи, то найбільшу частину своєї бібліотеки й паперів мусив залишити в Москві, під охороною Г. І. Проценка³⁹⁴. Проценко за місяць помер, і все залишене йому книжкове й рукописне добро А. Кримського безслідно пропало. Трьома роками передніше, за імперіалістичної війни, коли Львів був захоплений російською царською армією, їздив із Звиногородки до Львова щотижня звиногородський ковбасник Слободяник, одвозячи туди на продаж російській організації «Зем-гор» великі партії ковбас, шинки, сала тощо. Кримський тоді дав Слободяникові гроші, щоб він потайки в одній з польських, не українських друкарень під Львовом (того вимагала обережність) видрукував друге, доповнене видання

---

³⁹⁴ Секретар Лазаревського інституту східних мов у Москві. Помер восени 1918 р.

роману «Андрій Лаговський», уже не в двох, а в чотирьох частинах (404 с.), а заразом спробував через того самого Слободяника передати якийсь інтимний лист до Франка, прохаючи оддати той лист не інакше, як самому Франкові до власних рук. «Андрія Лаговського» Слободяник видрукував, але збереглося тієї книжки не більше, мабуть, як два-три примірники, і то не зброшуровані; всі інші готові аркуші, ще либонь непофальцовані, загинули серед дальших бурхливих для Галичини часів – кінця світової війни та австрійської революції. А з Франком Слободяник так і не зміг побачитися і привіз нерозпечатаного листа назад до Звиногородки.

***

Уже це листування пішло було до друкарні, коли наспів лист од П. В. Данилова (Крим, Феодосія, вул. Буденного, 22) про те, що в його руках залишивсь один лист Ів. Франка до Аг. Кримського, року либонь 1904–1905. В тім листі Франко, живовидячки у зв'язку з виданням апокрифів, питав відомостей у А. Кримського про один рукопис, що переховувався не в Москві, а в Троїцько-Сергіївській лаврі (кількадесят верстов від Москви). Данилов був тоді студентом московського університету. Кримський доручив Данилову поїхати залізницею до Сергієвого посаду й поробити відповідні виписки з інтересного рукопису. Франків лист так і залишився одтоді в Данилова, і тепер він десь у його книгозбірні в Феодосії. В даний момент не можна його швидко видобути з-під цілої гори всякого шпаргалля, що їм набито багато ящиків. Та колись воно все впорядкується й вийде на світ.

Ред.

***

Зміст

ВЗАЄМИНИ ІВАНА ФРАНКА І АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ ЇХ ЕПІСТОЛЯРІЮ	3
Початки листування.....	5
Про перший український переклад поеми «Шаг-наме».....	18
«Іван Вишенський і його твори» і поема «Іван Вишенський».....	25
«Абу Касимові капці» і «Лис Микита»	26
Видання творів Степана Руданського	29
«Франко» і «Южнорусская литература» у Словнику Брокгауза і Ефрона.....	30
Приїзд до Львова.....	31
ФРАНКО І. Я. ЛИСТИ ДО А. Ю. КРИМСЬКОГО ПЕРІОДУ 1890–1904 Р. ПЕРЕДМОВА А. Ю. КРИМСЬКОГО.....	35
ЛИСТУВАННЯ ІВ. ФРАНКА З АГ. КРИМСЬКИМ (1890–1906).....	36
Про №№ 1 та 2	42
№ 3 (Листопад 1890).....	43
№ 4.....	45
№ 5 (Листопад 1891).....	48
№ 6 (Листопад 1891).....	55
№ 7 (Лютий 1892 року)	59
№ 8 (Березень 1892 р.).....	60
№ 9 (Квітень 1894 р.).....	64
№ 10 (Травень 1892 р.)	66
№ 11 (Серпень 1892 р.)	69
№ 12 (Вересень 1893).....	70
№ 13 (Жовтень 1893 р.).....	72
№ 14 (Листопад 1893 р.)	76
№ 15 (Грудень 1893 р.).....	77
№ 16 (Січень 1894).....	78
№ 17 (Лютий 1894)	80
№ 18 (Березень 1894 р.).....	82
№ 19 (Березень 1894 р.)	84
№ 20 (Травень 1894).....	88
№ 21 (Травень 1894 р.)	91

№ 22 (Серпень 1894).....	92
№ 23 (Вересень 1894).....	94
№ 24 (Листопад 1894 р.).....	96
№ 25 (Грудень 1894 р.).....	97
№ 26 (Січень 1895).....	99
№ 27 (Лютий 1895 р.).....	101
№ 28 (Березень 1895).....	104
№ 29 (Березень 1895 р.).....	108
№ 30 (Квітень 1895 р.).....	110
№ 31 (Травень 1895 р.).....	113
№ 32 (Травень 1895 р.).....	115
№ 33 (Липень 1895 р.).....	115
№ 34 (Серпень 1895 р.).....	117
№ 35 (Серпень 1895 р.).....	120
№ 36 (Листопад 1895 р.).....	123
№ 37 (Грудень 1895 р.).....	128
№ 38 (Січень 1896 р.).....	131
№ 39 (Лютий 1896 р.).....	135
№ 40 (Березень 1896).....	137
№ 41 (Квітень 1896 р.).....	139
№ 42 (Май (Травень) 1896 р.).....	139
№ 43 (Грудень 1896 р.).....	141
№ 44 (Квітень 1897 р.).....	142
№ 45 (Серпень 1898 р.).....	144
№ 46 (Серпень 1896 р.).....	148
№ 47 (Лист од В. Гнатюка до А. Кримського, як додаток до листів Франкових).....	151
№ 48 (1901).....	154
№ 49 (Лютий 1904 р.).....	156
№ 50 (Лютий 1904 р.).....	157
№ 51 (Квітень 1904 р.).....	158

Л И С Т И
ІВАНА ФРАНКА
ДО АГАТАНГЕЛА
КРИМСЬКОГО

до 150-ти річчя від дня народження
Агатангела Кримського

Підготувала до друку
Соломія Вівчар

Літературний редактор *Мирослава Тарахан*
Комп'ютерне верстання *Світлани Сенік*

Формат 60x84/₁₆. Ум. друк. арк. 9,5. Тираж 50 пр.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.